

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Etnoloogia osakond

Kristina Birk-Vellemaa

Tütarlapsest sirgus naine: seksuaalkasvatuse kogemus ja selle mõju seksuaalsele enesekehtestamisele 1971.-1981. aastatel sündinud Eesti naiste narratiivides

Magistritöö

Juhendaja: Terje Toomistu PhD

Tartu 2022

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
Töö eesmärk ja uurimisküsimused	3
Uurimisteamani jõudmine	4
Töös kasutatavad mõisted	6
Seksuaalkasvatusest ja seksuaalpoliitikast	7
Nõukogude Liidu seksuaalpoliitika	9
Muutused sotsialismijärgse siirdeperioodi algusaastatel	11
Töö ülesehitus	13
1. Teoreetiline taust: seksuaalsuse uuringud, seksuaalne agentsus ja seksuaalne enesekehtestamine	14
1.1 Seksuaalsuse uuringud Euroopas ja Ameerika Ühendriikides 20. sajandil	14
1.2 Seksuaalsusest kultuuriuuringutes	17
1.3 Seksuaalsusest Eesti kultuuriuuringutes	19
1.4 Seksuaalne agentsus, seksuaalne enesekehtestamine	21
2. Metodoloogia ja allikad	24
2.1 Metodoloogilised lähtekohad	24
2.2 Välitööd	26
2.3 Analüüsimeetodid	30
3. Hilise sotsialismiaja ja siirdeperioodi seksuaalkasvatuse kogemused ning seksuaalkasvatuse mõju tajumine	32
3.1 Seksuaalsuse diskursus nõukogudeaegses seksuaalkasvatustlikus teabematerjalis	32
3.2. Seksuaalkasvatus kodus ja koolis – millest ja kuidas räägiti	39
3.2.1 Seksuaalkasvatus kodus	39
3.2.2 Seksuaalkasvatus koolis	47
3.2.3 Alternatiivsed infoallikad	51
3.3 Diskursuse muutuse tajumine nõukogudejärgses pöördes	54
3.4 Seksuaalsus ja seksuaalne enesekehtestamine täiskasvanuna	61
Kokkuvõte	71
Summary	75
Allikad	79
Empiirilised allikad	79
Kirjandus	80
Lisa 1: Intervjuu küsimuskava	95

Sissejuhatus

Seksuaalsus on inimkogemusest lahutamatu osa. Ehkki inimesed kogevad, mõtestavad, tunnetavad ja väljendavad seksuaalsust erinevalt, mõjutavad seksuaalne ja sooline identiteet ning seksuaalsed kogemused meid kõiki. Käesoleva magistritööni jõudsin oma töö kaudu seksuaalhariduse ja -tervise valdkonnas ning soovist siduda seksuaalsuse uuringud kultuuriuuringutega, et analüüsida, kuidas kogesid minu põlvkonnakaaslased diskursust, milles on kujunenud minu ja nende seksuaalne minapilt. Minu magistritöö teema on Eesti naiste seksuaalne enesekehtestamine. Täpsemalt keskendun sellele, kuidas avaldub lapse- ja teismeeas kogetud hilise nõukogude perioodi ja taasiseseisvunud Eesti algusaastate seksuaalkasvatuse mõju naiste narratiivides seksuaalsest enesekehtestamisest. Töö põhineb 2021. aasta 7. juunist 29. novembrini läbiviidud välitöödel, mille käigus intervjueerisin 22 naist, kes on sündinud aastatel 1971-1981.

Eesti ühiskonnas on naiste seksuaalsus üha enam normaliseeritud, ent uurimuslikult on avamata Eesti naiste isiklikud kogemused ja mälestused oma seksuaalsuse teekonnast, nende kujunemislugu, naiste endi tunnetus ja nägemus sellest, mis on nende seksuaalset enesekehtestamist võimaldanud või takistanud. Eesti naiste seksuaalse enesekehtestamise kujunemise ning seda mõjutavate asjaolude uurimine annab olulise sisendi nii soo-, kultuuri- kui ka ajaloo uuringutesse.

Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Minu töö eesmärk on kirjeldada, kuidas avaneb seksuaalkasvatuse mõju seksuaalsele enesekehtestamisele hilisel sotsialismiajal, täpsemalt 1971.–1981. aastatel sündinud Eesti naiste narratiivides. See on uurimus sellest, kuidas kogesid minu põlvkonnakaaslased seksuaalkasvatust hilisel nõukogude perioodil ning siirdeperioodi alguses (1980. aastate lõpust 1990. aastate keskpaigani) kehtinud seksuaalsuse ja soolisuse diskursuses, aga ka muutuseid diskursuste vahel ja ajal, kuhu jäi nende lapsepõlv ja teismeiga.

Eesmärgist lähtuvalt olen sõnastanud järgnevad uurimisküsimused:

1. Kas ja mil moel on hilises sotsialismis ning siirdeperioodi alguses valitsenud seksuaalsuse diskursused ning seksuaalkasvatus mõjutanud uuritavate narratiivsetes enesekirjeldustes nende hoiakuid ja seksuaalset enesekehtestamist?
2. Kuidas mõtestavad uuritavas vanuserühmas olevad Eesti naised seksuaalsust ning mis võimaldab või takistab seksuaalsete naudingute kogemist?

Uurimisteemani jõudmine

Uurimus on minu enese põlvkonna uurimus, selle põlvkonna mälestuste talletus. Kui ma mõtlen enda seksuaalsuse teekonnale lapsest täiskasvanuks saamiseni, meenuvad erutavad tunded, mis muutsid elu põnevamaks ja värvikamaks, unistused ja fantaasiad, meeldimised, enese avastamine, orgasm, nauding iseenda või kellegi teise lähedusest. Teisalt seostub sellega aga ka häbi ja pingeseoses menstruatsiooniga, sest sidemeid ei olnud saada, oli rahaline kitsikus ja tundsin ärevust, et mis siis, kui sitsist ja takusest vatist side verd läbi laseb ja kui kehalise kasvatusõpetaja tunnistab vabastust ei anna vaatamata kohutavatele valukrampidele. Ma olin 12-aastane, kui mul algas menstruatsioon, see oli 1991. aastal. Menstruatsioonist olin ma teadlik, sellest oli mulle rääkinud ema. Ka sidemetest ja nendega toimetamisest sain info emalt. Lisaks muule sain hiljem, kui tekkis võimalus ühekordseid sidemeid osta, ka selle teadmise, et isa sidemeid ei osta, sest mehed seda ei tee. Kui õnnestus saada ühekordseid odavamaid sidemeid, siis need olid tiivadeta ja see tähendas kindlat lekkimise ohtu. Rindade kasvamisest alates kuni hilisteismeliseks saamiseni saatis mind ka ebamugavustunne oma keha pärast, sest sellele pöörditi soovimatut tähelepanu. Meenub ka teadlikkus rasedusest hoidumisest ning sellega seotud vastutustunne, mille allikat ma ei mäleta. Olin uudishimulik ja infoni kuidagi ise jõudnud. Meenub ka naistearsti külastus ja esimesed pillid 19-aastaselt. Mälust kerkib pilt vanaema köögist, kui läksin pärast gümnaasiumi lõpetamist Tallinnasse õppima ja mu plaan jagada korterit poiss-sõbraga tekitas mu vanaemas suurt halvaksapanu, sest “varsti titega ema juures” heakskiitu ei tähenda. Samast perioodist aga mäletan minu ema ja toonase poiss-sõbra ema vahelises vestluses jagatud rõõmu, et vaatamata algsele raseduskartusele noores suhtes on neil süda rahul, sest noored tunduvad olevat targad. See oli siiras tunnustus.

Paljud neist mälestustest on fragmentaarsed ja võimalik, et nihkes, ent just negatiivsed sõnumid ja vajadus vastata ootustele muutusid pidurdavaks ja survestavaks hääleks minu sees kuni 30. eluaastate keskpaigani vaatamata sellele, et noorsootöö tudengina jõudsin juba 1990. aastate lõpus seksuaaltervise valdkonda.

Minu kogemused ja mälestused on vastu peegeldanud paljude inimeste jagatust, keda olen läbi 20 aasta kohanud seoses koolitaja, eksperdi ja nõustaja tööga seksuaaltervise ja -hariduse valdkonnas. Need rollid on võimaldanud mul kohtuda läbi koolitamise ja ümarlaudade erinevates Nõukogude Liidu okupatsiooni alt vabanenud riikides ka väljaspool Eestit - Moldovas, Kõrgõzstanis, Kasahstanis, Gruusias. 2018.-2019. aastad olid erilised, kuna siis õnnestus koolitada seksuaalvägivalla ennetuse teemal väikseid gruppe Eestis, kus tekkinud dünaamika võimaldas inimestel isiklike kogemusi julgelt avada ja sügavamalt väljendada, mida rohkete osalejatega koolitustel tavaliselt ei toimu. Osalejateks olid peamiselt minu põlvkonnakaaslased - naised kolmekümnendates ja neljakümnendates eluaastates, nagu taoliste koolituste puhul tavaks. Läbivalt kordus osalejate jagatud lugudes kas naiste endi või ühiskonna hoiakute peegeldus, et seksuaalsus ei ole naise elu osa mitte naise enese pärast ning nauding ei ole miski, mis oleks naise seksuaalsuse pärisosa, vaid miski, mida naine pakub oma (mees)partnerile. Jagati ka oma mälestusi seksuaalkasvatusest ning sellest, millised on olnud seksuaalkasvatuse puudujäägid. Korduvalt esitati ka avalikus diskursuses kõlavat väidet, et “nõuka-ajal” seksuaalkasvatust ei olnud. Neist jagatud kogemustest ja mälestustest tõukus minu huvi uurida läbi naiste isiklike lugude nende mälestusi kodusest seksuaalkasvatusest ja seksuaalharidusest ning seda, kuidas on seksuaalkasvatus ning lapse ja teismelisena saadud sõnumid mõjutanud naiste seksuaalset minapilti ja naudingute kogemist. Oma töös toon välja, et vaatlusalusel perioodil seksuaalkasvatus küll eksisteeris, aga see oli teise ajastu seksuaalkasvatus – seksi ja seksuaalsust stigmatiseeriv ning propagandistlik, mistõttu oli see ka väga kaugel kaasaegsest Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO 2010) nägemusest kvaliteetsest seksuaalharidusest. Kui WHO käsitluses baseerub kvaliteetne seksuaalharidus inimese seksuaalõigustel, siis hilisnõukogude perioodil ning nõukogudejärgse siirdeperioodi alguses keskenduti pigem kõlblusele ja soovimatute tagajärgede eest hoiatamisele. Kui WHO näeb seksuaalhariduse eesmärgina positiivset suhtumist seksuaalsusesse ja seksuaalsuse normaliseerimist, siis siinses töös

käsitletaval perioodil kehtinud diskursust saab iseloomustada vastupidiselt - seksuaalsust stigmatiseerivana.

Töös kasutatavad mõisted

Seksuaalsust on püütud defineerida mitmeti. Laialdaselt ja multidistsiplinaarselt kasutusel oleva raamistuseni jõudis 2006. aastal Maailma Terviseorganisatsioon:

„Seksuaalsus on inimeseks olemise keskne aspekt läbi elukaare ja see hõlmab endas sugu, sooidentiteeti, soorolle, seksuaalset sättumust, erootikat, naudingut ja järglaste saamist. Ehkki seksuaalsus võib kaasata kõiki neid dimensioone, ei kogeta ega väljendata alati neid kõiki.“ (WHO 2006: 5)

Samas on igas definitsioonis mõjutusi konkreetsest valdkonnast, mille kontekstis seksuaalsust defineeritakse, seega ei ole ükski definitsioon ei täiuslik ega täielik.

Käesoleva töö kesksed mõisted on „seksuaalkasvatus“, „seksuaalharidus“, „seksuaalne enesekehtestamine“ ja „seksuaalne agentsus“.

Seksuaalkasvatust ja seksuaalharidust määratlen siinse töö kontekstis kui õpetust seksuaalsuse kognitiivsete, emotsionaalsete, sotsiaalsete, suhetega seotud ja kehaliste aspektide kohta (WHO 2010). Seksuaalkasvatust ja seksuaalharidust (ingl k sexuality education) käsitlen oma töös sünonüümidena, mis on tavapärane ka Eesti seksuaalhariduse ja -kasvatuse valdkonnas.

Seksuaalset agentsust mõtestan inimese võimena teha seksuaalsust puudutavaid valikuid ja langetada otsuseid ning olla nendes valikutes ja otsustes vaba (Bryant ja Schofield 2007, Tolman 2012, Cense 2019). Seksuaalset enesekehtestamist (ingl k sexual assertiveness) käsitlen inimese suutlikkusena algatada seksuaalsuhteid ning eeldada seksuaalkogemustest naudingut, aga ka võimet soovimatutest kogemustest keelduda (Loshek ja Terrell 2014, Greene ja Faulkner 2005, Morokoff 2000).

Töös korduvad mõisted „seksnegatiivsus“ ja „sekspositiivsus“. Seksnegatiivsuse all pean silmas diskursust, milles seksuaalsust stigmatiseeritakse ja kus seks on seotud ohtude ja häbiga (Rubin 1984: 150–151). Sekspositiivsust käsitledes lähtun USA seksuoloogi ja sotsioloogi Carol Queeni käsitlusest, mille järgi on sekspositiivsus

hoiakute ja väärtuste kogum, milles peetakse loomulikuks ja austatakse inimeste seksuaalset mitmekesisust, seksuaalset eneseväljendust ning seksuaalsete praktikate eelistusi (2002).

Mõistena on töös ka „seksuaalne enesehinnang“, mida nähakse seksuaalse enesekehtestamise kujunemisel olulise tegurina (Menard ja Offman 2009). Siinse töö kontekstis käsitlen seksuaalse enesehinnangu inimese eneseväärtustamist ning aktsepteerimist seksuaalse olendina (Mayers jt 2003).

Seksuaalkasvatusest ja seksuaalpoliitikast

Seksuaalse agentsuse ja enesekehtestamise kujunemisel mängib olulist rolli seksuaalkasvatus ning sõnumid, mida lastele ja noortele seksuaalsusega seonduvast edastatakse. Sõnumeid saadakse nii oma päritoluperest, haridussüsteemist kui ka ühiskonnast tervikuna. Kodust saadud negatiivsed sõnumid mõjutavad noorte naiste seksuaalset agentsust ning nende arvamust ja enesekohaseid hoiakuid keha ja seksuaalsuse suhtes (Averett jt 2008). Töös toon esile, kuidas tõlgendavad seksuaalkasvatuse mõju oma seksuaalsele agentsusele ja enesekehtestamisele minu intervjuueeritud.

Ehkki seksuaalsust käsitletakse inimeseks olemise keskse aspektina, on naiste seksuaalsus ajalooliselt olnud varjatud ja pisendatud. Naiste seksuaalsust on valdavalt käsitletud kui rahvuslikku omandit, mille eksisteerimine on aktsepteeritav rahvastiku säilimise ja taastootmise kontekstis (Nagel 1998, Põldsaar 2009), ent millest on kõrvale jäetud naudingut, mitmekesisust ja enesekehtestamist puudutavad dimensioonid. Naise seksuaalsus on olnud rakendatud ühest küljest rahvusliku taastootmise ideoloogia teenistusse, teisalt mõjutab seda Paul Preciado poolt kirjeldatud farmakopornograafiline režiim, mis kontrollib reproduktsiooni farmaatsiatööstuse ja poliitika(te) seotuse kaudu ning asetab seksi järglaste saamise konteksti (Preciado 2013).

Naise seksuaalsuse käsitlemine on küll viimaste aastakümnete jooksul teinud läbi olulise diskursuse muutuse, kuid endiselt on tegemist normaliseerimist vajava nähtusega. Maailmas laiemalt on naiste seksuaalsete naudingute ja orgasmi

käsitlemisel olnud murranguline Ameerika Ühendriikides 2017. aastal valminud uurimus heteroseksuaalsete meeste ja naiste vahelisest orgasmilõhest (Frederick jt 2017). Uurimus on olnud tõukeks mitmete populaarteaduslike raamatute avaldamiseks (vt näiteks Gurney 2020). Teisalt tõstab üha enam naisi esile teema ühekülgsustest käsitlustest ja partnerite ootustest tuleneva orgasmisurve, mis seab seksuaalsete naudingute kogemisele taas raamid. Suur osa laiemast narratiivist on naise seksuaalsusest teinud korraka nii müügivahendi reklaamid kui ka kaubastatud nähtuse tervise-, ilu- ja esoteerikamaailmas. Seda narratiivi tasakaalustab aga naiste seksuaalsete naudingute mitmekesisuse normaliseerimine. Näiteks on USA seksuoloog Emily Nagoski 2015. aastal avaldatud menuk „Come as You Are: The Surprising New Science That Will Transform Your Sex Life“ normaliseerinud ning demüstifitseerinud naiste orgasmi ning vastustanud naiste seksuaalsusega seotud müüte. Naise seksuaalsust normaliseerivat eesmärki kannab ka Inglismaa psühholoogi ja seksterapeudi Karen Gurney raamat „Mind the Gap: The truth about desire and how to futureproof your sex life“ (2020), kus lisaks psühholoogilistele aspektidele on läbivalt pööratud tähelepanu ka sellele, kuidas kultuur mõjutab seksuaalsust ning selle diskursuseid ning samas püütud vähendada survet kogeda seksuaalsust ja naudinguid konkreetsete skriptide järgi.

Ameerika Ühendriikide feministlik aktivist Adrienne Maree Brown on ellu kutsunud aga naudinguaktivismi, mille keskmes on naiste ja rõhutatud vähemuste naudingute, sealhulgas ka seksuaalsete naudingute normaliseerimine (vt Brown 2019). Brown kõrvutab seksuaalse naudingute teiste naudingutega inimeste elus, luues kontseptsiooni, milles seksuaalne nauding on sama normaalne ja eelduspärane nagu on seda nauding moest ja esteetikast, eneseteostusest või toidust.

Uurides seksuaalkasvatust hilisel sotsialismiperioodil ja siirdeperioodi alguses (1980. aastate lõpust kuni 1990. aastate keskpaigani) on oluline vaadata ka sel ajastul kehtinud ametlikku lähenemist seksuaalsusele ehk seksuaalpoliitikat. See võimaldab avada seksuaalsuse diskursuse, milles mina ja minu põlvkonnakaaslased oleme kasvanud ja kujunenud. Nende diskursuste käsitlemisel on aga oluline esile tuua, et hilise nõukogude aja diskursus oli aastakümnete jooksul kinnistunud lähenemine, ehkki see ei püsinud muutumatuna. Teatud liberaalsemad lähtekohad tekkisid selleski, millele viitavad ka 1980. aastate lõpus toimunud muudatused ühiskonnas, mis ametlikult kuulus veel Nõukogude Liidu koosseisu. 1990. aastate alguse Eestile olid

aga iseloomulikud varase siirdeühiskonna kaootilisus ning olukord, kus sooviti vanast eemalduda, kuid uut suunda ühiskonnas alles otsiti. Siinses töös, kus elulugudes mainitakse ka vanavanemaid, on oluline välja tuua asjaolu, et minu intervjueeritute vanavanemate kujunemisaastad jäid enamasti Eesti esimesse iseseisvusperioodi ning neid on tõenäoliselt mõjutanud ka toonane diskursus. Ametlikku seksuaalsuse diskursust Eesti esimesel iseseisvuse perioodil on vähe uuritud, ent 1930. aastatel liikus riik konservatiivsemas suunas. Kehtinud soodiskursusele osutab näiteks Eesti Naisliidu toonane nägemus naisest kui rahvusriigi huvide toetajast ja perenaisi koolitavate kodumajanduskoolide populariseerimine, mis küll võimaldasid anda naistele haridust, kuid tegid seda võtmes, mis sidus naise kodumajapidamise ja laste kasvatamisega ning rahvuse püsimisega (Kivimaa 2010: 511, Kannike 2011). Piret Karro (2022) näeb naisliikumise tegevust 1930. aastatel küll patriarhaalsele korrale allutatuna, ent toob samas esile ka aktiivsete naiste vastupanu ning praktilisi tegevusi just kodumajapidamise moderniseerimisel, et kergendada naiste kodust koormust.

Nõukogude Liidu seksuaalpoliitika

Uurijad on Nõukogude Liidu seksuaalpoliitika periodiseerimisel lähtunud erinevatest ajastu piiridest.

Igor Kon (1995) jagab seksuaalpoliitika kolme perioodi. Revolutsioonijärgse eksperimenteerimise perioodi paigutab ta 1917. kuni varastesse 1920. aastatesse, seksuaalsuse ja keha mobiliseerimise periood kattub suuresti Stalini võimuloleku aastatega ning sellele järgnenud perioodi (1950. aastate lõpp kuni 1980. aastate keskpaik) käsitleb ta keha ja seksuaalsuse hülgamise perioodina.

Anna Rotkirch (2000, 2004) eristab nelja perioodi: progressiivne seksuaalpoliitika (1917. aasta kuni 1930. aastate keskpaik), keha repressioon (1930. aastate keskpaik kuni varased 1960. aastad), suunatus peresuhtetele (varased 1960. aastad kuni 1988. aasta) ning Nõukogude Liidu lagunemise eel toimunud nn seksuaalrevolutsioon (1987). Seksuaalrevolutsiooni Nõukogude Liidus jagab Rotkirch siiski kahte etappi. Esimese etapi sõnastab ta kui käitumusliku revolutsiooni 1970. aastatel, kui seksuaalkäitumises vastanduti ühiskonna stagnatsioonile ja revolutsioon kandus rohkem privaatsfääri ning seksuaalsetest teemadest avalikkuses vaikiti. Teine etapp on

Rotkirchi järgi seksuaalrevolutsioon avalikus sfääris 1980. aastate lõpus ja 1990. aastatel, kui seksuaalteemadel hakati pidama avalikke arutelusid, tekkis rohkem võimalusi lääne filme ja seriaale vaadata ning teemasid hakati rohkem ka meedias kajastama. Seni intiimses sfääris toimunud käitumuslik muudatus tuli esile ühiskonnamuutuste kontekstis.

Lähtun oma töös Rotkirchi seksuaalpoliitika jaotusest, mis minu hinnangul sobitub Nõukogude Eesti konteksti. Keha ja seksuaalsust on küll Eestis avaldatud pedagoogilises lektüüris käsitletud, ent kandvad sõnumid on moraliseerivad ning neist nähtub, et seksuaalkasvatus oli kommunistlike noorte ideoloogilise kasvatuse osa, tuues seksuaalsuse privaatsfäärist avalikku sfääri.

Rotkirchi järgi paigutub minu intervjueeritute lapsepõlv ja kujunemisaeg perioodi, kus poliitilises diskursuses seksuaalsuse temaatikat avalikkuses küll mõneti käsitleti, ent käsitus oli peresuhete keskne ning kantud ideoloogilistest eesmärkidest kasvatada Nõukogude Liidus moraalset kommunistlikku põlvkonda. Arvestades aga, et minu intervjueeritute kasvatajad on olnud lapsevanemad, kelle sünniaeg paigutub repressioonide perioodi, ei saa eirata kahe põlvkonna erinevusi ja teatud kontraste. Olgugi, et elati samas režiimis, toimusid selleski seesmised muutused. Ka on oluline silmas pidada, et avalikus diskursuses levitatavad hoiakud ja väärtused ei pruugi kattuda privaatse ruumis kehtivaga. Seksuaalsusesse puutuvat on peetud hilises Nõukogude Liidus küll privaatseks nähtuseks või „isiklikuks asjaks“, kuid Elena Zdravomyslova (2001) rõhutab, et igas elu aspektis ja inimkogemuses on koos nii avalik kui ka privaatne ning Nõukogude Liidus valitsenud käsitus toob Zdravomyslova seksuaalsuse temaatikasse läbiva avaliku, ka ametkondliku huvi (2001: 152–153).

Rotkirch jagab lisaks Nõukogude Liidus kehtinud seksuaalpoliitika perioodidele ja poliitilistele diskursustele ka inimesed seksuaalsust käsitlevalt või mõtestavalt erinevateks generatsioonideks. Minu uuritavad paigutuvad Rotkirchi järgi artikuleerivasse põlvkonda (2004: 107), nende vanemad aga õpitud eiramise põlvkonda (2004: 104). Artikuleerivasse põlvkonda kuuluvad inimesed sündisid alates 1972. aastast, kuid sarnaseid seksuaalsuse narratiive toob Rotkirch esile ka varem, alates 1965. aastast sündinute meenutustest. Selle põlvkonna aktiivsem kujunemisiga hilises nõukogude ajas on toetanud seksuaalsusest kõnelemist teadlikumalt ning

mitmekülgsemalt, käsitledes ka naudingut kui seksuaalelu osa ning esitades ootuseid oma seksuaalelule. Võrreldes oma vanemate põlvkonnaga löid artikuleeritud põlvkonna noored suhteid varem, kui seda tegid nende vanemad ning alustasid ka seksuaaleluga veidi varem. Artikuleeriv põlvkond vastandus varasemale seksuaalsusega seonduvale häbile.

Õpitud eiramise põlvkonna sünniaeg algab Rotkirchi järgi 1945. aastaga. Seda põlvkonda ühendas mõningane teadlikkus seksuaalsust puudutavatest teemadest ning nende aktiivsem kujunemisiga jäi 1960. aastatesse, kui Nõukogude Liidus toimus vaikne avanemine, kuid mitte murrang nagu läänes. Nõukogude Liidus oli see ajastu, kui võeti laiemalt kasutusele sõna „seks“, tekkisid piiratud arutelud ajakirjanduses (kus endiselt eelistati kasutada väljendit „intiimsuhted“). Ilmusid mõned uuringud ja pedagoogilised materjalid, mis olid küll seksuaalpatoloogilise lähenemisega, ent viitavad samuti ühiskonna teatavale avanemisele. Oluline on välja tuua ka see, et 1955. aastal seadustati Nõukogude Liidus abort, mis andis teatava kontrollivõimaluse oma kehaga toimuva üle (Randall 2011). Toimusid ka avalikumad seksuaalsust puudutavad arutelud ühiskonnas ning oli ka mõningane ligipääs rasestumisvastastele vahenditele (Rotkirch 2004: 18). Ilmusid mõned käsiraamatud ja infot vahetati ka omaealistega, tekkis teatav vastuseis oma vanemate vaikimisele ja seksuaalsuse häbistamisele (sammas 2004: 103–105), kuid see ei toonud kaasa tugevat murrangut ning 1970. aastatel valitses pärast ajutist avanemist avalikus sfääris stagnatsioon.

Minu magistritöö kontekstis aitab nende generatsioonide seksuaalsuse käsitlemise ja mõtestamise avamine mõista, millised diskursused on mõjutanud põlvkonda, kelle kasvatus on kujundanud töös uuritavaid naisi.

Muutused sotsialismijärgse siirdeperioodi algusaastatel

Nõukogudejärgne periood oli samuti minu intervjueeritute aktiivne kujunemisaeg, mistõttu on oluline uurida ka nende mälestusi siirdeühiskonnas levinud soo ja seksuaalsuse diskursusest.

Eestit iseloomustab 1980. aastate lõpus ning 1990. aastatel siirdeühiskonnale omane poliitiline, majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline transformatsioon. Nihet

ühiskondlikus korralduses ja kultuuris, sealhulgas ka meedias toetas poliitilise kontrolli kadumine ning turumajanduslikud suhted. 1990. aastate siirdekultuurile omaste hoiakute ja väärtustena on esile toodud edu ja majanduskasvu ületähtsustamist ning lääne eeskujude matkimist (Lauristin ja Vihalemm 2017).

Aet Annist (2022) toob samuti esile transformeeruva ühiskonna vastuolusid ida ja lääne ning sotsialismi ja kapitalismi vahel mitte pelgalt sündmuste ja ühiskondlike muutustena, vaid ka sümbolitena, millega inimesed end seostasid või millest eemaldusid. 1990. aastatel esile kerkinud konkurentsile suunatud ühiskonnas, kus neoliberaalsed väärtused segunesid rahvuskonservatiivse murega rahvuse säilimise pärast, nähti nii siirdeühiskonna aktivistide, ühiskonnakujundajate kui ka uue vabariigi poliitikute seas naist ja naiselikkust pigem koduse ehk privaatsfääriga seonduvalt (Jõesalu 2003, Pilvre 2011, Pajumets 2012). Raili Marling (2010) on 1990. aastate avaliku diskursuse muutuseid Eestis tähistanud mõistega „kreolisatsioon“, mis on Rootsi antropoloog Ulf Hannerzi käibele võetud definitsioon muutuste tähistamiseks ühiskonnas, kus kohalik kultuur suhestub loovalt väljastpoolt kultuuriruumi tulevate sõnumitega ning sõnumid kohandatakse kohalikele oludele. See tekitab soodsa pinnase osa diskursuste kriitikavabale omaksvõtmisele ning teiste diskursuste äratõukamisele, millega võib seletada ka asjaolu, et naisi võimestav feministlik diskursus tõugati kõrvale ning esile kerkis naisi objektistav diskursus. Ajakirjanduses muutus ülekaalukaks sensatsioonikesksus ning vastuseis meediakontrollile tekitas radikaalse muutuse naiste kuvamises (Pilvre 2011). See selgitab ka puudulikku nüansimeelt seksuaalsuse käsitlemises, mis ajakirjanduses nähtavale kerkis.

Suundi otsiti ka seksuaalpoliitikas, kuid siirdeperioodi seksuaalpoliitikat ei ole Eestis laiemalt uuritud. Keskendatud on peamiselt seksuaal- ja reproduktiivtervise statistilistele näitajatele, mille paranemist on suuresti seostatud seksuaalhariduse kättesaadavusega. Noorte seksuaaltervise ning seksuaalkasvatuse edendamine toimus siirdeperioodi alguses entusiastidest meedikute ja pedagoogide eestvedamisel (Part 2011). 1991. aastal avati esimene noorte nõustamiskeskus ning 1996. aastal viidi formaalne seksuaalharidus inimeseõpetuse aine raames põhikooli ja gümnaasiumi õppekavasse, kuid puudulik oli nii õpetajate ettevalmistus kui ka teabematerjalide kättesaadavus, mis hakkas paranema alates 1990. aastate lõpust (Part 2015). Seksuaalpoliitikat tervikuna iseloomustas nõukogudejärgsele ühiskonnale omane katkestus (Kõresaar 2005: 69–70) ning selge suuna puudumine.

Nii Nõukogude Liidu seksuaalpoliitika kui ka postsotsialistlikule siirdele iseloomulik suuna otsimine on olulised diskursuse kujundajad. Arvestades selle töö raames intervjueritud naiste seksuaalset kujunemist ning nende kogemusi sellel teekonnal, on oluline arvesse võtta ka diskursuseid, mis on seda teekonda mõjutanud.

Töö ülesehitus

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Töö esimeses peatükis avan lühidalt seksuaalsuse uuringute ajalugu Euroopas ja Ameerika Ühendriikides 20. sajandil ning selle kujunemist interdistsiplinaarseks valdkonnaks. Seejärel käsitlen ülevaatlikut seksuaalsuse uurimist kultuuriuurimustes, luues sealhulgas ülevaate seksuaalsuse ja soo uuringutest Eesti kultuuriuurijate töödes. Avan ka seksuaalse agentsuse ja seksuaalse enesekehtestamise teoreetilisi lähtekohti.

Töö teises peatükis kirjeldan materjali kogumise protsessi välitöödel, selle süstematiseerimist ja analüüsimist ning metodoloogiat, millel uurimistöö tugineb. Avan pikemalt oma kogemust uurimistööd läbi viies, enda positsiooni ning eetilisi küsimusi ja ohtusid välitöödel, aga ka intervjuude analüüsimisel.

Kolmandas peatükis analüüsin kogutud empiirilist materjali. Peatükk sisaldab peamiselt intervjuude analüüsi, aga ka Nõukogude Eestis välja antud seksuaalkasvatustliku materjali lühikest diskursuseanalüüsi, milles kõrvutan intervjuudes räägitut väljavõtetega teabekirjandusest. Allikmaterjalidest olen seda süstematiseerides välja toonud kolm teemat: mälestused seksuaalkasvatusest nii kodus kui koolis, mälestused murranguperioodist ja muutustest seksuaalsuse diskursuses ning lapsepõlves saadud sõnumite mõju seksuaalse enesekehtestamise võimele naiste narratiivides.

1. Teoreetiline taust: seksuaalsuse uuringud, seksuaalne agentsus ja seksuaalne enesekehtestamine

Käesolevas peatükis käsitlen seksuaalsuse uuringuid Euroopas ja Ameerika Ühendriikides ning avan kultuuriuuringute rolli seksuaalsuse uuringutes. Käsitlen ka seksuaalse agentsuse ja seksuaalse enesekehtestamise teoreetilist raamistikku.

1.1 Seksuaalsuse uuringud Euroopas ja Ameerika Ühendriikides 20. sajandil

Selles alapeatükis annan lühiülevaate seksuaalsuse uuringute muutumisest meditsiinikesksest distsipliinist interdistsiplinaarseks valdkonnaks. 21. sajandi alguseks on seksuaalsuse uuringud laienenud erinevatesse valdkondadesse ning sellesse on oma panuse andnud ka antropoloogia, milles käsitletakse seksuaalsuse mõtestamist kultuuriliselt konstrueeritud ja kultuuris kehtivate väärtuste ja hoiakute poolt mõjutatavana.

Erinevates distsipliinides hakati seksuaalsust ja seksuaalkäitumist uurima sügavamalt 19. sajandi lõpus, peamiselt Inglismaal ja Saksamaal. 20. sajandi alguses võeti kasutusele mõiste „seksuoloogia“ (ingl k sexology), mis on olnud kasutusel meditsiinis ja psühholoogias, ent 21. sajandil saame rääkida interdistsiplinaarsest valdkonnast, mis on esindatud meditsiinis, sotsiaalteaduses, kultuuriteaduses ja mujal. Seksuaalsusega seotud ühiskondlike muutuste tõttu lääneriikides ja feministlike uuringute mõjudega seoses on seksuoloogia saanud 1960. aastatest üha laiemat kõlapinda nii teaduses, ühiskondlikult kui ka meedias. Et vältida võimalikku segadust mõistetes, kasutan siinses töös terminit „seksuaalsuse uuringud“, kuna „seksuoloogia“ on laiemalt levinud kui kliinilises teaduses kasutatav mõiste.

Varasemates seksuaalsuse uuringutes saab välja tuua erisusi saksakeelse ja ingliskeelse koolkonna vahel. Saksamaal ja Austrias lähtuti psühhiaatrilisest vaatepunktist, käsitleti parafiliaid ehk mittenormatiivseid seksuaalpraktikaid ning nende seas uuriti ka erinevaid seksuaalseid identiteete, püüdes leida selgitust homoseksuaalsusele ja seeläbi ka sallimatusele tähelepanu pöörata. Ameerika ja

Inglismaa varasemad seksuaalsuse uurijad, nagu näiteks Marie Stopes, keskendusid abielule, reproduktiivsusele ja seksuaalsuse erinevatele väljendustele (Kahan 2020).

Algsed seksuaalsuse uuringud olid pigem meditsiinikesksed (psühhiaatria, günekoloogia) ning kuna seksuaalsust käsitleti kehalise kogemusena, olid just inimkeha funktsioone õppinud arstid need, keda nähti pädevate ekspertidena (Bullough 1998, Herdt 2012).

Saksa ja Austria koolkond keskendus 19. sajandi lõpus seksuaalsust uurides pigem sellele, mis erineb normist. Näiteks avaldas Saksa psühhiaater Richard von Krafft-Ebing 1886. aastal raamatu „Psychopathia Sexualis: eine Klinisch-Forensische Studie“, mis oli üks esimestest avaldatud seksuaalsuse uurimustest. Konkreetsetes töös keskendus ta parafiliatele, sealhulgas ka meeste homoseksuaalsusele. Krafft-Ebingu töö oli ühest küljest küll normatiivsest erinevat seksuaalsust ja seksuaalkäitumist patoloogiseeriv, kuid tuleb tõdeda, et ka empaatialle kutsuv, mis ajastut arvestades oli erakordne. Ta avas erinevaid seksuaalseid „kõrvalekaldeid“ juhtumianalüüside kaudu ning jõudis järeldustele, et inimestel ei ole kontrolli oma loomuse ning sellest tuleneva seksuaalkäitumise üle, mistõttu ei tohiks inimesi seksuaalsuse põhjal põlata.

Krafft-Ebingu käsitletavaid termineid ja klassifikatsioone on nähtud omal ajal seksuaalvähemusi julgustavana ning neile omistatakse olulist tähendust tänapäevaste seksuaalsete identiteetide kujunemisel (Kościańska 2020).

Ka Magnus Hirschfeld, Saksa arst ja seksuoloog, uuris seksuaal- ja soovähemusi just sallivuse suurendamise missiooniga. Teda peetakse seksuologia mõjukaks reformijaks ning tema teene on ka esimese seksuaalsusega tegeleva uurimisasutuse loomine Berliinis (Clark 2019).

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses pühendusid teisedki uurijad homoseksuaalsuse teemale, nende hulgas ka Inglise arst ja seksuaalsuse uuringute üks teerajaja Havelock Ellis. Suure osa oma karjäärist töötas ta siiski Ameerika Ühendriikides, olles Inglismaal ebasoosingus. Ellist on peetud Ameerika Ühendriikide bioloogi, entomoloogi ja seksuoloogi Alfred Kinsey oluliseks mõjutajaks (Bullough 1998). Kinsey tööd „Sexual Behavior in Human Male“ (1948) ja „Sexual Behavior in Human Female“ (1953) on seksuaalsuse uuringutes epohhiloovad ning vaatamata tema valimi piiritletusele (Kinsey uuris ameeriklaste seksuaalkäitumist) said teosed

uurimisvaldkonna uueks suunanäitajaks kogu maailmas. Kinsey tööd seadsid küsimuse alla seksuaalsuse kui binaarse süsteemi ning võimaldasid seksuaalsuse uuringutel areneda meditsiinikesksest distsipliinist interdistsiplinaarseks uurimisvaldkonnaks. Kultuuriuuringutes on Kinsey töid kritiseeritud, heites neile ette seksuaalsuse erinevate sotsiaalsete ja emotsionaalsete aspektide tähelepanuta jätmist, ent samas on Kinseyt nähtud ka olulise distsipliinide vahelise seose loojana seksuaalsuse uuringutes – ta suutis valdkonnale läheneda uudsel viisil tänu oma zooloogi ja entomoloogi taustale (Bauer 2007).

20. sajandi algusesse jääb ka Sigmund Freudi tegevus ning psühhoanalüüsi sünn. Keskendudes juhtumiuuringutes hüsteeriale, mille väljundiks on naise seksuaalsed ihad, andis Freud seksuaalsuse uuringutes küll naistele ruumi, ent patoloogiseeris naise seksuaalsuse (vt tema „A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works“).

20. sajandi seksuaalsuse ja terviseuuringud laiemalt on olnud androtsentristlikud ehk meeskogemuse kesksed (Klein jt 2021, Bailey jt 2019). Selline lähenemine eiras uurimustes naisi ja seksuaal- ning soovähemusi, mis kinnistas naiste ja ka teiste marginaliseeritud gruppide teisestamist (ingl k othering). Judith Butleri käsitluses on ühiskonna määratud normidele vastavad isikud kvalifitseeritud olema tunnustatud, aktsepteeritud, õiged ning õigustatud omama teatud kogemusi, samas kui neist normidest eemalduvad inimesed, marginaliseeritud grupid on teisestatud (Butler 1993). Kui naisi ja seksuaal- ning soovähemusi marginaliseeritud gruppideks ka uurimustesse kaasati, oli uurimuse keskne lähenemine patoloogiseeriv. Naiste seksuaalsust on nähtud millegi kompleksse ja keerulisena, suisa tabuna ning see hoidis seksuaalsuse uuringute keskmes aastakümnete vältel diskursust, kus nii seksuaalse naudingu kui ka seksuaalprobleemide fookus oli meestel. Uurimuste kese ja tõlgenduse lähtekoht oli paiksooliste (inimesed, kelle sünniga määratud sugu ja sooidentiteet kattuvad) heteroseksuaalsete meeste seksuaalsus, nende reaktsioonid ja kogemused ning see peegeldus ka uurimuste tulemustes. Võttes lähtepunktiks geograafilisest läänest pärit oleva mehe, jäävad nähtamatuks ja kajastamatuks nende inimeste kogemused, kes valimi raami ei sobitu. Meeste seksuaalsed kogemused ei peegelda aga naiste seksuaalseid kogemusi (Klein jt 2021, Conley ja Klein 2022). Samas on seksuaalsuse ja soo uuringutes oluline tõdemus, et ka naiste kogemused ei

ole universaalsed ning ühtlustatavad, nii nagu ei ole ühesugused naiste identiteedid ning naise ei saa käsitleda kui ühtset uurimisobjekti (Mohanty 1984).

Olulise murrangu seksuaalsuse uuringutes tõi kaasa feminismi teine laine ning naisuurimuse tugevnemine akadeemias 1960. aastate lõpus. Kui pärast II maailmasõda liikus seksuaalsuse uuringute fookus pigem meditsiini- ja bioloogiakesksuse suunas (Fuechtner jt 2018), siis praeguseks on tegemist interdistsiplinaarse valdkonnaga, kus soouuringud on tekitanud diskursuse muutuse. Seksuaalsust käsitletakse mitmekesise nähtusena, mida uurivad erinevad distsipliinid meditsiiniteadusest keeleteaduseni ning naiste seksuaalsuse uuringud on akadeemias üha nähtavamad. Kultuuriuuringud on seksuaalsuse uuringutes olulisel kohal, kuna seksuaalsuse mõtestamine ja tõlgendamine ei ole midagi universaalset, vaid sõltub tugevalt kultuurikontekstist, kus seksuaalsust käsitletakse.

1.2 Seksuaalsusest kultuuriuuringutes

Seksuaalsuse tõlgendamine ja käsitlemine, aga ka tunnetamine, kogemine ning väljendamine on tugevalt mõjutatud kultuurikontekstist, uskumustest ja kommetest selles keskkonnas, kus seksuaalsust uuritakse. Uurides seksuaalset enesekehtestamist ja seksuaalset agentsust inimeste elulugude, kogemuste ja tõlgenduste kaudu ning sidudes selle kultuurikontekstiga, asetub minu töö sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia valdkonda, seksuaalsuse antropoloogia uurimisalasse.

Kultuuriantropoloogias ja sotsiaalantropoloogias on seksuaalsuse uuringutele rohkem tähelepanu pööratud alates 20. sajandi algusest. Seksuaalsuse uuringud keskendusid algselt põlisrahvaste seksuaalsusele ning uurijate pilk oli pigem kolonisaatori pilk, kirjeldades põlisrahvaid ja nende seksuaalsust metsikuna, tsiviliseerimatuna (vt näiteks Malinowski 1929). Mõistetavalt tuleb asetada tööd ka avaldamise aja konteksti. Siiski on distsipliinile ette heidetud uuritavate kultuuride teisestamist, rassistlike hoiakuid uuritavate subjektide suhtes ning seksuaalsuse kui eksootilise nähtuse käsitlemist. Ka epohhiloova Bronislaw Malinowski triloogia juures on välja toodud nii rassistlikku suhtumist põliselanike suhtes kui ka nende teisestamist (Toomistu 2020). Ehkki need etteheited on olnud oluliseks lähtepunktiks eetika

diskussioonides, on Malinowski panus antropoloogia ja seksuaalsuse uuringute ühendamisel vaieldamatu.

Margaret Meadi epohhiloov „Coming of Age in Samoa“ (1928) algatas elavaid diskussioone ning sai ka tugeva kriitika osaliseks. Olles oma ajastul radikaalsete seisukohtadega naine meestekeskse teadusmaailmas, kelle naiste/tüdrukute seksuaalkäitumist uurivate välitööde tulemusi tõlgendati naiste seksuaalsust piiravas geograafilises läänes, oli kriitika tema suunas 20. sajandi esimeses pooles oodatav. Uurides seksuaalkäitumist 21. sajandil, pean tema panust äärmiselt oluliseks. Mead on olnud seksuaalsuse ja soouuringute populariseerja kultuuriuuringutes. Tema mõjul oleme jõudnud praeguse feministliku antropoloogiani, millesse paigutub ka see töö. Teisalt on Meadi panus oluline seetõttu, et uurides ka oma järgnevates töödes¹ kultuuri mõju soonormide kujunemisele ja soonormide mõju inimese kujunemisele, keskendus ta ka seksuaalsust puudutavatele hoiakutele ja naiste seksuaalsele vabadusele. Nii Mead kui ka tema õpetaja ja partner Ruth Benedict on läbi erinevate mõjukate tööde kandnud olulist rolli nii soouuringutes kui ka feministlikus antropoloogias, tuues naise ja seksuaalse mitmekesisuse uurimise keskmesse (Meyerowitz 2010).

1960. aastatest on kultuuriuuringutes käsitletud üha enam seksuaalsust kui mitmekesist nähtust ning feministlikul antropoloogial on selles oluline roll olnud. Esile on toodud seksuaalsuste paljusust, naiste kogemusi, seksuaalse ja soolise identiteedi erinevaid tahke ning uurimiseetika küsimusi nii uuritavate kui ka uurija vaates. 1980. aastatel avaldasid seksuaalsuse uuringutele mõju HIV ja AIDS ning seksuaalkäitumise uuringud muutusid üha olulisemaks, kuigi see tekitas antropoloogide seas küsimusi essentsialistliku lähenemise õigustatusest ning etteheiteid, et seksuaalsuse uuringute tähtsustamise ja rahastamise tõukeks sai stigmatiseeritud teema uurimisvajadus (Vance 1991). Terje Toomistu (2019) on osutanud, et 1930.–1970. aastatel ei olnud seksuaalsuse uurimine eraldiseisva teemana antropoloogias tunnustatud ning seda käsitleti kultuuris uuritavate teiste teemade raames. Toomistu toob ka Gayle Rubinile viidates välja (2002), et seksuaalne mitmekesisus pälvis akadeemilist tähelepanu 1960. aastatel, kui vastava nihke tõid kaasa muutused Ameerika Ühendriikides levinud hoiakutes ja moraalnormides. Nende hulgas muutus ka homoseksuaalsuse käsitus, kus seksuaalpatoloogiline

¹ Näiteks „Sex and Temperament in Three Primitive Societies“ (1935) ning „Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World“ (1949)

lähenemine asendus kultuurilise mitmekesisuse kontseptsiooniga. Seeläbi mängis antropoloogia olulist rolli seksuaalsuse käsitlemise nihkumisel meditsiinilis-psühhiaatriliselt käsitluselt kultuurilise mitmekesisuse fookusest nähtud käsitlusele (Toomistu 2019; 24–25).

1976. aastal ilmus Prantsuse ajaloolase ja filosoofi Michel Foucault' uurimuse „Seksuaalsuse ajalugu“ esimene osa. Sellele järgnes veel kolm osa, millest viimane avaldati postuumselt 2018. aastal. See suurteos on olnud seksuaalsuse uuringuid raputav, kuna asetas seksuaalsuse väljaspoole bioloogilist paratamatust ning avas selle ajaloolis-kultuurilises kontekstis. Foucault tõi esile, et seksuaalsust ning sellega seonduvat konstrueeritakse ühiskondlikult ja kultuuriliselt, tulenevalt ühiskonnas valitsevatest väärtustest ja hoiakutest.

1.3 Seksuaalsusest Eesti kultuuriuuringutes

Seksuaalsuse uuringuid on Eestis tehtud pigem vähe ning rohkem terviseteaduses, kui humanitaar- ja sotsiaalteaduses. Kui aga vaadelda seksuaalsuse uuringuid kui soouuurimusega põimitud valdkonda, on seksuaalsuse uurimine kultuuriuuringutes siiski esindatud. Olgugi et teemat on rohkem käsitletud kunsti- ja kirjandusteaduses, on ka antropoloogias ja folkloristikas sellega tegeletud.

Terje Toomistu on oma doktoritöö raames uurinud *waria*'sid – transsoolisi naisi Indoneesias. Sugu on kategooria, mida Toomistu on käsitlenud ka oma teistes töödes (vt Toomistu 2016). Seksuaal- ja soovähemuste uurimisega tegeleb etnoloogias ka Rebeka Põldsam (2020), kes käsitleb kväärade representatsiooni Eesti ajakirjanduses kahe ilmasõja vahel. Eesti kväärade lähisuhtekogemusi kaasajas on kultuuriuuringutes käsitlenud Raili Uibo, kes kaitses 2021. aastal doktorikraadi Södertöni Ülikoolis (vt Uibo 2021).

Kultuuriuuringutes käsitlevad sugu ja seksuaalsust ka Andreas Kalkun ning Merili Metsvahi (vt Kalkun 2006, Metsvahi 2015, Metsvahi 2016). Etnoloog Ene Kõresaar on kultuurimälu uurijana tegelenud nii naiste elulugudega kui biograafilise perspektiiviga (post)sotsialistlikes ühiskondades. Tema uurimistemade hulka

kuuluvad muu hulgas nii mäletamise soospetsiifilisus kui ka nõukogude sooideoloogia naiste mälestustes (vt Kõresaar 2003, Kõresaar 2004, Kõresaar 2018).

Soouuringutega tegeletakse ka kunstiteaduses ja kirjandusteaduses. Näiteks Katrin Kivimaa on üks autoritest, kes kunstiteadlasena on 1990. aastatest uurinud Ida-Euroopa feminismi, käsitlenud naist ja naise representatsioone kunstis ning uurinud visuaalkultuuri sooperspektiivist (vt Kivimaa 1999, 2007, 2011). Kirjandusteadustes saab esile tuua Eve Annuki, kelle 2015. aastal avaldatud nõukogude teabekirjanduse ja ajakirjanduse diskursuseanalüüsi käsitlen ka siinses töös. Annuk on uurinud ka erinevate ajalooliste Eesti naiste elulugusid ja soodiskursust erinevates perioodides (vt Annuk 2012, Annuk 2019). Samuti on kirjandusteadustes soouuringutele keskendunud Raili Marling, kes on ka Eesti esimese soouuringute õpiku toimetaja (vt Marling (toim.) 2011). Marlingu üheks teemaks soouuringutes on neoliberalismi ja feminismi suhe (vt Marling 2015, Marling ja Koobak 2017, Marling 2019). Raili Marling ja Eve Annuk on ka Eesti ainsa soouurimuse ajakirja Ariadne Lõng toimetuse liikmed. Ajakiri ilmub aastast 2000, hetkel on see ilmumispausil.

Kirjandusteadlane Leena Kurvet-Käosaar uurib naiskirjanike elulugusid ja omaeluloolisust, samuti on ta tegelenud traumanarratiividega elulugudes (vt Kurvet-Käosaar 2010, Kurvet-Käosaar 2012, Kurvet-Käosaar 2020). Kirjandusteadustes on soouuringutega läbi biograafilise perspektiivi tegelenud ka Tiina Kirss (vt Kirss 2011, Kirss ja Hinrikus 2021). Ajakirjanduskultuuri sooperspektiivist on uurinud Barbi Pilvre, käsitledes naise kuvandit ja selle loomist meedias (vt Pilvre 2011). Soolisust filosoofilisest perspektiivist on käsitlenud Kadri Simm (vt Simm 2011, Simm 2018) ning kehalisest ja identiteedi aspektist Redi Koobak (vt Koobak ja Marling 2014).

Eesti kultuuriloos on seksuaalsuse uuringutes olulisel kohal ka Merle Karusoo 1997. aastal koostatud “Kured läinud, kurjad ilmad”, mis on välja antud Eesti elulugude sarjas. Kogumikus puudub küll uurimuslik lähenemine, kuid omaeluloolisuses on sellel teosel oluline koht. Lisaks on kogumikku jõudnud elulood viidud mäluteatri või elulooteatri (Kruuspere 2010) vahendusel lavale ning seeläbi talletunud kultuurilukku läbi erinevate uuritavate meediumite.

Soolisust on uuritud ka muusikateadustes. Näiteks saab esile tuua Brigitta Davidjantsi (vt Davidjants 2022) ja Hannaliisa Uusma (vt Uusma 2013, Uusma 2014, Uusma 2011) töid, milles uuritakse soosüsteemi Eesti alternatiiv- ja peavoolumuusikas, mis on mõjutanud ka käesolevas töös uuritud põlvkonda.

1.4 Seksuaalne agentsus, seksuaalne enesekehtestamine

Uurides seksuaalset enesekehtestamist, on oluline käsitleda ka agentsust. Kuna minu töö paigutub feministlikku ja seksuaalsuse antropoloogiasse, on siinses kontekstis fookuses agentsuse kontseptsioon antropoloogias, mille kaudu käsitleda seksuaalset agentsust.

Agentsus antropoloogia ja etnoloogia vaatest on mitmeti mõistetav ja käsitletav. Sherry Ortner avab agentsust kultuuris loodavate konstruktsioonide kaudu ning osutab sellele, et iga kultuur loob eneses agentsuse vorme (Ortner 2006). Agentsus ei ole tema käsitluses inimkogemusega orgaaniliselt kaasnev, vaid seda võimaldavad kasvatus ja haridus ning agentsuse lahutamatu komponendina näeb ta subjektsust (Ortner 2005). Laura Ahearn (2001) on agentsust defineerinud sotsiaalkultuuriliselt vahendatud tegutsemisvõimena ning lisab olulise aspektina ka siinses töös uuritava ajastu ning seksuaalsuse diskursuste kontekstis kõneka tingimuse, et agentsust ja vastupanu ei tohi käsitleda sünonüümidenä. Ahearn käsitleb agentsust lingvistilises kontekstis ning on toonud selle defineerimise ja mõtestamise juures problemaatiliseks välja nii vaba tahte nõude kui ka vastuhaku kui ühe olulise kriteeriumi olemasolu. Ahearni kriitika osutab asjaolule, et vaba tahte ja vastuhaku piiramine peaksid agentsuse välistama, kui tegemist on tugevalt kontrollitud tingimustega, kuid agentsust kogetakse ja väljendatakse ka totalitaarsetes ühiskondades. Sarnastele probleemidele, aga ka agentsuse defineerimise problemaatilisusele lääne humanistliku käsitluse kaudu osutab Saba Mahmood (2005). Kui vaadelda näiteks ka Eesti NSV ühiskonnakorraldust ja valitsenud ideoloogiat, siis peaks agentsuse kriteeriumiks olev iseseisvus justkui välistama agentsuse toona valitsenud režiimis, kuna individualism ja enesest lähtumine olid kollektivistlikus ühiskonnas põlu all. Väita aga, et Nõukogude Liidus ei olnud inimestel agentsuse võimekust, on ekslik, kuna teatud piirangud on ühiskondades alati, küsimus on piirangute ulatuses. Piiratud tingimustes kogetavat ja

väljenduvat agentsust on Indoneesia *waria*'sid uurides käsitletud ka Terje Toomistu ning näinud agentsust kui võimaluste kogumit, milles on oma koht inimeste subjektsuse väljendusel ja enesejaatusel (2019: 13).

Selle töö fookuses on seksuaalne agentsus, mida erinevad autorid on avanud nii kehalisele kogemusele keskendudes kui ka vaadeldes agentsuse olemust vastastiksuhtes teiste inimestega. Seksuaalne agentsus on seksuaalse enesemääramise (ingl k sexual self-determination, sexual autonomy) lahutamatu komponent ning seeläbi ka sekspositiivse seksuaalhariduse oluline väljund. Seksuaalset agentsust mõtestades lähtutakse nii kehalistest kogemustest ja eneseväljendusest kui ka enesemääramise kontekstist (Bryant ja Schofield 2007, Tolman 2012).

Põimides erinevate autorite lähenemisi, saab seksuaalset agentsust käsitleda inimese enesemääramise osana, mis võimaldab otsustada enda positioneerimise üle ning see sisaldab erinevaid tasandeid. Cense (2019: 250) vaatab seksuaalse agentsuse defineerimisel nelja omavahel seotud agentsuse väljendust, mille ta sünteesib noorte inimeste seksuaalkäitumist käsitlevate uurimuste tulemusi analüüsid. Need on kehaline agentsus (ingl k embodied agency), seotud agentsus (ingl k bonded agency), narratiivne agentsus (ingl k narrative agency) ja moraalne agentsus (ingl k moral agency). Kehaline agentsus avaldub seksuaalpraktikates, seksuaalse subjektsuse kujunemises ning see hõlmab ka seksuaalset identiteeti ning iha kui motivatsiooni teiste inimestega seksuaalseid naudinguid kogeda. Naudingute mõtestamisel ja kogemisel on agentsus kesksel kohal ka Chmielewski jt käsitluses (2020), kus tuuakse esile seos seksuaalse agentsuse ning seksuaalse rahulduse vahel. Kehaline agentsus on mõjutatud kultuurikontekstist ning võimalustest, mis selles kontekstis on. Seotud agentsus avaldub suhete hoidmise ja ühiskondlike ootuste kontekstis. Kolmanda komponendina välja toodud narratiivne agentsus väljendub iseenda refleksioonis ning väljendatud hinnangutes enda ja teiste valikutele. Moraalne komponent väljendub enese mõtestamises ja positioneerimises moraalsetes raamides, mis on seotud vajadusega hoiduda teiste kahjustamisest.

Seksuaalset agentsust nähakse tugevas seoses seksuaalse enesekehtestamisega. Seksuaalset enesekehtestamist mõjutavad erinevad tegurid, nagu näiteks kehapiit, seksuaalsed kogemused ja võimutunnetus (Yoshioka 2000, Lopez Alvarado jt 2020, Lammers ja Stoket 2019), kriitilist tähtsust on omistatud seksuaalkasvatusele, mida

nähakse enesekehtestamise võimestajana. Seksuaalse agentsuse ning enesekehtestamise kujunemisel on oluline roll sõnumitel, mida lastele ja noortele seksuaalsusest edastatakse, aga ka sellel, kuidas sõnumeid edastatakse. Sõnumeid saadakse nii oma päritoluperest, lähedastelt, haridussüsteemist kui ka ühiskonnast tervikuna. Erinevad uurijad (Averett jt 2008, Miller 2012, Van de Bongardt ja de Graaf 2020) on uurinud vanematelt ja teistelt täiskasvanutelt saadud sõnumite mõju seksuaalse minapildi kujunemisele, noorte naiste seksuaalsele agentsusele ja enesekehtestamisele. Esile tuuakse negatiivsete sõnumite mõju arvamustele ja hoiakutele iseenda, oma keha ja oma seksuaalsuse suhtes, aga ka positiivsete sõnumite mõju seksuaalse enesekehtestamise võimestamisel. Keskendudes seksuaalkasvatuses hoiatustele ja hirmudele ning käsitledes tüdruku seksuaalsust kui ohtlikku ning tagajärgi (näiteks soovimatu rasedus) kaasa toovat nähtust, pärsitakse tüdrukute seksuaalset agentsust. Kujundades aga tüdrukutes hoiakut, et seksuaalsus on loomulik osa inimesest ning sellega kaasnevad ka naudingud, kujundatakse neis ka seksuaalse enesekehtestamise võimekust. Positiivne seksuaalkasvatus, mis kujundab austust nii enda kui teiste suhtes, toetab samas ka inimese oskuseid luua terveid ja turvalisi suhteid ning olla austav ja arvestav intiimpartner. See osutab asjaolule, et seksuaalkasvatus on seksuaalse enesekehtestamise oluline võimaldaja ka läbi selle, kas ja kuidas nähakse enda rolli partneri aktsepteerimisel, toetamisel ja võimestamisel. Nende lähtekohtadega resoneerivad ka minu intervjuueeritud inimeste kogemused.

2. Metodoloogia ja allikad

Minu töö eesmärk on kirjeldada, kuidas avaneb seksuaalkasvatuse mõju seksuaalsele enesekehtestamisele 1971.–1981. aastatel sündinud Eesti naiste narratiivides. Metodoloogiliselt on tegemist fenomenoloogilise uurimusega, mis seab fookusesse inimese subjektiivse kogemuse ning selle tõlgendamiseks ning uurimisküsimustele vastuste leidmiseks tegin välitööd 2021. aasta juunist novembrini.

Peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks, millest esimeses käsitlen lähtekohti, mille põhineb minu uurimuse metodoloogia, teises kirjeldan välitööde protsessi, positsioneerin end selles protsessis ja kolmandas avan materjali analüüsimeetodeid.

2.1 Metodoloogilised lähtekohad

Minu magistritöö põhineb 2021. aasta suvel ja sügisel tehtud intervjuudel. Materjali kogusin fenomenoloogilisest meetodist lähtudes, asetades uurimuse keskmesse kõneleja kogemused ja mälestused (Desjarlais ja Throop 2011, Viik 2011: 607–608) ning lähtudes intervjuueeritava kirjeldustest, millega ta kogetud sündmusi ja nende mõju avab ning kuidas ta kogetu mõju enda minapildile ja seksuaalsele enesekehtestamisele tajub. Fenomenoloogiline lähenemine antropoloogias aitab uurijal mõista ja mõtestada inimese elukogemusi, minevikku, suhtluspraktikaid, suhestumist teistega ja subjektsust (Desjarlais ja Throop 2011). Kuna fenomenoloogia võimaldab lõimida lähenemisviise kultuurianalüüsist keelepertspektiivideni ning vaadelda inimest erinevate kogemusväljade kaudu, arvestades ka subjektiivseid konstruktsioone ja protsesse (samas 95), õigustab valitud meetod end minu uurimuses, kus on segunenud inimeste mälestused isiklikust, aga ka kollektiivsest kogemusest.

Minu uurimus puudutab ka mälu ja mäletamist. Mälu on minevikku ja olevikku ühendav ning grupitunnet loov dünaamiline protsess, milles kollektiivne ja isiklik mälu on omavahel põimunud (Kõresaar 2003). Maurice Halbwachs (1980) toob esile, et mälu on alati kollektiivne, kuna inimene toimib sotsiaalses grupis, ning kuna gruppide, milles toimitakse, on enamasti mitu, suhestub inimene erinevate gruppide

mäludega. Aleida Assmann (2021) toob samuti mälu-uuringutes esile üksikisikute ja gruppide seotuse, mis saab oluliseks kultuurimälu uurides. Ta toob esile indiviidide osaluse suuremas grupis ning „mina“ seotuse „meiega“, mida minu töö kontekstis võiks illustreerida iga intervjuus osalenud naise seotuse kaudu teiste oma põlvkonna naistega, kelle kogemust ta enda kogemuse kaudu jagab, ent ühes individuaalses kogemuses võib olla mitu „meie“-kogemust. Ka „meie“-kogemused on erinevad, kuna rühmad, kuhu inimesed kuuluvad ja millega end samastavad või seostavad, on erinevad. Nende rühmade püsivus ning tähendus inimese identiteedile on erinev ja erineva ulatusega. Näiteks võivad heteroseksuaalsete paiksooliste naiste kogemused erineda nende põlvkonnakaaslaste kogemustest, kes on soo- või seksuaalvähemusest või lapsevanematest naiste kogemused lastevabade naiste omadest. Assmann toob välja ka ajaloo (ehk toimunu) ja mälu (ehk mälestuse toimunust) lahknevuse kui asjaolu, mida kultuuriuurija oma uurimuses arvestama peab. Ann Rigney (2016) viitab ka toimunu ja meenutuse vahele jäänud ajale kui mälu mõjutajale. Ta toob esile argielu sündmuste, meedias nähtu ja muude sündmuste n-ö lahustava mõju sellele, mida ja kuidas mäletatakse. Ka Ene Jaago jt (2006) pööravad elulugude talletamisel tähelepanu toimunu ja meenutamise vahelisele ajale, mis mõjutab toimunu mäletamist ning seega tekitab küsimuse mälestuste kasutatavusest ajalootalletuses. Mälu ja ajalugu ei ole sünonüümid, nagu on rõhutanud Pierre Nora (1986), kes käsitleb mälu nähtusena, mis tekib grupis loodavate seoste kaudu. Uurides nähtust inimeste mäletamise kaudu, tekivad erinevad dünaamikad näiteks gruppintervjuudes ja individuaalintervjuudes ning kerkib küsimus, kui palju on jagatud mälestus inimese reaalne kogemus ja kui palju kellegi teise jagatud kogemuse omaksvõtmine või laiendamine. Lähtun inimeste kogemusi uurides sellest, et minuga jagatavad mälestused on inimeste reaalsed, tajutud kogemused, mille tajumine sõltub erinevatest aspektidest, muuhulgas ka sotsiaalsetest.

Kollektiivset mälu uurides on viidatud ka mäletamisele kui võimaldajale, mis toob esile individuaalse ja kollektiivse mälu vahelised seosed ning avaliku diskursuse ja mineviku kujutamise seosed isiklike mälestustega (Keightley 2010, Fentress ja Wickham 1992). Minu töös ilmestavad neid seoseid intervjuud, milles osalenud naised ütlesid, et mõtisklevad esimest korda teadlikult ja sügavamalt seksuaalsuse teemal, kuna varem ei ole selleks toetatud võimalust olnud, või ka need intervjuud, kus jagati traumaatilisi kogemusi seoses seksuaalvägivallaga, millest varem vaikiti. Teisalt

tulevad seosed esile ka neis intervjuudes, kus sooviti oma lugu jagada just seetõttu, et end tuntakse praeguses eluetapis enesekindla, küpse ja rahulolevana.

Lugude kaudu avaneb narratiivne mõtlemine. Mälestuste uurimisele lähenen ka narratiivse analüüsi meetodi kaudu. Narratiivse meetodi valib uurija sageli juhul, kui usub, et see annab räägitule erinevad ja vahel ka vastuolulised tähendused, mis võimaldavad alustada dialoogi ning mõista muutuseid individuaalsel ja ühiskondlikul tasandil (Squire jt 2008: 1–2). Minu töö kontekstis kerkib esile kogemuspõhine lähenemine narratiivile, mis toetab nii üldisemate kogemuste kui ka pöördeliste elusündmuste tõlgendamist, mis võivad olla nii jõustavad kui ka traumaatilised (Denzin 1989: 69–78, Squire 2008). Ken Plummer (1994: 20–21) näeb kogemuste võimendamist intiimsete narratiivide kaudu ühendava ja võimestava tegevusena, ent toob esile ka erinevate emotsioonide takistava mõju. Intiimsete, seksuaalsete lugude jutustamist või lugudest vaikimist, mida Plummer nimetab narratiivseks vaikimiseks (2016: 284), takistavad negatiivsed emotsioonid nagu häbi ja viha, kuid teiste jagatud lugude kaudu tekib protsess, kus vaikiva narratiivi küpsemine inimeses saab kujuneda jagatud looks. Seda seisukohta ilmestab ka minu kogemus kahe grüpiintervjuuga, milles osalenud naised avasid oma kogemusi teiste jagatud kogemustele ja mälestustele toetudes. Kõige selgemini ilmnes see esimeses rühmaintervjuus, kus avanesid menstruatsioonihäbiga seotud lood, aga ka siirdeperioodi, objektistamise ning seksuaalvägivalla kogemused. Ehkki neid kogemusi jagasid naised ka individuaalintervjuudes, toimus see seal sageli põgusamalt, rühmaintervjuudes tekkisid aga seosed ning kogemuste võrdlused ja kogemusi avati sügavamalt.

2.2 Välitööd

Et uurida, kuidas 1971.–1981. aastal sündinud Eesti naised tajuvad lapsepõlves kogetud seksuaalkasvatuse mõju oma seksuaalsele enesekehtestamisele, tegin 2021. aasta 7. juunist 29. novembrini välitööd. Selleks koostasın küsimuskava (lisa 1) poolstruktureeritud temaatilisteks biograafilisteks intervjuudeks ning tegin pilootintervjuud kahe rühmaintervjuuna, kus kummaski rühmas osales kolm inimest. Küsimuskava koostades lähtusin enda püstitatud uurimisküsimustest ning seksuaalse enesekehtestamise hilisemast kontseptsioonist, mille on välja pakkunud Terrell ja

Loshek (2014). Nad on koostanud seksuaalse enesekehtestamise mõõtmiseks 18 küsimusega küsimustiku, mis võtab arvesse erinevaid suhtevariatsioone, käsitleb naudinguid ning naist soovitava seksuaalse kontakti algatajana ning ebasoovitavast kontaktist loobujana. Oma küsimuskavana ei kasutanud ma Terrelli ja Losheki küsimustikku, vaid tõin sellest kavasse alateemasid, näiteks seksi algatamine, enda soovide väljendamine ning soovimatutest kogemustest keeldumine. Intervjuudes keskendusin küsimustele, mis aitasid meenutada seksuaalkasvatust ning avada seda, kuidas naised seksuaalkasvatuse mõju tajuvad. Minu esialgses intervjuukavas oli 15 küsimust, kust pärast esimest rühmaintervjuud eemaldasin küsimuse „Kuidas mõtestad seksuaalset enesekehtestamist?“, sest küsimus tekitas pigem mõistelist segadust. Kuna seksuaalse enesekehtestamise aspekt tuli rühmaintervjuudes esile läbi mitmete teiste küsimuste ja naiste narratiivide, ei pidanud ma ka terminit täpsustavat küsimust edaspidi vajalikuks. Alustasin küsimustega lapseõlve ja päritoluperekonna kohta ning küsisin ka, millisenä intervjuueeritav end ise lapseõlvest mäletab. Küsimuskava esimene pool sisaldas küsimusi ka koduse ja kooli seksuaalkasvatuse kohta ning seksuaalsust ja soolisust puudutavate sõnumite kohta, mida intervjuueeritav lapseõlvest ja teismeeast mäletab. Kava teises osas olevad küsimused keskendusid seksuaalsuse mõtestamisele ja kogemisele täiskasvanuna ning praeguses eluperioodis. Intervjuusid tehes oli küsimuskava raamina abiks, kuid sageli sujusid vestlused nii, et mitmed küsimused said intervjuueeritute meenutuste käigus vastuse ilma, et küsimust oleks olnud vaja esitada või oli vaja teha üksikuid täpsustusi.

Algselt oli plaanis intervjuu kuni 12 inimesega, kellest kuus osalesid kahes rühmaintervjuus, kokku aga tegin intervjuud 22 inimesega. Jõudsin intervjuueeritavateni läbi sotsiaalmeedia. Rühmaintervjuudes osalejate leidmiseks avaldasin üleskutse isiklikul Facebook'i seinal avaliku postitusena ning osaleda soovijaid kogunes esimeste tundidega piisavalt. Individuaalintervjuudes osalejate leidmiseks tegin üleskutse kahes Facebook'i grupis, millest üks oli suletud grupp, teine aga avalik grupp “Virginia Woolf sind ei kardä”. Intervjuueeritavate leidmiseks tehtud postitustes seadsin tingimused vaid sünniaastatele ning sellele, et osaleja identifitseerib end naisena. Intervjuueeritute geograafiline paiknemine on mitmekesine, esindatud on erinevad maakonnad. Osalejate haridustasemele ega etnilisele kuuluvusele ma eeltingimusi ei seadnud ning etnilist kuuluvust ei täpsustanud ka intervjuu käigus. Hariduskäik selgus intervjuueeritavate eluloost ja küsisin selle kohta

ka täpsustusi. Ehkki hariduslikku tausta ma uurimust kavandades oluliseks kriteeriumiks ei pidanud, on siiski kõnekas, et kõik intervjuueeritud on kõrgharidusega, milleni nad on jõudnud kas noore või küpsema täiskasvanuna. Sellest ei saa üheselt järeldada, et kõrgharidusega naised on avatumad seksuaalsusest rääkima või on suurema tõenäosusega end kehtestavad, kuid edasiste uurimuste kavandamisel annab see mõtteainest.

Intervjuueeritute seksuaalset ja soolist identiteeti täpsustavaid küsimusi minu küsimuskavas ei olnud, kuid vestluse käigus selgus mitme intervjuueeritava lugudest või nende enda kohta kasutatavatest väljenditest, et kõneleja identifitseerib end biseksuaalsena, mitteheteroseksuaalsena, demiseksuaalsena (inimene, kelle jaoks on seksuaalse külgetõmbe eelduseks tugev emotsionaalne side teise inimesega) või ei pea vajalikuks end konkreetselt identifitseerida, kuid on suhtes naisega.

Rühmaintervjuud toimusid juunikuus ja kuna küsimuskava sobis uurimisküsimustele vastuste leidmiseks, kohendasin selles üksikuid kohti ning septembrist novembrini tegin ka 16 individuaalintervjuud. Kõige lühem intervjuu kestis 52 minutit ning kõige pikem intervjuu 3 tundi ja 38 minutit. Ühises ruumis toimusid mõlemad rühmaintervjuud ning neli individuaalintervjuud, kaugintervjuudena läbi Zoomi suhtlusplatvormi toimus 12 intervjuud.

Intervjuude käigus tegin märkmeid välitöö päevikusse. Välitöid tehes pidasin oluliseks jälgida inimesi, nende reaktsioone ja kehakeelt meenutusprotsessis, mistõttu talletasin päevikusse infot märksõnadena ja tähelepanekutena intervjuueeritavate meenutustest ja reaktsioonidest. Märksõnadena markeerisin ka tekkinud seosed ja mustrid ning enda tunded meenutusi kuulates. Märkmeid tegin pigem vähe, et olla kuulajana kohal ning minimeerida uurija-uuritava distantsi.

Intervjuud salvestasin telefoni häälmemonaga ja transkribeerisin hiljem sülearvutis. Tundliku materjali tõttu olen kõnelejad markeerinud tähestikus olevate tähtedega ning täpse sünniaasta asemel jagan osalejad sünnikümnendi esimesse või teise poolde. Üksikuid eluloolisi asjaolusid olen lisatud siiski intervjuude tsitaatide juurde, kuna see aitab lugejal luua seoseid ja konteksti. Enne salvestamiseks nõusoleku saamist, mille palusin üle korrata ka salvestuse alguses, informeerisin intervjuueeritavaid ka sellest, et kustutan salvestised pärast magistratöö kaitsmist 2022. aasta juunikuus ning terviklitereeringud jäävad vaid minu isiklikku arhiivi.

Eetika on oluline aspekt, millega tegelesin kõigis uurimuse etappides. Uurides tundlikke ja intiimseid teemasid on oluline teadvustada, et intervjuu käigus võivad kerkida varjatud mälestused ja unustatud kogemused. Oluline on ka teadlikkus minu kui uurija hoiakutest ja väärtustest, nende mõjudest nii välitöödel, materjali analüüsidest kui tööd vormistades. Ehkki kõik intervjuueeritavad olid eelnevalt teadlikud intervjuu temast ja fookusest, pidin olema valmis selleks, et vestluse käigus meenuvad traumeerivad mälestused või on mu vestluspartner neist mälestustest küll teadlik, ent nende esilekerkimise mõju antud situatsioonis ja haavatavuses võib olla ootamatu. Arvestasin ka sellega, et see mida me välitöödel oma vestluspartneritelt kuuleme ja see, mida nad räägivad, ei pruugi tulla otseselt küsimustele antud vastustest, vaid sellest, mille päästikuks küsimused on olnud (Fabian 2007: 13) ning seda protsessi uurija kontrollida ei saa, küll aga olla selleks valmistunud. Oluline oli teadvustada ka asjaolu, et antropoloogilistes uurimustes, kus käsitletakse indiviidi kollektiivse kaudu ning vastupidi, on objektiivsust keeruline saavutada, nagu viitab ka Kirsten Hastrup (2004). Uurija on inimene oma looga, hoiakutega ja võimalike mõjutajatega. Ka Jane Elliott (2005: 20) osutab intervjuueerija identiteedile, kogemustele ning suhtlusele intervjuueeritavaga kui asjaolule, mis mõjutavad intervjuul kuuldu tõlgendamist. Nagu ilmneb töö järgmises peatükis, tekkis välitööde käigus olukordi, kus kogesin mitmikrolli dilemmat (Lederman 2016, Bell 2018). Olles kultuuriuurija, kelle igapäevane töö on seotud seksuaalhariduse ja -nõustamisega ning kes on kodanikuaktivistina tegelev mitmekesisuse ja seksuaalõiguste valdkonnas, on oluline teadvustada enda kallutatud pilku. Minu igapäevane töö mõjutab intervjuueeritavate kuulamist, nende räägitule reageerimist kui ka saadud info analüüsimist. On keeruline jääda pelgalt uurija rolli ka siis, kui intervjuueeritav jagab traumakogemust, kuid enda eelarvamuste ja positsiooni teadvustamine ja selge reflekteerimine võimaldab rollide vahel distantsi luua (Wertz jt 2011). Sellest lähtudes analüüsisin ka võimalikke ohukohti ja takistusi.

Et luua intervjuu ajal turvalist keskkonda, teavitasin osalejaid sellest, et neil on igal hetkel võimalik teha paus ja ka intervjuu lõpetada ning paluda materjali mitte kasutada, mis on samuti narratiivse meetodi puhul oluline eetika põhimõte (Josselson 2007: 543). Ükski intervjuueeritust seda võimalust ei kasutanud, küll aga oli mitmeid vestluseid, mille käigus tekkis vajadus teha paus, et osaleja saaks end koguda. Kuna inimeste seksuaalsed kogemused võivad olla põimitud erinevate

vägivallakogemustega, kaardistasin enne välitöid usaldusväärsed nõustajad ja terapeudid, kelle kontakt vajadusel anda. Enne intervjuu salvestamise algust informeerisin intervjuueeritavaid ka sellest, et saan jagada terapeutide kontakte juhuks, kui vestlus toob esile mälestused traumast või kui vestluseks valmistudes on osalejale meenunud midagi traumeerivat, millega tegelemisel on vaja tuge. See ettevalmistus võimaldas ka mul ennast turvalisemalt uurija rolli asetada, sest andis teadmise, et saan intervjuueeritavat vajadusel toetada valideerides tema kogemust ning andes suuniseid abi saamiseks.

Mitmel korral oli intervjuu minu vestluspartneri jaoks esimene kord, kui ta kas seksuaalsuse teemal laiemalt või oma isiklikest kogemustest sügavamalt rääkis. Individuaalsete süvaintervjuude käigus jagati ka kogemusi, millest kõneleja kunagi rääkinud ei olnud ning peamiselt olid need traumakogemused. Kogegin, et osaleja jaoks võib oma kogemustest ja kujunemisloost rääkimine olla terapeutilise mõjuga, mida hiljem ka korduvalt peegeldati. Minu intervjuueeritavate avatus ning valmisolek usaldada mulle väga tundlikku infot ei olnud ootamatu, küll aga oli üllatav selle ulatus. See asetas mind nii väljal kui ka materjali analüüsidest positsiooni, kus segunevad tänulikkus, alandlikkus (ingl k humbleness) ja tugev vastutustunne inimeste lugudele hääl anda. Saladuste jagamine oma eluloo kirjapanekul loob jagajale ja uurijale võimaluse anda sellele kogemusele elu austav tähendus (Arthur ja Kurvet-Käosaar 2015: 120) ning siinses töös võiks seda laiendada ka suulise biograafia konteksti. Uurija, olles eluloo talletamisel vahendaja, saab anda inimese kogemusele empaatilise vahendamise ja põlvkonna kogemuste ühendamise kaudu lisatähenduse. Seni inimese sees olnud kogemus ja mälestus saab vahendatud mälestusena jõu, mis võib kõnetada ja koguni lohutada teisi, kes võivad sarnaseid kogemusi kanda.

2.3 Analüüsimeetodid

Lähtusin tööd üles ehitades empiiriapõhisest teorialoomest (Lagerspetz 2017: 205–207), lastes välitöödel kogutud materjalil kujundada töö lõplik teoreetiline raamistik. Kuulasin intervjuud läbi ning koos välitööde päevikus olevate andmetega moodustasin materjalist teemade kaupa süsteemi. Salvestatud intervjuudest tegin

transkribeeringud, millest võtsin ainek materjali kodeerimiseks märksõnade kaudu. Tegin küsimustiku põhjal intervjuudest koostatud väljavõtted ning väljavõtted ka korduvatest märksõnadest, kogemustest ja muustritest, et luua kategooriaid ja teemasid (samas 207-209). Märksõnadest lähtusin teoreetilise raamistiku täiendamisel. Märksõnakaardi jaoks kasutasin Google Jamboardi abi, luues iga alateema jaoks eraldi lehe. Igal lehel jaotasin märksõnad omakorda gruppideks. Lõin eraldi faili intervjuudes kõlanud kordustega ja tõin iga teema all välja erinevates intervjuudes kordunud sarnased kogemused, mälestused ning mõttekäigud. Sarnasesse muustrisse asetuvaid intervjuusid või erinevates intervjuudes esile tulevaid korduseid analüüsisin intervjuusid uuesti kuulates. Loodud süsteemi abil teostasid võrdleva analüüsi.

Tuginedes välitöödel kogutud materjalile, liikusin olemasolevatele teemakäsitlustele ja lähtekohtadele analüüsi käigus. See lähenemine võimaldas välitöödel hoiduda eeldustest või vastaja suunamisest. Kasutan ka kvalitatiivset sisuanalüüsi (Laherand 2008: 290), mille andmed pärinevad poolstruktureeritud intervjuudest ning kus sarnase tähendusega tekstiosad koonduvad eraldi alateemade alla.

Lugude kaudu avaneb narratiivne mõtlemine. Mälestuste uurimisele lähenen narratiivse analüüsi meetodi kaudu. Narratiivse meetodi kasuks otsustatakse sageli juhul, kui usutakse, et see annab räägitule erinevad ja vahel ka vastuolulised tähendused, mis võimaldavad alustada dialoogi ning mõista muutuseid individuaalsel ja ühiskondlikul tasandil (Squire jt 2008: 1–2). Minu töö kontekstis kerkib esile kogemuspõhine lähenemine narratiivile, mis toetab nii üldisemate kogemuste kui ka pöördeliste elusündmuste tõlgendamist, mis võivad olla nii jõustavad kui ka traumaatilised (Denzin 1989: 69–78, Squire 2008). Ken Plummer (1994: 20–21) näeb kogemuste võimendamist intiimsete narratiivide ühendava ja võimestava tegevusena, ent toob esile ka erinevate emotsioonide takistava mõju. Intiimsete, seksuaalsete lugude jutustamist või lugudest vaikimist, mida Plummer nimetab narratiivseks vaikimiseks (2016: 284), takistavad negatiivsed emotsioonid nagu häbi ja viha, kuid teiste

Töös kasutan ka seksuaalkasvatustliku teabematerjali diskursuseanalüüsi, et mõista ja avada seksuaalsuse diskursust ajastus, milles kasvasid ja kujunesid minu intervjuueeritud.

3. Hilise sotsialismiaja ja siirdeperioodi seksuaalkasvatuse kogemused ning seksuaalkasvatuse mõju tajumine

Käesolevas peatükis kirjeldan 1971.-1981. aastal sündinud naiste kogetud seksuaalkasvatust peamiselt hilisel nõukogude perioodil, kuna see oli ajastu, milles nad laste ja teismelistena kujunesid. Lisaks mõjutas nende kujunemist ka siirdeperiood, mistõttu on puudutatud ka nende mälestused diskursusemuutusest 1990. aastate alguses. Kirjeldan ka seda, kuidas avaneb intervjueeritute narratiivides kogetud seksuaalkasvatuse ja seksuaalse enesekehtestamise seos. Ehkki seksuaalset enesekehtestamist mõjutavad mitmed tegurid nagu näiteks kehapilt, varasemad seksuaalsed kogemused, võimutunnetus (Yoshioka 2000, Lopez Alvarado jt 2020, Lammers ja Stoker 2019), on ka seksuaalkasvatust nähtud olulise eeltingimuste loojana (Averett jt 2008, Miller 2012, Van de Bongardt ja de Graaf 2020).

3.1 Seksuaalsuse diskursus nõukogudeaegses seksuaalkasvatustlikus teabematerjalis

Analüüsin siinses alapeatükis hilisnõukogude ajal välja antud eestikeelseid tervisekasvatustlike teabematerjale, et avada selle ajastu avalikus sfääris levinud seksuaalsuse diskursust, milles kasvasid ja kujunesid minu intervjueeritud. Lisaks teabematerjali diskursuseanalüüsile toon esile intervjueeritute mälestused siin käsitletavatest allikatest, et ilmestada, kuidas nad materjale kogesid ja millist tähendust neile omistasid.

Seda, kuidas käsitletakse seksuaalsusega seonduvat privaatses sfääris, mõjutavad tugevalt avalikus sfääris kehtivad normid, mida omakorda mõjutab kehtiv ideoloogia. Ühiskonna hoiakud ja uskumused mõjutavad perekonna hoiakuid ja uskumusi, jagatavat infot ja edasi antavaid väärtuseid, haridussüsteemis ja meedias antavat teavet ja ühiskonnas avaldatavat teabekirjandust. Avaliku ja privaatse sfääri mõju on vastastikune, ent käesoleva töö kontekstis on oluline arvesse võtta indiviidide piiratud võimalusi üldsuse mõjutamiseks Nõukogude Liidus.

Pedagoogilisel teabematerjalil oli teismeliste jaoks infoallikana oluline roll keskkonnas, kus kodune seksuaalharidus oli napp, koolides aga puudus sisuline seksuaalharidus. 1963. aastal viidi Eestis õppekavadesse küll isikliku hügieeni õpetus ning 1981. aastal ka valikuline perekonnaõpetus gümnaasiumile (Kontula 1997), ent informatiivset seksuaalharidust oma koolieast mäletasid üksikud minu intervjuueeritud.

Siinses alapeatükis käsitletud teabematerjal anti välja esma- või kordustrukina 1960.–1980. aastatel originaal- või tõlkematerjalina. Informatsioon, mida teabematerjalides jagati, puudutas nii hügieeni, menstruatsiooni, lähedussuhteid, rasedust kui ka seksuaalsel teel levivaid infektsioone ning nendest hoidumist. Materjalid olid peamiselt koostatud eraldi tütarlastele ja noorukitele (kasutan siin ajastule iseloomulikku terminoloogiat). Näiteks 1962. aastal tõlgiti vene keelest “Tütarlapsest naiseks”, mille autorid olid Tšehhi arstid Rudolf Peter, Josef Hynie ja Václav Šebek ning 1964. aastal ka Josef Hynie “Noorukist meheks”. 1963. aastal ilmus psühhiaater Heiti Kadastiku “Vestlusi noorukitele” esimene trükk (kordustrukid 1966, 1970, 1972). 1978. aastal ilmus noorukite arsti Ene Koogi kirjutatud “Tütarlapsest sirgub naine” (kordustrukid 1979 ja 1986) ning 1970. aastal Helga Kurmi “Sinule, tütarlaps”, mille kordustrukk avaldati 1977. Tervisekasvatuslikud raamatud, milles on ka seksuaalkasvatuslikke peatükke, käsitlevad teemasid küll erinevas mahu, ent jagatav info on sama laadi – hügieen, kõlbelisus, tervis ning suhted. Kõiki noortele suunatud raamatuid iseloomustab ideoloogilis-moraliseeriv stiil.

Ülejäänud teabekirjandusest eristuva näitena võib esile tuua Soome psühholoog Mirja Rutaneni ja arstide Martti Paloheimo ning Mauri Rouhunkoski raamatu „Avameelselt abielust“ (esmatrükk 1974²). Eve Annuk on uurinud Nõukogude Eesti soodiskursust toob just „Avameelselt abielust“ esile kui teabekirjanduse progressiivset näitet, viidates raamatu neutraalsusele, vabameelsusele ning sõbralikule lähenemisele võrreldes teiste tolle ajastu eestikeelsete materjalidega (2015: 83–84). Samuti rõhutab ta raamatu keskendumist seksuaalsuse psühholoogilistele aspektidele. Siinses töös ei käsitle ma antud teost tütarlastele suunatud teabekirjandusena, kuna raamatu väljaandjad on seda positsioneerinud kui abielusuhteid avavat raamatut, mille üheks eesmärgiks pakkuda seksuaalkasvatuslikku tuge noortele lapsevanematele (vt Paloheimo jt 1974: 5), mitte kui teismeliste suunatud materjali. Minu tehtud intervjuudes tuleb selle lugemine

² Raamatu kordustrukid ilmusid 1975. ja 1978. aastal ning asjaolu, et raamatut trükiti kokku 240 000 eksemplari, viitab raamatu suurele levikule ja populaarsusele.

siiski esile, ehkki selle mõju või lugemisega seotud emotsioone mäletati vähe. Pigem mainiti fakti, et see oli kodus olemas ja et seda loeti. Selle sisu ja lugemisega seotud emotsioone mäletas ja kirjeldas vaid üks intervjuueeritav. Kuna ta tegi seda mõtlikult ja sügavalt, toon selle tsitaadi esile.

1970. aastate esimeses pooles sündinud L kõneles oma emast kui toetavast ja hoolivast lapsevanemast, isa ta intervjuu esimeses veerandis ei maininud. Kui ta isast siiski rääkima hakkas, otsis sõnu ning kinnitas oma pilgu kauaks ühte kohta. Lõpuks kirjeldas ta isa kui vägivaldset alkohoolikut, kelle eest ema teda ja õde kaitses ning kodus nähtud vanematevahelist suhet ebaturvalisena. “Avameelselt abielust” avab ta kui raamatut, kust ta luges, et täiskasvanute vahelised lähedussuhted võivad olla ka hoolivad ja armastavad.

L: Mäletan seda, kuidas ma lugesin seda “Avameelselt abielust” ja ma olin täiesti hämmingus, et sellised asjad on olemas. [---] Ma enam ei ole seda üle lugenud, et ma ei tea, kas tõesti see niimoodi kirjas oli, aga omal ajal ma võtsin selle sealt välja. Et mees võib olla sellises seksuaalses või üldse partnerlussuhtes, et mees saab olla hooliv ja mõistev ja toetav, eks ole. Et ta nagu ei tule ja ei võta, mis ta tahab, vaid et ta... et ta on nagu noh, nagu selles mõttes... Ma ei oska seda defineerida, aga see tuli minu jaoks üllatusena. Ja ma arvan nii siimaani. No ei ole ilusamat asja kui armastus mehe ja naise vahel, ei ole ilusamat asja.

Andreas Kalkun (2006) osutab hilisnõukogude tervisekasvatustlikuslike teabematerjalide moraliseerivale toonile ja hoiatuslikule diskursusele, keskendudes peamiselt raamatule “Tütarlapsest sirgub naine”. Sarnast stiili leiab aga ka teistest hilisel nõukogude perioodil nii tütarlastele kui noorukitele suunatud materjalidest. Moraliseerivat tooni ja noorte naiste seksuaalsuse stigmatiseerimist ning halvustamist toob esile ka Eve Annuk (2015), lisades ajastut ilmestavana Nõukogude Liidus kriminaalkorras karistatava meeste homoseksuaalsuse tugevat patologiseerimist ja hukkamõistu Heiti Kadastiku (vt Kadastik 1970) materjalides. Kadastik, kelle pedagoogiline materjal oli suunatud noorukitele, edastab negatiivseid sõnumeid ka tüdrukute seksuaalsuse kohta, millega noorukid arvestama peaksid. Näiteks selgitab Kadastik, et tütarlapsel reeglina puudub seksuaalne iha.

„Mehel võib valmisolek tekkida kiiresti ka siis, kui partnerit lähemalt ei tuntagi. Piisab vaid momendil tajutavast välisest veetlusest ja juba unistataksegi seksuaalvahekorra

võimalikkusest. Kui nüüd oletatakse, et ka neil on sama soov, siis tavaliselt eksitakse rängalt. Noortel naistel reeglina puudub üldse soov seksuaalvahekorraks ning ainult siis, kui nad on väga noorelt, juba 14-16-aastaselt alustanud seksuaalelu, võib neil neiuena esineda suurenenud sugutung. Sellised erandid aga ei tohiks korralikku noormeest üldse ahvatleda ega köita.“ (1970: 57)

Minu tehtud intervjuudes toodi teabematerjalidest enim esile Ene Koogi raamatut “Tütarlapsesest sirgub naine”, vähem ka raamatut “Sinule, tütarlaps”, kust peamiselt saadi infot menstruatsiooni kohta, kuid seksuaalsusega seda tihti ei seostatud. Info, mida saadi, oli ühest küljest praktiline, kuid teisalt ka hirmutav. Üks 1970. aastate lõpus sündinud intervjuueeritu meenutas hirmu seoses korduvkasutatavate menstruatsioonisidemetega ning nendega seotud traumadega.

B: Ma ei mäleta, kas selles raamatus (“Tütarlapsesest sirgub naine”) siis oli see, kus oli nendest sidemetest jutt, kuidas need õmmeldakse ja siis tüdruk oli, kes, kellel mingi haaknõel läks lahti trollis, see on pigem jube, see oli nii hirmus jutt.

Ta pidas silmas järgnevat lõiku Koogi raamatust (1978: 18), milles autor illustreerib hoiatava näitega enda antud soovitusi mitte kasutada hügieenisidemete kinnitamiseks haaknõela.

„Kord sõitis haigla ukse ette liiniautobuss. Bussijuht talutas vastuvõttutuppa kahvatu ja oigava naise, kes kõndis väga vaevaliselt ning toetas mõlema käega kõhtu. Jutuajamisel selgus, et buss oli olnud sõitjaid väga täis. Üks väike poiss, kes püüdis endale reisijate vahel bussiukseni teed rajada, lõi naist kogemata küünarnukiga kõhtu. Naine tundis tugevat valu ja minestas. Bussijuht peatas sõiduki, enamik reisijaid väljus ning naine toodi haiglasse. Läbivaatusel selgus, et naisel on menstruatsioonide kinnitatud haaknõelaga pesu külge. Poisi küünarnukk oli sattunud haaknõelale, löönud selle lahti ja haaknõela haru oli tunginud kõhunaha alla.“

Ehkki tsiteeritud lõik tundub kontekstist välja võetult soovitusliku ja ennetusliku nõuandena, on Koogi raamatu toon läbivalt moraliseeriv ja hinnanguline, mistõttu on see tervikuna intervjuueeritute mälestustes menstruatsiooni stigmatiseerivasse diskursusesse asetav.

Menstruatsiooni stigmatiseeriva diskursuse ilmestamiseks toon näited erinevatest teabematerjalidest. Nende raamatute autorid rõhutavad korduvalt, et tegemist on

rangelt intiimse asjaga ning hügieenisidemete peitmine on kaaskodanike mugavustunde ja kultuursuse aspektist oluline.

„Kord viibisin 15-aastase neiu sünnipäeval. Külalisi oli ligi kakskümmend: naisi ja mehi, vanemaid ja nooremaid. Ainuke laps oli sünnipäevalapse 7-aastane õde. Tal oli igav ja ta püüdis endale kõikjal tegevust leida. Siis järsku ilmus ta seltskonna keskele, keerutades sõrmede vahel puhast menstruaatsioonisidet. „Kuule,“ küsis ta õelt, „kas ma võiksin selle oma nukumadratsiks võtta? Sul jäi neid sinna kappi veel küllalt.“ Kommentaare pole ilmselt vaja. Vaesest sünnipäevalapsest oli südamest kahju, kuid kes käskis selliseid intiimeseid lapsele kättesaadavasse kohta jätta!“ (Kook 1978: 17)

„Kui tütarlaps kannab siiski korduvalt kasutatavaid sidemeid, siis peab ta need otsekohe pärast tarvitamist puhtaks pesema, keetma, kuivatama, triikima ja paigutama selleks määratud karpi või kotikesse, et nad ei tolmuks. Enne tarvitamist tuleb sidemeid kuuma triikrauaga triikida, et kõik tõvestavad bakterid häviksid. Kapis lahtiselt vedelevad sidemed annavad tunnistust lohakusest, korrameele puudumisest ja ebakultuursusest.“ (Peter jt 1962: 37)

„Muide, kui Sa viibid väljas, vabas looduses, ära siis viska kasutatud sidet põõsa alla või teeveerde. Pane ta paberisse ja peida kas sambla või mulla alla. On äärmiselt ebameeldiv, kui niisugused ülimalt intiimsed esemed puutuvad teistele silma. Seepärast ka kodus kas põleta nad või püüa pesta ja korrastada niiviisi, et see teistele silma ei hakkaks.“ (Kurm 1977: 14)

Nagu ilmestavatest tsitaatidest nähtub, antakse menstruaatsiooniga seotud hügieeniks küll soovitusi, ent need on kantud häbistavast hoiakust ning seavad tüdrukute enesetunde ees esikohale kaasinimeste mugavuse ja esteetikameele. Arvestades, et materjalid on avaldatud kollektivistlikus ühiskonnas, kus indiviidikesksus oli ebasoosingus, kannavad säärased sõnumid ka kommunistliku noore kasvatamise ja kujundamise eesmärki. Samuti anti materjalides hügieenisidemete osas soovitusi, mida defitsiidiühiskonnas oli keeruline täita – ühekordseid sidemeid oli apteekides harva võimalik osta ning ka vatt oli defitsiit.

Lisaks menstruaatsioonile kirjutatakse noomivalt ka suhetest vastassugupoolega ning tütarlaste kohustusest hoiduda varasest seksuaalelust, mille all peeti silmas peamiselt

kooselueelset seksi, mida nimetati juhuslikeks seksuaalvahekordadeks või liiga noorelt seksuaaleluga alustamiseks. Varajasest seksuaalelust hoidumine oli läbiv soovitus, mida saatis hukkamõist nende suhtes, kes võiks soovitusi mitte kuulda võtta. Lisaks tuuakse seksuaalelu alustamisega (mille all peetakse silmas penetratiivset seksi) seoses esile tütarlapse kohustust arvestada rasedusega ning võimalusega, et laps tuleb ka üksi üles kasvatada. See viitab diskursusele, et rasedus ja lapse kasvatamine on naise roll ja ülesanne ning annab vaikimisi mõista, et mehe vastutus selles olukorras ei ole eelduskohane.

„Neitsilikul tütarlapsel ei ole mingit põhjust karta suguhaigusi. Sugulisel teel nakatumise eest kaitseb teda kasinus, mis on tema tervisele vaid kasuks, mitesugulisel teel nakatumise eest aga ettevaatus ja puhtusearmastus. Sünnipärane terve mõistus, õige kasvatus lapsepõlves, kaasaegne maailmavaade ja teadlikkus suguelu küsimustes – kõik see peab äratama vastikustunde varase ja korratu sugulise läbikäimise vastu. Tuleb õigesti mõista tagasihoidlikkuse ja enesevalitsemise tähtsat osa tervise hoidmisel. Neitsikkus ei ole ju mitte ainult tükk rebenemata nahka limaskestast tupe välissuudmel, vaid tähtis eluperiood, mil keha kaitseb sünnipärane häbitunne, mõtteid aga tugev tahe ja kindel usk inimväärikusse. Neitsikkus ei ole ainult kehaline seisund, vaid ka moraalne väärtus, mis seisab tõearmastuses ja vastutustundes iseenda ees.“ (Peter jt 1962: 47)

„Tütarlapse väärikusse kuulub ka see, et ta ei nõustu seksuaalse vahekorraga ega ole ise selle provotseerijaks.“ (Kurm 1977: 29)

Samuti osutatakse ka asjaolule, et seksuaalelu alustamisel peab tüdruk arvestama võimalusega, et rasestumise korral peab ta olema valmis üksikvanema rolliks. See viitab diskursusele, et rasedus ja lapse kasvatamine on naise roll ja ülesanne ning annab vaikimisi mõista, et mehe vastutus selles olukorras ei ole tingimata eelduskohane.

„Kui naine on suuteline ja tahab võimaliku rasestumise korral sünnitada ja üles kasvatada terve lapse, on tal lubatud suguelu alustada.“ (Kook 1978: 48)

„Pidage meeles! Tark naine ei alusta seksuaalelu enne, kui ta pole kindel, et vajaduse korral suudab oma last ka üksi kasvatada.“ (samas 51)

Teismelistele suunatud raamatutes käsitletakse ka mehe ja naise rolle ning ehkki neis kõneldakse Nõukogude Liidus kehtivast soolisest võrdõiguslikkusest, kuvatakse naise rolli elu jätkajana, perenaisena ja laste kasvatajana, aga mitte ainult laste, vaid ka oma abikaasa kasvatajana. Lisaks nähakse naist kodutunde loojana. Ehkki see võib viidata naise võimestamisele, seab see siiski naisele topeltkoormuse ning suurema vastutuse privaatsfääris toimuva eest. Naise koormuse moodustavad nii palgatöö kui hooletöö.

„On õige, et meil kehtib võrdõiguslikkus. Meie naised on seda tõestanud. Kuid naise funktsioon elujätkajana annab talle erilise seisundi, paneb talle erilised kohustused ja oma „naiselikke“ töid hästi teha oskav naine suudab hiljem oma talitustesse kaasa tõmmata ka abikaasa.“ (Kurm 1977: 9-10)

„Tihti olen kuulnud noori abielunaisi omavahel arutlemas ja pahandamas selle üle, kui eluvõõrad ja saamatud on nende mehed kõige lihtsamates lastekasvatusküsimustes. Muidugi, süüdistada oma abikaasat on lihtne ja enamik noorikuid ei taipagi, et antud juhul pöördub süüdistus bumerangina tagasi. [---] Seepärast – kui tahate kedagi süüdistada oma mehe saamatuses, siis süüdistage eeskätt iseennast või (kui see Teid lohutab!) oma mehe vanemaid. Ja samas pidage meeles, et samu süüdistusi võite tulevikus oma poja naiselt kuulda.“ (Kook 1978: 106)

Välja toodud lõigud on vaid vähesed diskursust ilmetavad näited, et luua kontekst sellele seksuaalsuse käsitlesele, milles kujunesid intervjuud andnud naised. Ehkki nende teismeiga jäi aega, kui toimus ühiskondlik pööre ning siirdumine okupatsioonist vabasse riiklusse, mõjutasid eelnevate põlvkondade hoiakud nii perekondliku kui ühiskondliku kasvatus kaudu minu uuritud põlvkonna seksuaalse enesehinnangu kujunemist, mis on seksuaalse enesekehtestamise võimestamisel oluline tegur (Menard ja Offman 2009). Ehkki seksuaalset enesekehtestamist mõjutavad ka teised tegurid, on aktiivses kujunemiseas saadud sõnumitel oluline roll.

3.2. Seksuaalkasvatus kodus ja koolis – millest ja kuidas räägiti

Käesolevas alapeatükis kirjeldan, kuidas kogesid intervjueritud naised seksuaalkasvatust kodus ja koolis. Samuti käsitlen, millistest allikatest said intervjueritud seksuaalsusesse puutuvat teavet lisaks kodust ja haridussüsteemist saadud infole.

3.2.1 Seksuaalkasvatus kodus

Seksuaalsuse ja seksuaalkasvatusega seonduvast rääkisid minu intervjueritud avatult ja vabalt, ehkki mitmed osalejad ütlesid, et toimuv intervjuu on esimene kord, kui nad seksuaalsuse teemal sügavamalt mõtisklevad ja end väljendavad. Meenutused sellest, kust seksuaalsuse teemadel infot saadi ning milliseid teemasid info kattis, on erinevad, ent välja joonistuvad ka korduvad mustrid. Intervjueritute seas oli küll neid, kes meenutasid kasvõi väheseid vestluseid emaga (isad neis vestlustes esile ei tule), kuid vaid kolm intervjueritud rääkisid sellest kui neid toetanud kogemustest või tegevusest, mis oli loomulik lapse ja vanema vahelise suhtluse osa. Esile kerkivad pigem kogemused, et seksuaalsusest ei räägitud ei kodus ega koolis, või kui räägiti, puudutati peamiselt hügieeni ja menstruatsiooni ning sedagi pigem pealiskaudselt. H, E ja K on sündinud 1970. aastate lõpus ning M 1980. aastate alguses. Suhteid peres meenutavad nad kõik erinevalt. M kasvas “tavalises klassikalises Eesti peres”, kus olid noored vanemad ning temaga tegeles palju vanaema. H tõi esile lähedased suhted oma vanematega. E meenutas oma päritoluperest kõneldes sageli isa vägivaldset loomust. K kasvas “erinevates peredes”, kogedes kasvamist nii enda päritoluperes kui kasuperes seoses päritoluperes tekkinud raskustega.

M: Ma ei mäleta üldse, et oleks olnud mingisuguseid nagu selgitavaid vestlusi või mitte midagi, tegelikult. Võib-olla ikkagi nagu kuidagi tema hoiakus või noh, üldse nagu ka selline, noh, teatud asjadest lihtsalt nagu ei räägita. [---] Et, et jah, kõik igasugused teadmised tulid kuidagi ise mu juurde, mingite raamatute ja ajakirjade

kaudu, et tõesti koolis ma ei mäleta absoluutselt, üks kindlasti midagi oli, aga mul ei tule üldse nagu meelde, et meil oleks olnud mingit sellist.

H: Tahaksin vastata, et see oli null. Et meil ei räägitud neist asjadest, see oli null. Meil ei räägitud nagu väga sellistel teemadel.

E: Tõesti minuga ei räägitud sellel teemal, põhiline kasvatus oli ikka see, et milline on õige tüdruk ja milline poiss, millised naiste tööd, millised on meeste tööd, on ju, kes läheb, aitab ema, kes läheb, aitab, isa, see oli kõik väga selge. [---] Meie peres ei räägitud seksuaalsusest kui sellisest. No absoluutselt. Et kui ema küsis, et kas sul päevad on alanud ja kas ma räägin, siis olid mul päevad juba paar aastat käimas. Ja mul hakkasid päevad kuuteist ja poole aastaselt, nii et... (naerab pikalt).

K: Hästi suur häbitunne oli. Kodus hästi mõnitati neid seksiteemasid. Näiteks minu kasuisa. [---] Tal olid harimata inimese maneerid ja ta rääkis labaselt. Ma ei saa aru, mida mu kõrgharidusega ema temas näeb. Ta hakkas tegema hästi rõvedaid märkuseid, à la et sul on samasugused ilusad jalad, nagu su emal ja su ema on ka hull nikumutt. Öäkk, ma mäletan, see oli öäkk.

Ehkki menstruatsiooni teemat puudutati kodudes suurema tõenäosusega, ei pruukinud info jagamisega kaasneda piisavaid võimalusi menstruatsioonitarvikutega varustamisel. Ühekordsete hügieenisidemete kasutamist mäletasid üksikud intervjuueeritud, ülekaalus oli narratiiv, milles menstruatsiooniga toimetulek oli vaevarikas. Meenutati ebamugavust seoses hügieenisidemete hankimisega ning intervjuueeritud tõid sellega seoses esile vanemate oskamatust, puudulikku suunamist või rahalist kitsikust. Sellega seonduvalt kumab läbi ka häbi ja ebamugavuse tunne. K kasvas keerulistes oludes ning 1980. aastate algul sündinud P kasvas ühises linnakorteris koos vanemate ja vanavanematega, kellega ei olnud suhted toetavad.

K: Kui mul oli menstruatsioon, mul ei olnud lappe ja ma varastasin raha küll ema rahakotist, küll vanaisa rahakotist.

P: Aga näiteks ema rääkis mulle menstruatsioonist. Et kasutada vatti. Tol ajal sidemeid ei olnud ja siis et mingisuguseid värke, mille peaks siis hiljem läbi keetma. Meil ei olnud kuskil sellist kohta, et oh, siit võtad vati või et nagu sidemed lähevad sinna ja siis põhimõtteliselt ma ise tegelesin kõige sellega. Ehk siis ühes kapis, ma leidsin mingit vana käsitöövatti siukest. Mingeid tükke täis ja, ja siis ma kasutasin

seda siis ja kui see otsa sai, siis ma kasutasin väikeseks jäänud riideid, mille ma kogusin pappkasti voodi kõrval ja mingil hetkel, kui see pappkast konkreetselt nagu... Ta ei saanud päris täis, aga selline suur kast... Siis ma hiilisin naabrite prügikonteineri juurde ja viskasin need minema.

Menstruatsiooniga seotud häbi mõjutab seksuaalset minapilti tervikuna - seksuaalset enesekindlust, enesekehtestamist ning kehapilti. Erinevates uurimustes on välja toodud seosed menstruatsioonihäbi ja negatiivse kehapildi vahel (Kissling 1996a, Kissling 1996b) ning menstruatsiooni stigmatiseerivas diskursuses kasvanud naiste madalama seksuaalse enesekehtestamise võrreldes nende naistega, kes on kasvanud menstruatsiooni normaliseerivas keskkonnas (Schooler jt 2005). Lisaks tuuakse esile ka naiste menstruatsioonihäbi kandumist teistesse intiimsetesse kontekstidesse, näiteks seksuaalvahekorda (samas). Negatiivne kehakuvand mõjutab seksuaalset enesehinnangut (Mayers jt 2003), mis omakorda avaldab mõju seksuaalsele enesekehtestamisele (Menard ja Offman 2009). Ka intervjueeritud toovad esile menstruatsiooni stigmatiseerimist, sellest tulenevat häbitunnet ja ebakindlust ning stigmatiseerivate hoiakute mõju enese kehapildile ning enesekindlusele.

Kehapildi ja seksuaalse enesehinnangu kujundamisel tuleb intervjuudes esile ka meestest pereliikmete rolli. F toob näitena seksuaalseid topeltstandardeid, mida ta koges oma isa ja vanema venna poolt edastatud sõnumites, mis litsistasid oma seksuaalsust väljendavaid naisi. Need topeltstandardid, mis peegeldasid seda, et meeste lubatud käitumine on naistele lubamatu, kujundasid F-i nägemusel ühest küljest hoiakuid enda kui naise suhtes, teisest küljest andsid edasi üldist väärteadmist naiste seksuaalsuse ja keha suhtes.

F: Oma seksuaalteadmised ma sain oma vanemalt vennalt ja need ei olnud naisi austavad absoluutselt. Et naised on litsid, seda kuulsin nii isalt kui vennalt. Et naiste seksuaalsus põhimõtteliselt... et sa oled lits, kui seksid. Et ta rääkis niisuguseid lugusid teistest tüdrukutest ja nii edasi. Ja just ka menstruatsioonist, kuidas tüdrukud haisevad ja kui rõvedad nad on. Ma olen saanud kõik selle... Ja see oli ainus allikas, kus sa selle said. Ja teiste tüdrukutega ei rääkinud sellest ka.

Erinevad autorid on seostanud seksuaalsed topeltstandardid, nende hulgas ka litsistamise (Sylvander ja Gottzen 2019) ning ohtudekeskse seksuaalkasvatuse. Kui seksuaalkasvatuses puudub tüdrukute ja naiste naudingute diskursus ning ülekaalus on

häbistamine, takistab see ka positiivse seksuaalse enesehinnangu kujunemist, pärsib seksuaalset agentsust ja seksuaalset enesekehtestamist (Fine 1988, Aubrey 2004, Hauck 2015, Hupalovska ja Avramenko 2020).

Kahekümne kahest intervjuust saab välja tuua kolm naist, kes said infot suuresti kodust. V on sündinud 1970. aastate keskpaigas, I sündis 1970. aastate lõpus ning S 1980. aastate alguses. Kõik kolm meenutavad oma kasvukeskkonda pigem avatuna. Nad toovad välja avameelseid jutuajamisi või õhkkonda, kus info jõudis nendeni justkui orgaaniliselt, kasvukeskkonnas olles. Nende narratiividest nähtub, et seksuaalsuse teemalist infot saadi peamiselt emalt, neis peredes vesteldi avatumalt ka muudel teemadel ning lapsed olid täiskasvanute ellu ja ka vestlustesse rohkem kaasatud. Neis intervjuudes toovad kõnelejad välja nii info saamise lapse ja vanema vaheliste vestluste kaudu kui ka täiskasvanute eludes osaledes.

I: Sünnitusabist oli küll juttu. [---] Et ütleme, et selline bioloogiline pool oli väga-väga noorest peast olemas. [---] Põhimõtteliselt ka, et seksuaalsus on ilus asi, aga ma ei mäleta nagu, et ma selle kohta otseselt küsimusi esitanud oleks. Ütleme, et kuskil pärast kümnendat eluaastat hakkasime rohkem emaga sellel teemal vestlema. Enne olid sellised teemad, et kust lapsed tulevad, millised on poisid, millised tüdrukud, mis on menstruatsioon, mida see tähendab, kuidas sind võib ära kasutada – et noh, sellised väiksed ettevalmistused selleks, et sa oleks mingil hetkel valmis ja et kui sa saad suuremaks, kust sa saad vastused, kui sul on küsimused.

V: Emaga oli meil sel teemal päris sageli vestlusi ja ma väga sageli ise algatasin neid ja täitsa kohe päris paljude aastate jooksul, et ema rääkis ka oma kogemusest, oma mingitest väärtustest ja hoiakutest ja ma olen täiesti kindel, et see mind mõjutas, aga samas ega ma ei võtnud neid ka niimoodi, et nii on ja nii on ainuõige, aga need kindlasti mõjutasid mind. Et jah, rääkisime päris palju.

S: See oli nagu selline perekond, kus nagu räägiti asjadest, mis tundub mulle, et on erinev teistest minu põlvkonna peredest. Sest hästi palju asju, mida mina õppisin kodunt, minu sõbrannad õppisid minult. Et see on nagu üks asi, mis mulle tundub, mind eristab teistest, sest et tõesti ma ise puutusin kokku vist kahe sõbrannaga, kellel algas menstruatsioon niimoodi, et nad ei olnud kuulnudki sellisest asjast, nad ei teadnud sest mitte midagi. [---] Ja kõik muud asjad ka, et selles mõttes kuidagi mingi

avatus ja samal ajal see oli ka võib-olla see, et lapsele olid täiskasvanute mured hästi nähtaval. Et see on selline kahe otsaga asi.

Intervjueeritute seas on ka neid, kes meenutavad, et olid täiskasvanute elus ja olmes küll orgaaniliselt kaasatud osalejad, kuid seksuaalsusega seonduvaid vestluseid siiski ei mäletanud. Neis meenutustes ei tule esile mitte kogemus teemade teadlikust vältimisest, vaid seksuaalse arenguga seonduv ei ole miski, mida oleks kasvatusena osana kogetud. Seega on ekslik üheselt väita, et peredes, kus lapsed olid täiskasvanute ellu ja tegemistesse kaasatud, toimus ka teadlikum seksuaalkasvatus.

Sageli peegeldavad intervjueeritud rohkem seksuaalsusega seotud teemade ignoreerimist või väheldast ja pingestatud käsitlemist, mis suurendas distantssi vanematega või tekitas tunde, et oma teadmatuses ollakse üksinda. Kordus mõte, et kui ka kodus räägiti veidi millestki, oli seda keeruline konteksti asetada või mõista, millega see seostub.

G: See oli kogu aeg nagu et blonk! Sadas (informatsioon) sulle sülle ja siis sa vaatasid ja üritasid aru saada, et kuidas see nagu minu ellu või kuidas see üldse suhestub, et mis asi see on üldse.

Seoste leidmise keerukus on selgitatav asjaoluga, et konteksti on raske luua reaalsuses, kus seksuaalsust on kasvatuses eiratud, informatsiooni tuleb fragmentide haaval ja teemadest ei räägita avatult ja pingeta. Välja toodi ka seda, et teadmatusse jätmine tekitas või võimendas üksinduse tunnet. Ehkki üksindus ei ole universaalne kogemus, mida lapsepõlve ja teismeeaga seoses meenutatakse, mõjutab see mitmete intervjueeritute suhet oma vanematega siiani. Muu hulgas ka sellest tõukuvalt peegeldasid intervjueeritud soovi ja valmisolekut olla oma lastele avatud ja toetav vanem.

Lisaks sellele vähesele, mida vanemad seksuaalsusesse puutuvast otseselt rääkisid, meenutavad intervjueeritud ka täiskasvanute hoiakuid, nende jagatud lugusid ning kolmandate isikute käitumisele antud hinnangud kui midagi, mis andis filtreeritud infot seksuaalsuse kohta ja kinnistas soonorme.

H: Mida ma korjasin kokku, oli läbi lugude. Et kuidas ema ja isa rääkisid teistest inimestest. Mida nad nagu halvaks panid või heaks kiitsid. Ja ma isegi võibolla ei teadvustanud, et ma sealt need väärtused nagu kaasa võtsin.

Vähene killustatud info ning hinnangulisus on iseloomulikud seksnegatiivsele kasvatusel, mis takistab seksuaalse agentsuse ning seksuaalse enesekehtestamise võimekuse kujunemist, nagu on välja toonud ka näiteks Averett jt (2008). Seksnegatiivse kasvatusena antud sõnumid võivad aga olla pikaajaliseks seksuaalse enesehinnangu mõjutajaks.

Intervjueeritud meenutavad hoiatusjutte või teismeliste tüdrukute õhtuse väljaskäimise keelamist tagasivaates seksuaalsuse piiramisena. Peamiselt tulevad esile hoiatavad ja vihjelised jutud soovimatust rasedusest, aga ka seksuaalvägivallast. Mitmed intervjueeritud räägivad hoiatusjuttudest, mida oli teismelisena keeruline selgesse konteksti asetada. Hoiatusjutte seksuaalharidusliku teabematerjali diskursuses toovad esile nii Kalkun (2006) kui ka Annuk (2015) ning see diskursus kandub ka kodusesse seksuaalkasvatusse. Nagu näited illustreerivad, sõnastati mõnel juhul see, mida peaks kartma, mõnel juhul aga olid ohud abstraktsed ning ainus selge element neis hoiatustes oli see, et ohtlikud on suhted meestega. 1970. aastate lõpus sündinud O meenutas kodust seksuaalkasvatust napina, ent tema meenutustes korduvad meenutused ema hoiatustest seksuaalvägivalla eest. Sama toovad esile ka 1970. aastate alguses sündinud L ja U.

O: Minu ema ju tegelikult, ütleme, et millest ta nagu veel rääkis, ta rääkis ju vähestest asjadest, et näed, sind võidakse ära vägistada, mida sa tegema pead.

L: Tohutult eluvõõras, eks ole, ema nendest teemadest ei rääkinud või pigem nagu hoiatas või noh, et, et sul võib halvasti minna, kui sa, eks ole, ma ei tea, meestega siin midagi... nagu selles mõttes, et ta defineeris mingeid ootamatuid ohte.

U: See oli pigem ikkagi teema, millest niimoodi otse ei räägitud. Ja et kui räägiti, et siis oli mingisugune hoiatamine, noh, et kui sa 13–14-aastaselt olid õhtul kaua väljas, siis olid mingid sihused... vanaema ütles, et tõmbad siin ringi varsti titega.

Intervjueeritute mälestused resoneerivad Carole Vance'i (1984: 4) kirjeldusega nauding ja ohu vahelisest pingest naise seksuaalsuse käsitluses. Vance toob esile asjaolu, et nauding ja kirg jäävad tahaplaanile kontekstis, kus naise seksuaalsuse väljendamisega kaasneb ahistamise, vägivalla ja soovimatu raseduse oht. Anna Temkina ja Elena Zdravomyslova (2015: 311-312) seovad õpitud eiramise põlvkonna ja nende emade rasestumise hirmu seksuaalsuse stigmatiseerimisega ja seksuaalse

agentsuse piiramisega Nõukogude Liidus enne, viidates kehtinud seksuaalpoliitika ja vähese seksuaalhariduse mõjule. Anna Temkina ja Elena Zdravomyslova (2015: 311-312). Olukorras, kus eelmiste põlvkondade jaoks oli raseduse vältimine keeruline kas rasestumisvastaste vahendite halva kättesaadavuse või teadmatus tõttu, võib oletada, et teismelisi tüdrukuid hoiatati seetõttu, et muretseti nende võimaliku toimetuleku ja tüdrukut ohustava üksikvanema positsiooni pärast. Hirm ja ehk ka kogetud traumad, nii isiklikud kui kollektiivsed, võivad olla ka seksuaalvägivalla eest hoiatamise ajendiks. (vt näiteks Testa jt 2011).

Korduva narratiivina võib intervjuudest esile tuua seda, et naistele ja meestele kehtisid ühiskonnas erinevad normid, seda ka seksuaalsusesse puutuvast. Rubin (1984: 307-308) on seksuaalseid topeltstandardeid avades vastandanud meestele lubatud iha (ingl k lust) ja naistelt oodatava puhtuse (ingl k purity), mis on seadnud naiste seksuaalsuse kogemisele ja väljendamisele piirangud. Ka intervjuueeritute mälestustes kordub narratiiv, et naistelt oodati truudust ning nende osaks oli kas selgelt sõnastatud või abstraktne kannatus ning andestamine samal ajal kui meestele on nii suhetes kui ka ühiskondlikult lubatud rohkem vabadust. Seda narratiivi kohtas ka neis meenutustes, kus kodune seksuaalkasvatus positiivse näitena teistest intervjuudest eristus.

S: Kuigi noh, mu ema, vanaema on ka mõlemad sellised üsna iseteadlikud ja neil endal oli ka nagu hobisid ja oma sõpru, [---] mulle kuidagi tundus lihtsalt, et nende (meeste) elu oli ägedam ja naistel oli hästi palju seda rolli, et nad peavad ootama, ära kannatama. Jälle kellelki mu ema nagu natuke seda kommunikeerida, et noh, ema, naine peab ikkagi... et kuidagi mingi osa ikkagi naiseks olemisest on selline äraootamine ja kannatamine ja andestamine ja muu selline.

V: Et jah, rääkisime päris palju nii ema kogemuse põhjal kui ka lihtsalt üldiselt mingitest väärtustest ja arutlesime, et kuidas ka naistesse-meestesse teatud mõttes erinevalt suhtutakse. Et, et mis on lubatud ühele, see ei ole ilmingimata lubatud teisele.

Intervjuueeritute seas on ka neid, kes teismelisena või vastse täiskasvanuna emaks said. Sageli olid nende perekondlikud suhted keerulised ning puudus vanemate emotsionaalne ja moraalne tugi, nagu J-i jagatud loost ilmneb. J sündis 1970. aastate lõpus keskmise suurusega linnas. J-i suhe emaga oli pingeline ning tema mälestustest peegeldus ema tugev kontrollivajadus, hinnangulisus ja hukkamõist. Isaga olid suhted

lähedasemad, kuid isa iseloomustab ta kui “tsüklimeest”, kes aeg-ajalt kadus. J-il oli ka vanem õde, kuid teda ta meenutustes välja ei too. J sünnitas teismelisena, tema jaoks oli laps soovitud ning planeeritud ja last kasvas ta koos partneriga, kellega oli pikalt koos.

J: Ma mäletan igatahes seda, et korduvalt, ja ma mõtlen ikka [korduvalt], et mitte kaks korda, vaid kaks tuhat korda, mu ema nimetas mind litsikeseks. Ju ta eeldas, et ma kusagil ringi aelen. See on nii klassika, kas sa teed midagi või ei tee, kui inimene on välja mõelnud midagi enda jaoks, siis nii on. Ta oli väga tähelepanelik selles osas, et kui ma jäin rasedaks ja päevad ära jäid, et vot SEDA pani ta küll tähele. [---] Ja see oli minu poolt väga oodatud. Nii palju, kui üks 15-aastane inimene oskas tahta last saada, nii palju mina seda last ka tahtsin. [---] Kui sa oled 15, siis sa tead, et sa saad kõigega hakkama.

Kahes intervjuus tuuakse ilmekalt välja lapsena tekkinud küsimused seoses raseduse ja järglaste saamisega ning erinevad narratiivid, mida vanemad seoses sellega lõid. G, kes kasvas suures peres, mäletas näiteks, kuidas ema talle ja tema õdedele küll sünnitusest rääkis ning ka sünnitusabi materjali näitas, kuid puudus arusaam ja kontekst, mille tulemusena lapsed sünnivad. Selles peres ei rääkinud ema küll fantaasiajutte, kuid andis raseduse kohta selgitusi, mis tekitasid lisasegadust. Ka C, kellel kerkis laste saamisega seotud küsimus, kui perre oli sündimas väiksem õde, meenutas segadust vanemate selgitustest, kuid tema peres oli tegemist just fantaasiajutuga. C meenutus ilmestab nii vanemate leidlikkust tolles perioodis nende jaoks ebamugavatel teemadel rääkimisel kui ka seda, miks fantaasiajutud rasedumisest ja sünnitusest lastes rohkem segadust ja küsimusi tekitavad, kui vastuseid annavad. Sarnaseid mälestusi jagavad lapsevanemad ka minu koolitustel, kus kõneleme sekspositiivsest seksuaalkasvatusest, kuid samas esitavad ka küsimusi selle kohta, kuidas lapsele selgitada, kui ta küsib “kust lapsed tulevad?”.

G: Ma mäletan siiaaani, ma olin laps ja ma mõtlesin, et võiks ju mingi beebi veel siia perre sündida umbes. Aga kuna minu ema ja isa seal maal, nad olid... ma ei tea, nudistid vä? Naturalistid, ütleme nii. [---] Ja siis ma mõtlen, ma mäletan ema seda juttu, et kui mees ja naine kallistavad kõvasti ja siis ma mõtlesin, et aga et olete ju kogu aeg siin paljalt ja ma olen teid paar korda võib olla näinud ka kallistamas.

Mingit beebit siit ei tulnud ju! Ma mäletan seda, et nagu mis mõttes, et midagi on väga viltu siin.

C: Viieaastaselt sain teada, et ma saan endale kas venna või õe. Siis minu küsimustele, kust ta tuleb, siis vastati, et tähe pealt kaugelt siia kukub ja ma küsisin, kuhu ta siis kukub, kas ta siis haiget ei saa, issand! Ja siis ikka seletati, et no ta kukub ikka põõsasse kuskile pehmesse kohta ikka vastu. Ja siis mina nagu paaniliselt... meil oli mingi lastevanker seal. Et paneme siia, paneme siia vankrisse. [---] Ja siis, kui emps oli sünnitusmajas, mina olin mures, et mis tal nüüd on, vähk või? Kõht oli suur ja äkki kasvaja. Ja kuna noh, kõik teised tegelikult muretsesid, kuna ema oli mingi nelikümmend üks või nelikümmend kaks. Et äkki juhtub midagi. Aga siis lõpuks vanem õde ütles, et laps tuleb ikka emme kõhust, et sellepärast on ta seal haiglas.

Koduse seksuaalkasvatuse kohta võib kokkuvõtvalt öelda, et sarnaselt teabematerjalide stigmatiseerivale diskursusele meenutatakse ka kodust lähenemist pigem seksnegatiivsena. Seda iseloomustab kogetud seksuaalkasvatuse fragmentaarsus, pealiskaudsus ja hoiatav toon, aga ka vaikimine. Hoiatusi mäletatakse kas otseselt verbaliseeritud sõnumitena või vihjelistena. Teemad, mida kodus käsitleti, puudutasid pigem hügieeni ja menstruatsiooni, kuid neid ei seostatud teadlikult seksuaalkasvatusega ning menstruatsiooninarratiivides tuleb esile selle stigmatiseeriv käsitlus. Intervjueeritud, kes meenutavad kodu olulise allikana, kust seksuaalsusse puutuvat infot saadi, toovad esile ka muidu avatumat suhtlust vanematega, peamiselt emadega, kuid seos ei ole pöördvõrdeline ehk avatud suhtlus ei tähendanud tingimata teadlikumat seksuaalkasvatust.

3.2.2 Seksuaalkasvatus koolis

Seksuaalkasvatusest koolis meenutavad intervjueeritud veel napimana kui kodust seksuaalkasvatust. Siiski on meenutused väga eriilmelised. Neis segunevad nõukogude aja viimased aastad ja taasiseseisvunud Eesti esimesed aastad, seetõttu segunevad siin ka erinevad diskursused. Peamiselt meenutati hügieeniga seonduvat, mille hulka kuulus ka menstruatsiooni käsitlemine. Ehkki üksikuid seksuaalsust käsitlevaid teemasid puudutati põhikoolis ja keskkoolis enne 1996. aastat, kui seksuaalharidus

Eesti põhikooli ja gümnaasiumi õppekavasse viidi (vt Kontula 1997, Part 2015), oli lähenemine pinnapealne ning sageli hinnanguline. Kuna taasiseseisvumiseelse Eesti seksuaalhariduse arengut puudutavaid ülevaatlikke uurimusi on vähe ning neis sisalduvad andmed on vastukäivad, on keeruline ka seksuaalhariduse arengust ühest ülevaadet anda. Minu intervjueeritute mälestused seksuaalharidusest jäävad peamiselt kohustusliku seksuaalhariduse eelsesse aega 1980. aastate lõpust 1990. aastate keskpaigani.

M, kes sündis 1980. aastate alguses väikelinnas, kus ta ka koolis käis, meenutab õppeainest, mida ta nimetab inimeseõpetuseks pigem üldist füsioloogiat puudutavaid teemasid.

M: Ma mäletan rohkem algkoolis oli nagu inimeseõpetus, räägiti, kuidas me keha on, ja muidugi nagu intiimsetest asjadest nagu libiseti üle. Mis on nahk ja mis higieritus, niukseid asju ma nagu mäletan rohkem sellisest algkooliajast, pärast, ma ei tea, no ilmselt oli mingi inimeseõpetus.

1980. aastate alguses sündinud G, kes õppis suures linnakoolis, meenutab seksuaalharidusest kaht seika, millest esimest toob ta esile pigem huumorivõttes, kuid teisest seigast meenutab, et “kõik olid šokis”.

G: Ütles ainuke kord, tänase tunni teema on seks, aga kuna teie teate tekstist rohkem kui mina, lähme edasi, järgmine teema, leib on parem kui sai. [---] Ja mingisugune... jälle mingit videot näidati, mis oli sünnitamine või midagi, see oli ka mingi üheksas klass juna, siis oli lihtsalt jälle täpselt nagu kõik need asjad minu jaoks - mitte mingit konteksti, mitte mingit sissejuhatust ega väljajuhatus. Oli lihtsalt nagu põmm! Kas see oli vist sünnitamine või abort või mis see teema oli, no see oli ka nii... See film tuli oli vist läänest siis kuskilt või mis asi see oli? Mäletan, kuidas kõik olid lihtsalt šokis lõpuks. Et mis? Kuidas see nagu meiega seostub? Mida me tegema peame?

G meenutus resoneerub minu mälestustega gümnaasiumiaegsest vähesest ja stigmatiseerivast seksuaalharidusest. Olin gümnaasiumiõpinguid alustanud, ent mitte veel abiturient. See tähendab, et sündmus pidi toimuma vahemikus 1994 -1996 ehk pigem siirdeperioodi alguses. Kooli võimlasse/aulasse olid kutsutud esinejad, kes pidid gümnasistidele rääkima seksuaalkasvatusest. Loengu täpsemat sisu ei avatud. Aulasse kutsuti vaid tüdrukud ja õpilasi võis seal olla rohkem, kui sada, sest tegemist oli suure linnakooliga. Loengu alguses pandi mängima film, mis graafiliselt kirjeldas

aborti ning embrüot või loodet, mis visati ämbriisse. Filmi lõpus pidas kõne üks meesterahvas, kes tutvustas end kui religioosse organisatsiooni esindajat. Sarnaselt G mälestustega meenub mulle kollektiivne šokk ja mõistmatus, mis oli filmi eesmärk. Meenub pahameel korraldajate vastu ning ka arusaamatus, miks vaid tüdrukud saali kutsuti.

Moraliseerimine, piinlikkus ja häbistamine kerkivad esile ka teistes narratiivides. K, kes kasvas erinevates peredes, meenutab suurlinna eliitkoolis direktori antud tunnist situatsiooni, kus tema ja ta klassikaaslane toodi ilmestava näitena “sohilapsest”. 1970. aastate teises pooles sündinud O meenutab tänase päevani mõjuvat traumat, mille tekitas õpetaja selgitus korraliku pitsesu olulisusest igas situatsioonis, kuhu naine võib sattuda.

K: Ma ei mäleta, et põhikooli ajal üldse nagu oleks käsitletud, välja arvatud siis perekonnaga seotud teema, et noh, et kui on väljaspool abielu sündinud lapsed, siis on sohilaps. Seda õpetust andis meile seal kooli direktor. Ja siis käskis kätt tõsta kõigil, kes on nagu väljaspool abielu sündinud ja siis mina ja vist keegi veel tõstsi, kelle vanemad ei ole abielus.

O: Meil olid seksuaalõpetuse tunnid. Üks naisterahvas, selline pigem 60 millegiga, käis meile rääkimas, kuidas me peame ise endale õmblema pesu ja see peab olema nii perfektne, et kui me peaksime kasvõi nüüd ja kohe mehele ennast paljaks võtma, peab olema puhas ja ilus ja pitsiline ja et see nagu tekitas minus nagu... ma ei ole pidanud enda jaoks seda varem sõnastama. Aga, et kui näiteks seda sõnastada, siis pigem see tekitas minus trauma. Et kas ma pean olema nagu justkui iga hetk valmis selleks, et ennast paljaks võtta, näitama, mis pesu seljas on? Ja ma olen avastanud nagu seda mõtet ka nüüd üle 40-aastaselt, et ma mõtlen, et kas ma olen umbes valmis selleks, ma peaksin praegu paljaks võtma, milline pesu nagu seljas on. Ja rohkem sellest seksuaalkasvatusest ei mäleta midagi. Ma mäletan, et oli piinlik olla naine.

Koolis menstruatsiooni teema käsitlemisega seoses toovad mitmed intervjuueeritud esile piinlikkustunnet, lisaks ka ebamugavust menstruatsiooni talumisel koolikeskkonnas. Toodi taas esile ka teabekirjanduses levinud diskursuse kandumist menstruatioonitabusse üldisemalt.

A, kes nimetab end maalapseks ja on sündinud 1970. aastate lõpus, meenutab neljandas klassis saadud seksuaalharidust menstruatsiooni käsitlemise kaudu. H, samuti 1970. aastate lõpus sündinud naine, meenutab menstruatsiooniga seonduvaid hoiakuid väikelinna keskkoolikogemusest.

A: Ja põhiline, tundub, see jutt oligi, et vaadake, et te kõik ära peidate, kui te tualetti hakkate minema, et keegi jumala eest aru ei saaks, miks ja milleks te sinna tualetti lähete ja millega. Ja vaadake, et te kannate selliseid riideid, et kõik jumala eest aru ei saaks, et päevad on ja noh, ühesõnaga sihuke jutt käiski.

H: Keskkooli ajal, ma ei mäleta, mis aine see oli, see ei olnud päris bioloogia... midagi räägiti ka seksuaalse kasvatuses teemadel. See võis paar tundi olla ja ma mäletan, et õpetaja tegi testi oma klassis, seal oli mitu küsimust. Ja ma mäletan, et üks küsimus oli, kas päevade ajal seks on okei või kas üldse saaks. Ja siis ma mäletan tema tohutut jahmatust, kui ta ütles, et kuulge, kallid lapsed, te ei saa ikka millestki aru. Et see ei ole sellel ajal kuidagi võimalik, et sellel ajal ei toimu mingit seksi. Et järelikult enamik klassi oli arvanud teistmoodi.

T, kes sündis 1970. aastate alguses ning õppis suures linnakoolis, meenutab seksuaalhariduse allikana klassikaaslase ema, kes töötas naistearstina ning käis koolis korduvalt tunde andmas, kuid tundide sisu täpsemalt ei meenu.

T: Meie klassiõe ema oli naistearst, onju, ja siis teda tariti ikka meile rääkima on noh. Kõik itsitasid ja noh. Võib-olla siis me olime juba natuke vanemad või niimoodi, et meil ikkagi üritati siis mingit haridust ka anda, on ju.

Positiivse erandina tuleb esile 1970. aastate lõpus sündinud I meenus suure linnakooli kogemusest. I kirjeldab rõõmsa mälestusena esimesi bioloogiakunde siirdeperioodi alguses, mis olid progressiivsed ja informatiivsed. I narratiivis tuleb hariduse andmist toetavana esile suure linnakooli noore bioloogiaõpetaja isiksus ja uudishimulik loomus. Õpetaja isiksus, hoiakud ja avatus on õpilaskeskse lähenemise juures olulised karakteristikud laiemalt, kuid nende olulist rolli on esile toodud spetsiifilisemalt ka seksuaalhariduse kvaliteedi juures (Lewis, Knijn 2003, Timmerman 2009)

I: Muidu see bioloogiaõpetaja, kes meil oli, ta oli selline noor, vahva õpetaja, et ma mäletan, üks hästi naljakas kogemus, et kui ta küsis meilt, et öelge, kas teie arvates suuseksil peab ka kondoomi kasutama. Ja siis nagu viies klass, eks ju, vaatab talle otsa nagu ja siis keegi poistest küsib, et aga kus see panna tuleb, keele otsa või? Siis

me hakkasime kõik naerma ja siis oli juttu, et noh, et miks peaks kehavedelikud ja... et noh, et vaatad, kui on mingi asi, siis nagu sülg ja sperma koos võib ka anda haigusi edasi ja siis pärast läks nagu lihtsalt haiguste leviku peale jutt, et aga samas noh, et see oli ka selles mõttes hästi vahvalt tehtud.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kooli seksuaalharidusega seonduvalt kerkivad mälestustes esile peamiselt moraliseerivad ja stigmatiseerivad hoiakud, mõned tagasivaates koomilisena tundunud seigad või ei meenu kooli seksuaalharidusest eriti midagi peale tööga, et mingisugused tunnid olid, kus midagi käsitleti. Erandina saab esile tuua I mälestused omas ajas progressiivsest seksuaalharidusest. Kooli seksuaalharidust meenutasid puudulikuna nii 1970. aastatel kui ka 1980. aastate alguses sündinud naised, mis viitab sellele, et seksuaalhariduse kvaliteet ei jõudnud paraneda ka siirdeperioodi algusaastatel, kui ühiskond alles liikus uues suunas.

3.2.3 Alternatiivsed infoallikad

Kodu ja kooli kõrval tõid intervjuueeritud välja info saamist nii ilukirjanduse, teabekirjanduse kui ka sõprade ja klassikaaslaste vahel jagatu kaudu. Teabekirjandusega seonduvalt meenutati peamiselt kas infot menstruatsiooni kohta või meenus teabekirjandus üldises seksuaalsust puudutavas kontekstis.

P: Kodus ma igatahes neil teemadel ei saanud arutada ja läbi mõelda, jah. Seal sai suhteliselt hädavaevu menstruatsiooniteemagi kaetud. [---] Ma tean, et ma lugesin seda „Avameelselt armastusest“, ma ei tea, kuidas see meie riiulisse niimoodi lohakile oli jäänud. Et ma sain seda seal tookord lugeda.

M: Minu arust sokutati mulle mingeid raamatuid, à la mingi „Tütarlapsest sirgub naine“ oli kuskile kapile mingi hetk nagu tekkinud. [---] Seda ma mäletan, et noh, et kasvõi nagu menstruatsiooni ja selliste asjade kohta see tuli kõik sellest „Tütarlapsest sirgub naine“ raamatust.

Suur lugemus on üks ühine joon, mis ilmestab pea kõiki intervjuueeritud ning lisaks meelegaletusele ja eskapismile toodi ilukirjandust välja ka allikana, kust saadi aimu sellest, milline võiks romantiline suhe olla ning et suhte juures eksisteerib ka seksuaalne erutus, nauding. Ka Melanie Ilic (2020: 52) toob välja ilukirjanduse rolli

sotsialismiaegse infoallikana, kust peamiselt saadi teavet suhete, suhtlussituatsioonide, erutuse ja naudingu kohta, aga sellega seoses kogeti ka kontrasti loetust tuleneva ootuste ja reaalsuse vahel. Mitme intervjuueritu mälestustes kerkib esile pettumustunne, kui kujutus, mis saadi romantiliste suhete kohta kirjandusest, ei vastanud kogemusele, mida saadi päris elus kogetavates suhetes. Ilukirjandust toodi esile ka millegina, mis oli oluline positiivsete elamuste saamiseks teabematerjali moraliseerimise ja häbistamise ning täiskasvanute hoiatusjuttude kõrval. Meenutati ka emotsioone, mis toimusid “enda sees” kui raamatust loetavast “kõrvad õhetasid”. Kirjandust loeti erutuse või põnevusega, mainiti näiteks Boccaccio “Decameroni”, Lähis-Ida ja Lõuna-Aasia muinasjuttude kogumikku “Tuhat ja üks ööd” ja Heino Kiige “Mind armastab jaapanlanna”.

Õ, kes kasvas koos vanemate ja vanavanematega suurema linna ühiskorteris, meenutab kogemust seoses raamatu “Tuhat ja üks ööd” lugemisega. Lisaks isiklikule kogemusele osutab ta sellele, et “kõigil oli”, mis viitab isikliku mälestuse sidumist kollektiivse kogemusega läbi kirjanduse. Lisaks toob ta meenutuses välja ema viisi käsitleda seksuaalsust ilukirjanduse kaudu.

Õ: Mõeldes sellele intervjuule ma mõtlesin raamatutest tegelikult, et näiteks seda, kui suurel kohal need olid. Ma isegi ei mäleta, kuskil punktist tulid välja “Tuhat üks ööd muinasjutud”. Ja ma olin päris noorekene, ju siis hakkas, see oli nagu küll üks köidetest, mis pidi olema seal ENEdel kõrval, kõigil oli. Ja minu jaoks oli hästi palju see seksuaalsusega seotud jutt, mida väga otse sulle ei räägitud nendes lugudes. Ma arvan, et ma istusin seal tugitoolis ja lappasin neid pilte ja ma mõtlesin, et... Me elasime tolled hetkel vist kõik ühes toas ja seal olles mõtlesin, et issand, kas keegi näeb ka, et mul kõrvad õhetavad ja ma ei tea, mis toimub minu sees, aga ma teen nägu, et ma rahulikult loen raamatut. Ja ma mõtlesin, et issand, kas keegi näeb, mis pilti ma praegu vaatan, mis siin üldse toimub, ühesõnaga mingi ärevus sellest, et me oleme pead-jalad koos ja et see on nagu nii... Tollel hetkel muidugi laps ei teadnud ju selle loo tegelikke taustaniansse. Hiljem ma olen... nagu ema on mulle ka hästi palju kirjandust tutvustanud ja noh näiteks Jaapani kirjanduses umbes nii, et pilv läheb ja vihma tibutas ja et tegelikult see on nagu mingi seksi metafoor ja mina loen seda lihtsalt, kui, eksju, ilusat loodusstseeni siin ja ei saa mitte midagi aru. Ma kujutan ette, et pool “Tuhandest ja ühest ööst” läks ka minust niimoodi vaikselt, krõmm onju, ett mingid mingid eeslid tuuakse kuskile väravatesse või jalutatakse läbi võlvkaarte või

noh, ühesõnaga kõik sihukesed põnevad viisid, kuidas asju kirjeldada rääkides asjast hoopis läbi lilled, et see läks minust ikkagi mööda, aga mingi oma doosi ma sain sealt üsna ikkagi kätte.

Ilukirjandust ei meenutata pigem faktiteadmiste allikana, vaid selle lugemisega seoses tuuakse esile põnevust ja erutust ning argielust erinevat suhete narratiivi. Murranguperioodist meenutatakse üha enam informatsiooni saamist seksiajakirjadest (peamiselt Maaja), mida leiti peamiselt vanemate magamistoast või kappidest, aga üksikutel juhtudel ka avalikult kodus hoituna. Maaja ja teiste erootiliste materjalidega seoses meenutatakse selle lugemist ja sirvimist täiskasvanute eest varjatult, kas üksi või eakaaslastega. Maajas nähtud kehapilti tuuakse küll intervjuudes tagasivaatavalt esile, kuid selle käsitlemist enda kehapildi mõjutajana esile ei kerki. Peamine meenus seoses Maajaga on huvi seksi puudutava suhtes. Infot saadi ka sõpradelt, kas edasi antud teadmistena või jagatud kogemustena. D, kelle lapsepõlv möödus väiksemas Eesti linnas, meenutab sõbrannalt saadud infot ja R, kes meenutab oma kodu üldiselt toetavana, kuid seksuaalsuse teemadel vaikivana, toob infoallikana välja erootikaajakirjad ja raamatu, mille nimi talle ei meenu.

D: Minul sõbranna, ta oli must natuke vanem... Ma mäletan, et ta rääkis oma esimesest seksuaalsest kogemusest. See tundus nii ilus, ei olnud hirmus. Et tema kogemus oli ka minu info.

R: Ega ma väga täpselt ei mäletagi, kust ma infot sain. Aga mida ma tean, et kui tekkisid esimesed erootikaajakirjad, ma ei tea, kust ma sain teada, et need tekkisid, et mul olid ikka need esimesed numbrid olemas. Seal oli päris palju fantaasiatekste ka. Ma arvan, et ma lugesin need läbi küll. Aga ma ei tea, mis ma neist mõtlesin. Ja siis 91 anti välja mingi teaduslikum raamat poosidega, selle ma ostsin. Ma ie mäleta aga, et kuidagi oleks koolikaaslastega sellest juttu olnud või.

Kokkuvõtvalt võib kodus ja koolis kogetud seksuaalkasvatuse ning infoallikate kaudu saadu kohta esile tuua, et nii kasvatust meenutatakse fragmentaarsena ning infot püüti kokku panna erinevatest kildudest. Kodus ja koolis puudutatud teemadena meenutavad intervjueeritud peamiselt menstruatsiooni ja hügieeni teemasid, kuid lisaks saadud infole meenutatakse sellega seoses ka piinlikkust, häbi ja ebamugavust. Valdavalt peegeldub intervjueeritute meenutustest seksnegatiivne seksuaalkasvatus ja infoväli, mis hõlmab ka seksuaalsuse teemadel vaikimist või teemade vältimist.

3.3 Diskursuse muutuse tajumine nõukogudejärgses pöördes

Siirdeperioodi esimene pool, 1980. aastate lõpp ning 1990. aastate algus oli sarnaselt hilisnõukogude ajale minu intervjueeritute aktiivne kujunemisaeg, mistõttu on oluline uurida ka nende mälestusi siirdeühiskonnas levinud soo ja seksuaalsuse diskursusest.

Diskursuse muutust toovad intervjueeritud esile erinevalt ning osalt tulenevad erinevused nende vanusest ja eluetapist siirdeperioodi jõudes. Muutuseid ühiskonnas meenutatakse kas avalikus sfääris kogetu kaudu või enda isiklike muutustega seonduvalt. Meenutatakse meediapildi muutust ja ka sellega seonduvad küsimusi ja emotsioone, millele on tähendus antud pigem hilises elus. Sageli tuuakse välja objektistamist, “naist kui meelelahutajat”, meenutatakse aga ka vastupidise tajumist.

Ühes rühmaintervjuus tekkis mälestuste ahel, kus kolm 1970. aastate lõpus sündinud naist meenutasid retrospektiivis nii toimunud sündmuseid kui nendega seotud emotsioone. Meenutati telesaateid, muusikavideoid ja missivõistlust.

B: Muusikavideod ja telesaated, see kõik oli täiesti objektiseeritud. Sa nagu ei tahtnud olla see, kes seal on.

A: Minul oli väga raske ennast sellega seostada. See oli nagu, et ahah, mingi teine maailm. Mina olin väga tüdruk, väga naine, aga ma absoluutselt ei püüelnud ka sinna, ma olin mingi teine asi. Mingi teine.

C: Jah, naine kui meelelahutaja. Lahutame meeste meelt. Varem olid naised ju asjalikud.

Selles meenutuslõimes esile kerkinud siirdeperioodi soodiskursusest seostub Marlingu (vt Põldsaar 2009) võrdlusega meeste subjektsusest ja naiste objektsusest vabasse riiklusesse suundumisel. Kirjeldatud diskursust meenutatakse aga ka vastupidiselt, naist jõustavana ja teda subjektina esitlevana, nagu oma meenutuses välja toob.

H: Mulle tundus, et see naise pilt muutus iseseisvamaks. [---] Mulle tundus, et naine muutus agressiivsemaks, kehtestavamaks. Et ta ei olnud nii tagaplaanil.

1980. aastate alguses sündinud M meenutab aga popkultuuri võimestavat mõju siirdeperioodi veidi hilisematel aastatel, 1990. aastate lõpus. Filmi, mida ta nägi Madonnast, meenutab ta kui muutvat kogemust.

M: Tema rääkis sellest seksuaalsusest hästi palju. Ja siis ma kuidagi nagu mõtlesin, et oh vau nagu milline naine umbes et mul nagu siis käis mingisugune plöks on ju, et ma nagu ise tundsin, et aga et miks ma nagu nii kuidagi selline allasurutud võib-olla olen olnud siiamaani, et siis ma jah võib-olla nagu hakkasin rohkem mõtlema selle peale. [---] Ma olin siis 20 või 19 midagi sellist, siis ma siis ma hakkasin nagu esimest korda nagu kuidagi ennast puudutama, selles mõttes nagu avastama ja siis siis see oligi nagu võib-olla selline selline revolutsiooniline moment nagu, et enne seda jah, selles mõttes, et seks oli nagu mingi selline, et noh, tore küll, aga ei midagi rohkemat. Et head meelt teha lihtsalt et, et minu jaoks ei olnud seal nagu midagi sellist, mida ma selles mõttes... See ei olnud, ebameeldiv ka, ega mul midagi selle vastu ei olnud, aga see ei olnud nagu midagi sellist, mida teadlikult nautida oleks osanud.

Madonna mõju käsitledes tuleb arvesse võtta, et tema sõnumid ja kuvand esitasid selgelt ja valjult väljakutseid peavoolus levinud soodiskursusele. Madonna ja teiste feministlike popikoonide poolset soonormide ja seksuaalsuse diskursuse painutamist saab käsitleda kui vastandumist kehtivale ideoloogiale, mis võimestab rõhud grupe ja võimaldab rekonstrueerida identiteete (vt Butler 1999).

Segadust seoses uue soodiskursusega meenutab väikelinnas elanud F. Ta toob esile, et uues lähenemises oli keeruline orienteeruda ning tema meenutuses tuleb esile ka siirdeühiskonna haavatavus tugevnevate soostereotüüpide suhtes.

F: Keegi ei juhatanud ega juhendanud sind. Minu ema ei raseerinud jalgu näiteks. Maailmad olid nii erinevad, ei eksisteerinud sellist asja, et sa raseerid või ajad kaenlaaluse karvu. Ei olnud kedagi, kes juhataks sind sisse sellesse naiseksolemisse. Kauboikapitalism ja nii edasi. Ja reklaame võeti ju nii tõsiselt toona. Toona oli, et see seep! See seep on ikka hea seep, kui saaks selle seebi endale! Ja me olime kaitsetud kõige selle eest.

Lisaks avaliku diskursuse muutumisele kerkivad esile ka üleseksualiseeritud naise narratiiv ning sellega kaasnev seksuaalsuse kontekst seal, kus see oli ootamatu. S meenutab vabadust kui uue ohu allikat, tuues enda mälestustes esile seksuaalse

ahistamise. V meenutab üleüldist seksi eksponeerimist avalikus ruumis ja meedias, millega resoneerub H meenutus ootamatust ja palju kõlapinda saanud Eesti Naise numbrist.

S: Et see mingi seksuaalrevolutsioon, mis toimus Eestis, et see tähendab ka seda, et selline varateismeliste sihuke... Ma ei oskagi öelda, kuidagi arvati, et nüüd me oleme seksuaalses mõttes kõik vabad, et me võime nagu suvaliselt rääkida mingi 15-aastasele tüdrukule mida tahes, nagu ja see nagu oli okei, et see ongi see vabadus või. See oli kindlasti see, miks ma üheksakümnendatel olin suhteliselt kindlas ringis.

V: Ja päris kindlasti, sest alguses oli see selline võib-olla kõige tüüpilisem vabanemise tunne, et nüüd võib sellest kõigest rääkida ja siis lähebki see nagu täiesti tasakaalust välja ja läheb skaala teise otsa, et ühel hetkel ei tohi midagi ja siis võib kõike ja seda seksiteemat oli tõesti korraga ikkagi väga palju.

H: Oo, üks, ma mäletan, seksuaalse teemaga skandaal oli, kui Eesti Naises ilmus see kuulus pooside artikkel, eksole. Ma mäletan, kuidas me laste või sõpradega arutasime seda.

Marling (vt Põldsaar 2009) on sõnastanud soodiskursuse muutuse 19. sajandi lõpus ärkamisajal ebavõrdse olukorrana, kus vabadus võimaldas meestel muutuda subjektideks, kuid jättis naised objektideks. Sarnane paralleel on kohane ka taasiseseisvumisaja algusega, mida meenutavad intervjuueeritud. Ühest küljest tõi liikumine demokraatiasse kaasa kehtinud tsensuuri kadumise ning teemade vaba kajastamise ja käsitlemise meedias ja mujal, teisalt aga hakati seksuaalsusest kirjutama ja kõnelema nüansitundetult, mõtestamata vaba eneseväljenduse ja individuaalsete õiguste ja seksuaalse ahistamise vahelist piiri

Uuris, kuidas mõjutas diskursuse muutud intervjuueeritute enda seksuaalset enesetaju teismelisena ning arusaama seksuaalsusest. Vastused olid oodatult erinevad ning erinevuste üheseid põhjuseid välja tuua ei saa, kuna diskursuse muutust meenutavate intervjuueeritute seas oli nii ühiskonnapöörde ajal lapsevanemateks saanud, iseseisvasse ellu suundunud kui murdeea erinevates etappides olnuid. Kogemustes mängisid rolli nii vastanute vanus siirdeperioodi alguses (1980. aastate lõpp ja 1990. aastate algus) kui elukäik, aga osalt ka elukoht. D asus 1990. aastate alguses õppima kodust kaugemale, U aga sünnitas sel ajal noore täiskasvanuna. C ja S toovad

meenutustes esile just avalikus ruumis tajutud muutust ning sümboleid. Muutuseid seoses iseenda tajumisega toodi esialgu välja vähem, kuid neid konstrueeriti küsimusele vastamise protsessis, kui meenusid fragmendid mälestustest.

D: Mina läksin siis Tallinnasse õppima. Ja siis oligi... Visati sind sinna, et saa nüüd ise hakkama, Et minu jaoks oligi see pigem iseseisvumine. Et mulle seostub see pigem sellega, et oli Eesti Vabariik ja mina pean olema nüüd iseseisev naisterahvas. [---] Aa ja siis tulid igasugused... Transsendentaalne meditatsioon ja hare krishna. Et vabadus tuli nagu igatepidi uksest ja aknast. Peod ja värgid ja mida asja.

U: Minul on hästi raske lahutada seda muutust iseenda naiseks kasvamisest on ju. Et ma tol perioodil sünnitasin. No ma võin nagu selles mõttes kuidagi ajada segamini ühiskondliku ja isikliku muutuse.

C: Kuna meie teismeiga langeski kokku enam-vähem vabariigi tulekuga, et mõnes mõttes on see küll kuidagi sümboolne. Algas see kõik meeleavaldustega ja plakatite ja loosungite ja nõudmistega ja samamoodi kehas toimus ju ka meeleavaldus. Minu keha kui võitlusväli. Keha arenes ja samal ajal riigikord hakkas vahetuma.

S: Ja muidugi tajusin väga tugevalt muutust. [---] Juba see visuaalne muutus tänavapildis ajalehtedes, reklaamis. Kaheksakümndatel oli hästi veel niisugune seitsmekümendate popkunsti lainetus ja kõik oli niisugune nagu stiilselt maitsekas. [---] Ja siis, kui see kits ja mingisugune naise keha abil kõige müümine nagu sisse sõitis, siis seda oli nagu kohe näha.

Seoses ühiskonna avanemisega meenutavad intervjueeritud erinevaid nüansse ka elukohast sõltuvalt. A, kes kuulas teiste grüpiintervjuus osalenute meenutusi, toob esile, et maal elanud teismelisena temal säärased kogemused puuduvad. Ta seostab seda väiksema kogukonnaga, milles ta elas. Samas toob aga esile ka kollektivismi asendumise individualismiga ning sellega seoses ka karistamatuse tunnet, mis võis tekkida siirdeühiskonnas, mis eemaldus “kõiksugu asju karistavast” mentaliteedist.

A: Tekitas mingi mentaalse vabanemise paljudel, sest kõiksugused asjad kippusid karistatud olema. [---] Ja pluss mitte ainult see, et seaduslikult, vaid see ühiskonna hukkamõist, kollektiivi hukkamõist, eks ju, et kui sa ikka oled selles kollektiivis ja seal teatakse ja see on ikkagi kommunistlikus korras täiesti ennekuulmatu, et sellist asja

(peab silmas ühistranspordis kogetud seksuaalset ahistamist, millest rääkisid teised rühmaintervjuss osalennud) *tehakse ja kogu see pilt sealjuures.*

Seoses tüdrukute ja naiste objektistamise ja seksuaalvägivallaga rääkisid intervjuueeritud ka enda toimetulekustrateegiatest siirdeühiskonnas, mida peeti vajalikuks seksuaalse tähelepanu vältimiseks keskkonnas, kus kogeti üha enam seksuaalset ahistamist. Toimetulekustrateegia vajalikkus viitab hoiakule, et võimalik seksuaalvägivald on rohkem potentsiaalse ohvri vastutus, naise süü, kui vägivallatseja valik ning vastutus.

Seksuaalvägivalla käsitlemine on käesoleva töö üks keerulisemaid nüansse. Vägivalla erinevaid episooide kas enda või oma lähedaste kogemustest meenutasid intervjuueeritud korduvalt, kuid enamasti peatuti sellel põgusalt. Oli ka vestlus, kus avati oma mälestusi pikalt ja mõtisklevalt, kuid paluti tsitaate ja juhtumi näiteid töös mitte kasutada. See on intervjuu, kus tuli tugevalt esile konflikt minu uurija ja seksuaalnõustaja rollide vahel. Mitmikrolli dilemma on uurimiseetika küsimus, millele osutavad Rena Lederman (2016) ja Kirsten Bell (2018). Uurijana on sellised olukorrad nii arengu- kui ka ohuvõimalus, mida peab selgelt teadvustama.

Ühe seksuaalvägivalla kogemuse juures toob intervjuueeritu esile küll kogemuse enda, kuid selle mõju tänases päevas ta ei koge. J, keda vägistati teismelisena, käsitles kogemust läbi vägistajate omakohtulise karistamise pärast toimepandut ja ütles, et “sain taastava õiguse”, mis aitas rahu leida. Toimunu enese mõjust rääkides oli ta tõrges. Seksuaalvägivallast rääkimise ja ka sellest vaikimise viis võivad osutada erinevatele asjaoludele, sealgulgas nii kultuurilisele stigmale, mis kaasneb seksuaalvägivallaga kui ka soovile ohvrinarratiivi vältida, mis on samuti seotud stigmaga (vt Plummer 1994, Delker jt 2020).

J: Ja jälle ma ikka olen pidanud, nagu ma ütlesin, et olen endaga töötanud, ma olen enda jaoks ammu asjad läbi mõelnud. Ei ole siit ka midagi leida. Ei ole ma süüdi, ei tunne ma ennast süüdi ja nii edasi, nii edasi, nii et see, nii nagu seda seda ka ei leia. Ei, ma ei hakka kindlasti rääkima, kuidas mind aastakümneid on mõjutanud ja kuidas ma ei usalda kedagi.

B ja S, kes on sündinud 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses suuremas linnas ning sünnilinnas ka koolis käinud, toovad esile teismeeas valitud sõpruskonna,

subkultuurid ja riietuse, mille puhul toodi ühe aspektina esile ka seda, et see aitas vältida survet olla seksikas, aga ka vältida seksuaalvägivalla kogemusi. B, kes pidas end pigem poisilikuks tüdrukuks ning tajus seksikust millegina, mida naised peaksid uues diskursuses olema, tõi välja vastandumise läbi riietuse, mida teisalt põhjustas ka rahaline kitsikus.

B: Ei saanudki endale lubada seksikas olla (naerab). Vanaema kapp oli staffi täis, võtsin ja lõikasin ja õmblesin.

S toob samuti esile enese püüdlused vältida soovimatut seksuaalset tähelepanu võõraste poolt, mille tõttu ta kandis ka lohvakaid riideid. Reiviskeene, kus S 1990. aastate keskpaigas ja lõpus liikus, võimaldas küll ka riietega eksperimenteerimist, ent oma igapäevase riietumisvaliku põhjenduseks toob ta retrospektiivis just pelguse pälvida kontsade ja kleitide kandmisega kaasnevat ebasoovitavat tähelepanu. Lisaks kordub tema meenutustes ka poiss-sõbra roll võõraste lähenemiskatsete vältimisel.

S: Ma pigem üritasin nagu olla mitteseksikas. Samas ma mäletan seda, et noh, on nagu mingit vahet ei ole, mis ma teen. No ma isegi mäletan, ma ostsin endale mingisuguseid hästi laiad mingisugused teksad, no kõige laiemad ja siis võtsin isa püksirihma, tõmbasin sellega kokku ja siis ma kandsin ka mingit, mis ma ostsin ise sekkarist, mingit meestesärki, erinevad meeste särgid olid kasutuses. Ja noh, ühesõnaga mul olid nagu nii kottis riided kui võimalik üldse ja samas nagu, ega see mind ei kaitsenud selles mõttes. Et vahet ei ole ikkagi, mina olen ikka mina, samas mulle ikkagi meeldib ennast üles lüüa ja ka meikida ja ma ei tea, kleit ja kontsad ja värgid. Aga seda ma tegin tõesti, ainult siis, kui ma käisin koos oma peikaga. Siis ma olin nagu üles löödud ja niisugune, aga, aga kui ma kuskil üksinda toimetasin, siis pigem ei. Ma nagu päris varakult õppisin seda vahet tegema, nagu ikkagi mingis mõttes varjama ennast. Et seda ma väga teadvustan, et tagantjärele targana ma saan väga hästi aru, mis kogemustest ja miks.

Ka teised intervjuueeritud tõi esile subkultuure kui võimalust kogeda ühiskonnas levivatest hoiakutest erinevaid kogemusi. Osaledes subkultuurides, kus muuhulgas ka riietusega loodi tahtlikult normist erinev kuvand ning otsiti alternatiive poes müüdavatele riietele, oli võimalik vähendada ka soosurvet.

S: Miks ma nagu üheksakümnendatel olin suhteliselt siukses kindlas ringis, et mul oma peika. Meil olid meie omad sõbrad, meie korraldasime pidusid niimoodi, et umbes minu vanemate suvilas ja ma käisin reividel, mis olid pigem sellised neutraalsed. Seal ei olnud sellist... Et kui ma mõnikord käisin ka kolmapäeviti Hollywoodis, kus Saaremets ja Rhythm Doctor tegid seda Heaven and Hell üritust, seal olid rohkem nagu sellest muusikast huvitatud. Ja siis mõnikord sattusin nagu minema laupäeva õhtul nagu lihtsalt noh, ikka sõpradega vahest oli mõte, et läheks nagu tantsima, sest mulle väga väga meeldib tantsida. Siis see oli ikkagi täiesti traumeeriv. Et noh, ma sain ja ma sain ikkagi päris palju kogeda mingit sellist täiesti klassikalist seksuaalset ahistamist ühtepidi ja teistpidi. Ja ma kindlasti ma arvan jällegi, et kuna mul oli selline hästi hea oma peika olemas, kellele ma saan alati rääkida nendest asjadest ja kuidagi noh, et mul oli selline tagala või siluja olemas.

Peavoolu survele vastureaktsioonina tekkis inimestel soov vastanduda sellele, mida kogeti ahistavana. Subkultuuri valiku kui enesehoiu strateegia näiteks olen ka mina ja minu lähimad tüdrukutest sõbrad Pärnu pungi- ja grungeskeenel 1990. aastate lõpus. Ühiseks skeenega liitumise motivaatoriks ei olnud teismeliste jaoks peamiselt maailmavaade, mis ei olegi pungiskeenel ühtne, kuna ei eksisteeri monoliitset punki (vt näiteks Ventsel 2019, Araste ja Ventsel 2015, Davidjants 2022). Ühendajateks olid vastandumine põhivoolu diskursusele, armastus punkluule ja muusika vastu ning nägemus endist kui mässavatest intellektuaalsetest noortest, aga tüdrukuna ka soov vältida suhtumist ja ootuseid, mida kogesid eakaaslased seltskondades, kes liikusid peavooluüritustel ehk diskoskeenel (vt ka Davidjants 2022: 12). Punk ja grunge andsid võimaluse ja loa olla lohvakas, lohakas ja kole ehk peavoolu silmis mitteatraktiivne. Ka Lauraine Leblanc on oma raamatus „Pretty in Punk: Girls' Gender Resistance in a Boys' Subculture“ (1999) peegeldanud erinevaid motivaatoreid, miks on tüdrukud pungiskeenega liitunud. Ehkki seksismist ja soosurveist ei olnud vaba ka see kogukond, peegeldavad Leblanci raamatus intervjuueeritud naiste kogemused siiski keskmisest egalitaarsemat keskkonda ning võimalust olla “meelega kole” olukorras, kus üldised ilustandardid on kas kättesaamatud või vastumeelsed.

Meenutustes kerkib ka rasestumisvastaste vahendite kättesaadavamaks muutumine kui oluline positiivne muudatus, mis andis tüdrukutele ja naistele suurema kontrolli oma keha üle ning vabaduse nautida seksuaalsust ilma rasestumise hirmuta.

A: Ma läksin ka siit riigist lääne poole ära ainult aasta pärast gümnaasiumit ja siis jälle kõik läks nagu nagu teistmoodi ja toona ma ei teadvustanud, aga tegelikult ilmselt see ikkagi, et kondoom ja beebipill muutusid kättesaadavaks. Et see võttis nagu mingisuguse selle konstantse vaeva maha ja sidemed muidugi muutusid kättesaadavaks. Ühesõnaga, et sa ei olnud kogu aeg oma kehaga toimuva ja sellega tehtava pärast vaevas.

C: Mul oli (enne) kogu aeg mure. Minu käitumist pärssis mure ja hirm selliste tagajärgede eest, mida ma ei ole oodanud. Mina hakkasin pille päris varakult võtma. [---] Mulle meeldib vabadus ja otsustus oma kehaga toimuva üle.

Nõukogudejärgses siirdeühiskonnas meenutavad intervjueeritud peamiselt naisekuvandi muutust avalikus diskursuses ning vastuolulisi tundeid seoses enese paigutamisega sellesse kuvandisse. Meenutatakse vabadust, kuid ka sellega kaasnenud nüansimeele puudumist meedias ning tüdrukute eneste piiramist, et vältida soovimatuid tagajärgi ning hoiduda seksuaalvägivallast. Seksuaalse vägivalla erinevad kogemused ning tüdrukute enesele võetud vastutus seksuaalvägivalla vältimise eest kõnelevad siirdeühiskonna meeste hegemooniast, millele osutavad erinevad peatükis viidatud autoridki. Seksuaalkasvatust hilises nõukogude perioodis ja siirdeperioodis selgelt pigem ei eristata. Siiski tuuakse esile muutuseid ka positiivses võtmes - näiteks rasedumisvastaste vahendite kättesaadavuse paranemist, infoallikate mitmekesisustumist, jõustavaid popikoone ja laiemaid võimalusi valida sobiv subkultuur, millega end siduda ja mille kaudu end väljendada.

3.4 Seksuaalsus ja seksuaalne enesekehtestamine täiskasvanuna

Siinses alapeatükis avan, kuidas tuleb naiste narratiivides esile koetud seksuaalkasvatuse ja seksuaalse enesekehtestamise seos. Teismee ja lapsepõlve kogemused on olulised minapildi ja enesehinnangu kujundajad, mis omakorda mõjutavad seksuaalset enesekehtestamist. Siiski on seksuaalne enesekehtestamine dünaamiline nähtus, milleni on võimalik jõuda läbi võimestavate kogemuste elukaare vältel (Sanchez jt 2006).

Intervjueeritud naised olid meie kohtumise hetkel kolmekümnendate eluaastate lõpus ja neljakümnendates eluaastates ning jõudnud seksuaalse enesekehtestamiseni läbi erinevate eluetappide. Enda seksuaalse naudingu normaliseerimist ja seksuaalse enesekehtestamise tugevnemist seovad intervjueeritud tugevalt küpsemise ja vanemaks saamise ning elukogemuste lisandumisega. Olulise mõjutajana tuuakse esile ka intiimsuhteid ja suhtepartneritega koos kogetut. Intervjueeritud naised olid intervjuu hetkel pikaajalises suhtes või oli neil olnud elus pikaajaline suhe või mitmeid lühemaid suhteid. 19 intervjueeritud on lapsevanemad, mis on antud töö kontekstis oluline asjaolu intervjueeritute eneste peegeldusel. Nad toovad emaks saamise ja küpsemise esile enamasti enesekindlust toetava kogemusena, mis on olnud osaks ka seksuaalsel küpsemisel. Seksuaalse enesekehtestamise ja enesehinnangu seost raseduse, sünnituse ja sünnitusjärgse perioodiga on seostanud erinevad autorid, ent ühe oluliste aspektidena esile toodud raseduse ja sünnituse kulgu ning sünnitusjärgset perioodi, ka kehapilti pärast sünnitust (Lund jt 2019). Samas töid naised esile ka laste sündi kui mõningast pausi seksuaalelus. Seksuaalelu all peeti silmas pigem seksuaalvahekorda ehk seksi kontseptsioon on kitsamalt penetratiivne või suguelundite stimuleerimist kaasav tegevus, seda pigem ei laiendata erinevatele tegevustele või kogemustele, mis loovad intiimsust ja seksuaalset lähedust partneriga.

Seksuaalsust näevad intervjueeritud osana inimkogemusest ja toovad mõiste alla nii kehalised kui vaimsed aspektid. Toodi esile seksuaalsuse vaimset, hingelist ja füüsilist dimensiooni. Korduvalt mainiti vabadust, aga ka naudingut ja erutust kui seksuaalsuse olulisi komponente. Lähedus, pühadus ja kingitus olid samuti kõlanud märksõnad.

H: Üks suur komponent on erutus. Paneks ka sellise sõna nagu külgetõmme. Ka meeldivuse paneks sinna konteksti. Ja no tervikuna ikkagi ka see füüsiline pool. Puudutus, kontakt.

Seksuaalset naudingut mõtestavad intervjueeritud ekstaasi, vabanemise, hea tundenä. Intervjuudes tulevad välja erisused, kas seksuaalse naudingu juures nähakse olulisena romantilist lähedussuhet, vaimset klappi või seostatakse seda ka individuaalse kogemusena kas suhteväliselt või suhtes sees olles. Orgasmi tuuakse välja olulise või vähem olulise aspektina, kuid pigem mitte peamise eesmärgina, vaid ühe kogemusena naudingu sees.

D: Orgasm on alati hea, eks. Aga nauding võib olla puudutamine, rääkimine, fantaasiad ja... Kõik sellised asjad. See on ka nauding. Kui sul on hea olla. Kui sul on väga hea olla.

E: See on tohutu mingi selline vabanemistunne. Ma ei tea, seda sõnadesse panna on väga raske.

K: Loomulikult esimene märksõna naudingu juures on orgasm on ja see on kuidagi noh, see on niisugune nagu vaikimisi, et kui protsess on nagu toimunud ainult... ala seksuaalakt ja ka see ei lõppe minu jaoks nagu orgasmiga, siis see on nagu tühi töö. Täitsa nagu mõttetu värk ja et ma ikkagi nagu väga ajan seda taha taga ja olen olnud oma mehe peale väga pahane, kui ta, ma ei tea, ei jõua, ei viitsi, ei oska nagu ennast kokku võtta nagu minu jaoks ka ise ära teha. Et see on see, mida, mida ma ajan taga, aga see ei ole nii-öelda ainus asi. Et väga suur nauding on nagu mingi selline intiimsus, mis sinna juurde käib. [---] Nauding on võib-olla see, kus see, mis sind nagu ennast kõditab vaimselt ka või noh, natuke niimoodi, et et see, selline vaimne kõdi peabki seal olema.

F, kes jagab tugevalt negatiivseid sõnumeid, mida ta seoses seksuaalsusega perekonnast on saanud, läheneb seksuaalsele naudingule kaugemalt ning mainib naudinguna esmalt head toitu. Ta toob naudingut ja nautimise laiemasse konteksti. See on kõnekas lähtekoht, mis viitab naudinguvõimele üldisemalt, mida on oluline teadvustada, et sellelt liikuda edasi seksuaalse naudingu võimaldamise poole. F toob esile ka nautimissurve, mis võib olla üheks takistajaks lõõgastumisel ja seksuaalse rõõmu kogemisel.

F: Nauding on hea toit. Minu jaoks läheb see laiemaks. Mingi aktiivne ekstaas. Minu jaoks on see nagu mõistatus, kättesaamatu kontseptsioon. Ma alles töötan sellega. Mina tundsin vahepeal, et naistel on nautimissurve. Et sa peaksid jubedalt tahtma seksida, otsida ka üheöösuhteid. Nüüd ma olen tagasi tõmmanud, ajan mingit oma asja. Võib olla see ongi neljakümne aasta teema, et see väline hakkab vaibuma.

Sooloseks ehk eneserahuldamise ja partneriga seksi kui naudingut konteksti toovad erinevalt esile rühmaintervjuus osalenud A ja B, kes on mõlemad pikaajases õnnelikus suhtes ning mitme lapse emad. B meenutas seksuaalse naudingut avastamist just läbi sooloseks ning näeb enese tundmist, tunnetamist ja usaldamist seksuaalse

naudingu kogemisel olulisena. A peab seksuaalse naudingu juures oluliseks partneriga koos jagatavat kogemust, “üheks saamist”.

B: Ma vist ikka olen lisaks ka sooloseks harrastaja. Nagu ma usaldan, iseennast kõigepealt, noh, see on see, mis ma vabadusest enne rääkisin, et vabadus nagu, et mitte ükski inimene maailmas ei tunne sind nii hästi, kui sa ise tunned ennast. Ja siis seksi ajal pead olema nagu mingi politseinik. Et tegelikult noh, nüüd ma pean nagu juhendama seksi ja no ma ei tea, et ma parem juba siis iseendaga. Jah, nii et seksuaalne nauding on siis minu jaoks rohkem nagu iseendaga seotud, iseenda kehaga, mitte nagu kellegagi, mis väljaspoolt tuleks. Et igas suhtes ma olen saanud alati orgasmi, sest ma tean, kuidas seda saada. Et, aga sellele peaks või noh, ma arvan, et eelneb see, et sa pead iseendaga olema nagu rahul ja oskama iseendaga tegutseda, et seda sa ei saa oodata kuskilt mujalt seda ja seda ja see on ainult sinu enda vastutada, et sa saaksid seda teha, on ju ma arvan, et sa pead olema ka nagu kehaliselt enesekindel, et ma ei kujuta ette, et kui sa nagu tunned enda kehas kohutavalt halvasti, et siis sul õnnestuks partneriga saada, mingi partner ei meelita sellest midagi välja, ei saa iseenesest.

A: See, mis on nüüd juba aastaid kestnud, siis aastaid koos elatud abikaasaga. Sellele vastab eesti keeles hästi ilus väljend üheks saama. Ühel hetkel mina vastasin, et see väljend käib niivõrd täpselt ja õige õigesti. Seksuaalse naudingu kohta selles mõttes, et ma iga kell eelistan oma partneriga kehalist seksuaalset naudingut saada eneserahuldamisele, sest see üheks saamine on lihtsalt nii võimas.

Nii rahuldavat ja rõõmupakkuvat intiimsuhet kui eneserahuldamist ja selle jooksul kogetavat orgasmi on nähtud seksuaalset enesekehtestamist võimestavate teguritena (vt Hogarth ja Ingham 2009, Hilmarsdóttir 2017). Nii erinevate autorite käsitlused kui intervjueeritute kogemused viitavad taas asjaolule, et seksuaalset enesekehtestamist mõjutavad elu jooksul lisaks seksuaalkasvatusele erinevad aspektid.

Ka U, kellel on värske suhe, mida ta kirjeldab kui rõõmu ja naudingut pakkuvat, toob esile partneri rolli naudingu kogemisel, aga ka küpsemise ja vanuse rolli seksuaalse vabaduse kogemisel ning enda soovide väljendamisel.

U: Rõõm väga lähedasest füüsilisest kontaktist teise inimesega, mis tundub sümboliseerivad ka sellist emotsionaalset lähedust. Või võtame nagu lihtsustatult

sihukele füsioloogilise poole. [---] On ikka täiesti uskumatu fenomen ja ei väsi mind üllatamast pärast kõiki neid aastaid, et meie keha on sellisel viisil loodud, et me suudame tunda sellist varbaotsast kuni pealaeni läbi käivat sellist rahulolu ja rõõmulainet, mis ei ole tahtega suunatav. Võib-olla nii ma ütleks, et seksuaalne nauding, üldisemalt nauding sellisest kehade kokkupuutumisest ja intiimsest lähedusest. [---] Ja ma olen muutunud lihtsalt selles osas. Ma nagu järjest ma tunnen järjest vähem ebamugavust, et ma niiviisi mõtlen.

Intervjueeritud toovad välja oma nägemuse lapsepõlves ja teismeeas saadud sõnumite ja seksuaalkasvatuse mõjust ning olulisima mõjuna lapsepõlvest meenutatakse pigem negatiivseid sõnumeid, mis on nende lugude põhjal takistanud noorema täiskasvanuna seksuaalsuse nautimist, enda soovide väljendamist või seksist keeldumist. D, E ja F osalesid ühel rühmaintervjuul ning nende meenutusest tekkis lõim, kus mindi naudingut ja varasemate sõnumite avamisel järjest sügavamale. E, kes on pikaajases suhtes ja mitme lapse ema, toob välja muutuse toimumise pärast lapsevanemaks saamist 20. eluaastates, kommunikatsiooni partneriga ning ka suhte ja enda küpsemist.

E: Ma nagu sain sellest aru, et sa mingi aeg... sa nagu ei vaja seda, sa nagu teeskledki ja oled nagu lihtsalt selle mehe jaoks olemas, saad need lapsed on ju. Ja ma arvan, et mina hakkasin seda tunnet oma abielus tundma alles noh, ma arvan, et seal võib olla peale esimest last isegi. Ja, ja siis läks nagu asi ainult ülesmäge, et nagu noh, siinamaani ei ole nagu mingit teemat, et me nagu ei räägi, et umbes nagu ma ei taha täna seda näiteks või noh, et nagu noh, jumal tänatud, et see nagu niimoodi olla niipidi, et muidu oleks nagu täitsa jama, on ju. Et, et noh, tegelikult see minu arust see nagu hea seksuaalsuhte alus on see räägi nagu tee suu lahti, mis sul meeldib, sest keegi teine ju mina ei tea ju kunagi rääkida.

F, kes meenutas seoses koduse seksuaalkasvatusega venna ja isa poolt saadud litsistavaid (ingl k slut-shaming) sõnumeid, avab kogemuslikku kontrasti, mis takistab tal oma seksuaalsust nautimast. F nimetab seda iseendast äralõigatuseks, mis on kõnekas kuvand olukorras, kus oluline osa iseendaks olemisest on olnud alla surutud häbi ja stigmatiseerimise tõttu.

F: Mina olen tajunud enda puhul madonna ja hoora kontrasti. Ma võin olla üleseksualiseeritud, aga naudingut ei tunne. Ma ei taha enam tunda seda tunnet, et ma olen ära lõigatud iseendast ja mulle on see ebameeldivaks muutunud, aga ma ei oska

teistmoodi. Ma olen nagu teinudki mingi nagu niimoodi, et ma ootan ära, kuni ma jõuan selle hetkeni, kus ma tahan teistmoodi teha. Et noh, lihtsalt näed, see läks minu jaoks väljakannatamatult ebameeldivaks. Varem arvasid, et niimoodi peabki olema, et sa oledki ära lõigatud. Ja, ja mulle tundub, et seksuaalsus on minul on hästi suur tabu olnud rääkimisel, sest tundub olevat midagi nii kaduvat või tabamatut ja siis see kaob ära ju, et sa ei tohigi rääkida.

Seksuaalsed topeltstandardid ning naiste naudingute stigmatiseerimine korduvad ka teiste intervjueeritute lugudes ning seda tuuakse rohkemal või vähemal määral välja ka seksuaalse enesekehtestamise pärsijana. Neile seostele on osutanud ka erinevad autorid (Sylvander ja Gottzen 2019, Fine 1988, Aubrey 2004, Hauck 2015, Hupalovska ja Avramenko 2020).

E ja Õ toovad esile kasvatusel mõju ning survet teha ja käituda nii, nagu tüdrukult oodati, mis on takistanud seksuaalset enesekehtestamist ning seadnud esikohale teiste vajadused iseenda vajaduste ja soovide ees. N, kes oli “nähtamatu laps”, laiendab seda eneseväärtustamisele üldisemalt.

E: Sa pead nagu tegema nii, mis teisele meeldiks, mitte nii, et sulle meeldiks. Et ei ütlemise on see teinud keeruliseks.

Õ: Et hästi palju ma teen selleks asju, et teise meele järgi olla. See on oluline ja ma ise tulen, noh, mitte et ma ei ole oluline, aga see ei ole nii oluline. Et kuidagi see on ikkagi, ma arvan, selle põlvkonna teema.

N: See on niisugune tunne, et ma nõuan endale liiga palju tähelepanu, mida kellelgi ei ole aega anda ja noh, see on ka see noh, kus ma olen ma siin mingi... sellise enesehinnangu küsimus oli minu elus olnud kogu aeg olemas. Ei ole ennast väärtustanud võib-olla piisavalt. Ja ma arvan küll, ma arvan, et see puudutab seda, et noh, mida, mida mul on, mida mul on õigus tunda või õigus on nagu palju öelda, aga mida ma võin tunda, kuidas ma võin küsida asju, kuidas ma võin nii et mul oleks hea.

Õ ja H, kelle suhted vanematega olid loomult erinevad, kuid kodudes seksuaalsusest ei kõneldud, toovad välja tõrked seksuaalsusest rääkimisel, mida nad seostavad lapsepõlvkogemustega ja kodus seksuaalsuse teemadel vaikimisega.

Õ: Natukene on minu sees seda tunnet küll, et kõigest ei pea rääkima. Mingeid asju ei saa nagu. No ühesõnaga, peab delikaatselt lähenema. Ja ei pea nii lehvutama nii palju, et mingi tasakaalu leidmine autentse olemise ja samas mitte lehvitamise vahel on olnud keeruline võib-olla tänu sellele. Aga mis veel, ma arvan, et hästi suur rõhk oli tollel ajal ikkagi, et meeste naiste rollid olid erinevad. Ja teine asi see, et mis, mis meil oli hästi kande, et mis on perekonnas raske, valus, häbi, seda ikkagi väljapoole ei näita. Et kui on midagi sellist valusat ja häbi põhjustavat, siis see ikkagi tuleb absorbeerida, töötled sellele endas ära ja ei ürita välja sirutada ja abi otsida või tuge leida või sellest rääkida selgelt.

H: No paratamatult nagu... Paratamatult ma ei ole harjunud, et sellest väga avalikult räägitakse. Et mul on tunne, et see on pigem selline isiklik teema, millega ei oleks vaja nagu hirmus palju esile tulla.

U toob esile lapsepõlvest saadud sõnumi sellest, et naisel on seksuaalelus pigem passiivne roll, kuid nendib ka, et sama sõnumit on taaskinnitanud kogemused meestega ning naise seksuaalsuse diskursus meedias, kus naist on kujutatud pigem passiivses ja meest aktiivses rollis.

U: Head naised seksi ei algata. Ma arvan küll, et see on see lapsepõlvehääl ja võib-olla ikkagi ka, et see ei ole ainult see lapsepõlve ajal vaid ka mehed on andnud seda kinnitust. Ja võib-olla siis aeg-ajalt ikka tuleb ka mingeid, no ma ei tea naisteajakirjade artikleid, onju, et kuidas mehed ikka initsiatiivi suhtuvad, ei suhtu ja ikkagi ma arvan, et see... Et see kuidagi üldine hoiak on ikkagi nagu siiamaani ja mitte ainult minu põlvkonnas, vaid ka noorematel ikkagi kuidagi selline... Et ikka parem on jätta mehele mulje, et initsiatiiv on tema käes.

V näeb seksuaalse enesekehtestamise peamise võimaldajana enda isikuomadusi, uudishimulikkust ja katsetamisvalmidust, mitte niivõrd väliseid tegureid, ehkki kasvukeskkonnal on isikuomaduste kujunemisel oluline roll. Ta kirjeldas oma teismeiga ja kahekümnendaid aastaid kui seksuaalselt aktiivset perioodi ning ennast kehtestava inimesena, kes otsis ise seksuaalseid kogemusi ning kellel ei olnud raske algtada seksuaalseid tegevusi teiste inimestega. I, kes tõi emapoolset seksuaalkasvatust esile kui informeerivat ja toetavat, näeb olulise mõjutajana perekonna väärtushinnanguid inimeste vabadusele laiemalt.

V: Ja see on päris kindlasti minu kui tervikuga seotud. Et esiteks olen õpihimuline, parajalt uudishimulik, ma tahan ennast tundma õppida, et see on avaldunud erinevates vormides. See, mis mul oli seal veidi nooremana, kui ma avastasin ennast seksuaalselt, see oli lihtsalt üks periood elus. Praegu on mingisugused teised õppimise viisid ja valdkonnad, et kus ma siis ennast ei ole üldse maailma tundma õppinud, et see ja jah, et see uudishimu ja õppimishimu on üks osa. [---] Vot selline otsekoheus, ausus, sirgjoonelisus, see on mul ikkagi läbivalt, mitte mitte ainult suhetes.

I: Seda moralismust oli siis ka ja on siiamaani ja ma arvan, et see on kõige suurem erisus minu perekonna ja mingisuguse teatud hulga avaliku arvamuse vahel. Et me oleme alati suhtunud nii, et seni, kuni on mõlemapoolne... kuni kedagi alla ei suruta, seni tehke, mis tahate. Et see on ka laiem kindlasti seksuaalsusest, aga ka muudes asjades, et jätavad teiste inimeste elu rahule ja see on nende valik, et sa ei pea sinna sisse minema ja tegema mingeid moraalseid ettekirjutusi, mismoodi võib olla ja mismoodi võib tunda.

Seksuaalne enesekehtestamine on lisaks seksuaalkasvatusele mõjutatud ka muudest aspektidest nagu enesekindlus, turvalisus suhetes, soovimatute tagajärgede vältimise võimalus (Sanchez jt 2006) ning selleni jõutakse läbi erinevate võimaldajate ka hilisemates eluetappides, kui vanussurve selle järgmiseks takistajaks ei muutu. N ja U toovad oma seksuaalses arengus naudingute kogemise ja võimaldamise aspektist välja just praeguse eluperioodi. N, kelle varasemateks partneriteks on olnud mehed ning praegune partner on naine, mida ta peab oluliseks mõjutajaks oma seksuaalsuse nautimisel, kõneleb seksuaalse enesekehtestamiseni ning enda sügavama seksuaalse avastamiseni jõudmisest just viimases suhtes, olles neljakümnendates eluaastates. Lisaks enda küpsusele toob N esile ka tunnet, et naine mõistab teda paremini ning seab ka tema naudingute olulisele kohale, mida ta varasemates suhetes kogenud ei ole. Kõrgemale rahulolule naistevahelistes seksuaalsuhetes on osutatud ka uurimustes, kus tuuakse välja kommunikatsiooni rolli selles (vt näiteks Frederick jt 2017).

U sõnastab samuti praegust perioodi oma elus õnneliku perioodina, milleni tema on jõudnud läbi eneseanalüüsi ning selguse selles, mida ta tahab. Ta küll teadvustab, et lapsepõlves saadud sõnumid mõjutavad teda tänaseni, kuid on seda enda jaoks analüüsinud ning toob välja ka veini, mis vajadusel aitab lõõgastuda.

N: Praegu on lihtne, sest et me oleme väga-väga palju rääkinud ja väga palju alguses kokku leppinud. [---] Ma veel olen selle teekonna alguses, pigem. Ma olen õiges kohas, kus on veel palju õppida ja palju, kuhu minna. See on alles algus, ma tahaks loota.

U: Mulle meeldib nii, nagu mul on kuidagi nagu olen jõudnud, selles mõttes ma ütleksin siuksesse küpsesse ikka. Et ma saan aru, mida ma tahan. Ja ma olen selle koha pealt nagu imetore näide. Et selles protsessis siis ma isegi arvaks, et ma sellel 10 aastasel üksioleku perioodil ei olnud kibestunud, see pole õige sõna, ma olin nagu mingi valiku teinud. [---] Et nagu kõik on tulnud kuidagi nii nagu loomulikult, et ma olen nagu väga õnnelikus perioodis praegu, ma olen väga rahul oma armueluga, mille osa ka on sekselu. [---] Ses mõttes on tore tänapäeval elada, et et ei mehed ega naised ei arva, et, et kui 40 on kukkunud, et siis nagu selles elusektoris on hüvasti. [---] On vahel küll on niimoodi, et ma tunnen, et et mingi hääl kostub kusagilt lapsepõlvest, et head naised nii ei tee. Aga selleks on välja mõeldud imeline abivahend sotsiaalne lubrikant nimega alkohol. Nii et ütleme siis niimoodi, et pärast pokaali veini on need lapsepõlvehoiatused ununenud ja ma olen üsna initsiatiivikas.

Seksuaalse enesekehtestamise võimaldajana tuuakse esile vabadust, mille on andnud kehasurvest eemaldumine, leppimine oma kehaga ning objektistatuse tunde vähenemine seoses vananemisega. D, kes on pikaajases suhtes nagu E-gi, toob naudingut võimaldajana esile vabadustunde ning selle tugevnemise läbi vanemaks saamise. Selle vabaduse varasema takistajana näeb ta lapsepõlves saadud sõnumeid, milline peab olema korralik tüdruk ja naine.

D: Minul on sedasi, et mida vanemaks saan, seda vabamalt ma ennast tunnen. Mingis eas ma tundsin, et mulle ei meeldinud, kui mu kehale pööratakse tähelepanu. Ei tahtnud end rõhutada, oma tagumikku või mida iganes. Aga praegu on tore, kui mu mehele meeldib. Mingi ajani aga tundsin täiesti kammitsetult ja objektistatult, kui mõni mees pööras kehaosadele tähelepanu. Nagu ma oleks mingi seksuaalobjekt. Ma ei tahtnud tunda seda. Ilmselt tulenes see ema sõnumitest, et tüdruk peab olema nii ja käituma viisakalt ja viksilt. Otseselt seksuaaljutte ei olnud, aga see, et naine peab tubli, ilus ja eeskujulik olema, lapsi sünnitama keha eest hoolitsema. See, et sa võid ise kogeda, möllata või midagi... Seda ei olnud.

Kokkuvõtvalt tuleb intervjueeritute räägitust esile, et seksuaalse enesekehtestamiseni on jõutud küpsemas elus, pigem kolmekümnendate eluaastate teises pooles, kuid enesekehtestamine, oma soovide väljendamine ja naudingute normaliseerimine oleks tulnud ehk lihtsamalt, loomulikumalt ja varem, kui seksuaalkasvatus oleks olnud seksuaalset minapilti toetav, sekspositiivne ning kehapositiivne. Palju räägivad naised negatiivsest enesepildist varasemas elus - “arvasin, et olen paks”, “naine on häbi olla”, “häbi oli, kui päevad hakkasid” või ka sellest, et seksuaalne enesekehtestamine ja nauding on justkui meestele kuuluvasse naudinguruumi tungimine, kus “hea naine seksi ei algata”, “seks on kellegi teise pärast, nauding on performance”.

Negatiivset seksuaalset enesehinnangut põhjustavad mitmed tegurid, ent olulisimad negatiivsed mõjutajad on vanemate poolt kuvatavad seksuaalsed topeltstandardid, mille hulka kuulub ka tüdrukute hoiatamine romantiliste suhete ja seksuaalse eneseväljenduse eest. See pärsib tüdrukute seksuaalset enesekehtestamist (vt Mumford jt 2016, Endendijk jt 2022) ning selle mõju ulatub ka täiskasvanuikka, nagu näitavad mitmete intervjueeritute kogemused.

Ühest küljest toovad naised esile kogetud seksuaalkasvatuse negatiivse mõju enesekehtestamisele, enda prioriseerimisele ja seda ka laiemalt, mitte vaid seksuaalsusega seonduvalt. Teisalt peegeldub intervjueeritute narratiividest mitmete muude aspektide olulisus seksuaalse enesekehtestamise kujunemisel nagu näiteks intiimpartneri hoiakud ning avatud suhtlus partneriga. Esile toodi ka enesekindlust, mis võis olla nii osa isikuomadustest, mida mäletatakse alates lapsepõlvest või vanuse, elusündmuste ja kogemuste läbi saavutatud seisund.

Kokkuvõte

Selle magistritöö eesmärk oli avada, kuidas 1971.–1981. aastatel sündinud Eesti naised kirjeldavad oma lapsepõlves ja teismeeas saadud seksuaalkasvatuse mõju nende seksuaalsele enesekehtestamisele. Uurimistöö teoreetiline lähtekoht oli seksuaalse enesekehtestamise seos seksuaalkasvatusega, millele on viidanud erinevad autorid (Averett jt 2008, Miller 2012, Carter 2018, van de Bongardt ja de Graaf 2020). Lähtusin empiiriapõhisest teorialoomest, lastes välitöödel kogutud materjalil kujundada töö lõplik teoreetiline raamistik.

Empiirilist materjali kogusin fenomenoloogilisest uurimisviisist lähtudes, mis asetab uurimuse keskmesse intervjueeritava kogemused ja mälestused (Desjarlais ja Throop 2011, Viik 2011: 607–608). See võimaldab kirjeldada kogetud seksuaalkasvatust ja selle mõju seksuaalsele enesekehtestamisele nii, nagu intervjueeritud seda tajusid, meenutasid ja esile tõid. Kogemustes ja kirjeldustes avanesid nii individuaalsed kui ka kollektiivsed perspektiivid, mis on omavahel põimunud (vrd Halbwachs 1980, Kõresaar 2003, Assmann 2021) ning erinevad „meie“-kogemused, mis avanesid enim menstruatsiooninarratiivides ning siirdeperioodi kontekstis avatud seksuaalse ahistamise kogemustes. Ka teabematerjali ja seksuaalsuse diskursust meenutati pigem sarnaste narratiividena.

Et avada seksuaalsuse diskursust intervjueeritute kujunemisperioodil, analüüsisin ka hilisnõukogudeaegseid teabematerjale, mida intervjueeritud enim välja tõid ning diskursuse ulatuse ilmestamiseks kõrvutasin neid teiste eestikeelsete teabematerjalidega hilisest nõukogude perioodist.

Kogetud seksuaalkasvatuse narratiivides korduvad pigem seksnegatiivsed ja manitsevad sõnumid, mida intervjueeritud meenutavad nii verbaliseerituna kui ka seksuaalsuse teemadel vaikimise kaudu. Seksuaalkasvatust meenutatakse fragmentaarsena, kontekstist väljarebituna ning hoiatavana. Kodus käsitletud teemad puudutasid pigem hügieeni ja menstruatsiooni, kuid neid ei seostatud teadlikult seksuaalkasvatusega ning menstruatsiooninarratiivides tuleb esile selle stigmatiseeriv käsitlusviis. Erandina võib välja tuua nende intervjueeritute mälestused, kes meenutavad kodu olulise seksuaalkasvatuse andjana ning nendes meenutustes

mainitakse ka muudel teemadel avatumat suhtlust vanematega, peamiselt emadega. Intervjueeritute narratiivides tuleb esile seksuaalteemadel vaikimine, mis iseloomustas nende vanemate, aga ka vanavanemate põlvkonda. Vaikimist nähakse pigem teatud teemade eiramisena või stigmatiseerimisena kui vähestest faktiteadmistest tuleneva käitumisena, millele viitab ka Rotkirchi (2004) käsitletud põlvkondade erinevus. Tagasivaatavalt iseloomustavad intervjueeritud seda hoiakuga, et teatud teemadest lihtsalt ei räägitud.

Kooli seksuaalkasvatusest mäletatakse pigem vähe ning enim tuuakse esile stigmatiseerimist ja häbitunnet ning selge konteksti ja pädevate õpetajate puudumist. Kooli seksuaalkasvatust meenutatakse nii hilisnõukogude aja kui ka nõukogudejärgse pöörde kontekstis. Sageli on meenutustes raske täpset aastat tuvastada, seetõttu on keeruline ka selle toimumise selgem sidumine hilisnõukogude aja või vabasse riiklusse siirdunud Eestiga. Siirdeühiskonna seksuaalsuse diskursusega seonduvalt kordub enim märksõna „vabadus“, kuid sellega kaasnevad ka negatiivsed mälestused ja kogemused. Vabadusega seotakse ka äkki tekkinud vabadust ületada seksuaalse enesemääramise piire ning seksuaalselt ahistada. Intervjueeritute mälestustes kerkib esile teatav suunakadu, mida võib seostada nõukogudejärgsele Eestile iseloomuliku katkestusega (vt Kõresaar 2005: 69–70).

Seksuaalse enesekehtestamise narratiivides tuleb esile selleni jõudmine pigem küpsemas eas ning selle võimaldajatena on nähtud nii enda isikuomadusi (näiteks uudishimulikkus ja otsekoheesus, kõrge enesehinnang) kui ka elukogemust, turvalisi suhteid partneritega ja võimalust oma kehaga toimuvat kontrollida (näiteks rasestumisvastaste vahendite kättesaadavus). Oli ka näiteid, kus seksuaalse enesekehtestamise võimaldajana toodi esile kodust seksuaalkasvatust, aga ka väärtuskasvatust laiemalt.

Suhet ja suhtlust partneriga mainiti kui asjaolu, mis toetab seksuaalset enesekehtestamist erinevates eluetappides ning seda ka juhul, kui seksuaalkasvatus seda toetanud ei ole – nagu ilmneb näiteks M-i ja U narratiividest (ptk 6).

Seksnegatiivset diskursust lapsepõlves ja teismeeas seostavad intervjueeritud enda kogetud negatiivse kehapildi, seksuaalsete topeltstandardite ja häbitundega (vrd Vance 1984, Fine 1988, Hupalova ja Avramenko 2020, Mumford jt 2016, Endendijk jt 2022). Seksuaalseid topeltstandardeid tuuakse esile seksuaalset enesekehtestamist takistava

asjaoluna – ühest küljest ei ole naisele kohane seksi algatada ning teisest küljest ei soovita ka partnerile ära öelda. Kui seksuaalse enesekehtestamise olulised aspektid on seksuaalsete tegevuste algatamine ja ka soovimatutest kogemustest keeldumine (Loshek ja Terrell 2014, Greene ja Faulkner 2005, Morokoff 2000), siis intervjueritute peegeldusel on kogetud diskursus mõjutanud mõlemat. Ehkki praeguses eluetapis nähakse end seksuaalselt agentse ja ennastkehtestavana ning seksuaalsusest ja naudingust kõneldi minu kui uurijaga avatult ja end valideerides, tuuakse tagasivaatavalt esile, et seksuaalse enesekehtestamiseni ja positiivse seksuaalse enesehinnanguni oleks võinud jõuda varem.

Intervjuudest tuleb esile seksuaalkasvatuse ja seksuaalse enesekehtestamise seos (vrd Averett jt 2008, Miller 2012, Carter 2018, van de Bongardt ja de Graaf 2020), kuid välja tuuakse ka teisi seksuaalse enesekehtestamise mõjutajaid, nagu isikuomadused ja suhte- ning seksuaalkogemused.

Seksuaalsust on Eesti kultuuriuuringutes vähe käsitletud ning naiste seksuaalkasvatuse ja seksuaalse enesekehtestamise seoseid Eestis varem uuritud ei ole. Siinne töö on oluline sisend selleteemalistesse uurimustesse, kuid laiema pildi ja põhjalikuma käsitluseni jõudmiseks oleks edasiste uurimisteedadena huvitav avada teisi seksuaalse enesekehtestamise mõjutajaid ning võrrelda meeste ja naiste nägemusi ning kogemusi. Samuti on oluline uurimisteeda Eesti naiste rahulolu oma seksuaaleluga ning rahulolu mõjutavad kultuurilised tegurid. Oma erialases töös suhtlen nii naistearstide, seksuaalnõustajate kui ka -terapeutidega, kelle sõnul otsib nendelt Eestis abi üha enam inimesi, kelle peamine pöördumispõhjus on seksuaalse iha langus ning sellega seonduv rahulolematuse seksuaaleluga. Pöördumiste kasvu taga on ilmselt ka üldisem teadlikkuse tõus, ent siiski osutatakse pöördumiste põhjuste muutumisele. Meditsiinilistest probleemidest sagedamini toovad spetsialistid esile kultuurilised põhjused ehk seksi ja seksuaalse ihaga seotud uskumused, iha käsitluse ning sellega seonduvad soostereotüübid. Sageli käsitletakse seksuaalset iha loomuomase libiidona, mis seab selle essentsialistlikku võtmesse. Uurimisteedana oleks huvitav avada, kuidas inimesed seksuaalset iha käsitlevad ning kui palju on see seotud nende seksuaalse enesehinnangu ja rahuloluga.

Tööd kirjutades ning intervjuusid analüüsisid olen jõudnud järeldusele, et seksuaalkasvatusel on oluline roll seksuaalse agentsuse, enesehinnangu ja enesekehtestamise kujundamisel, ehkki lisaks sellele on veel mitmeid teisi tegureid,

nagu ka minu tööst ilmneb. Naised on välja toonud, et oleksid soovinud seksuaalse enesekehtestamiseni jõuda varem, et seada enda naudingud olulisele kohale ning keelduda kogemustest, mis naudingut ei paku. Sekspositiivne ja toetav seksuaalkasvatus võimaldab kõigil inimestel – olenemata soolisest identiteedist – käsitleda keha ja sellega toimuvat (sh menstruatsiooni) loomulikuna ning läheneda seksuaalsusele mitmekesisuse, naudingute, enese piiride kehtestamise ja teiste piiride austamise kaudu. Kuna inimesed kogevad ja väljendavad seksuaalsust tihti vastastiksuhetes teiste inimestega, on sekspositiivne seksuaalkasvatus oluline enesekehtestamise võimaldaja kõigi partnerite jaoks. Kui intiimses suhtluses saavad olla inimesed, kellele ühiskonnas edastatakse toetavaid sõnumeid, saavad mõlemad partnerid võimestatud olla. Just dialoogi vajadusele viitab ka orgasmilõhe diskursus (vt Frederick jt 2017, Gurney 2020, Nagoski 2015), kus tuuakse esile, et suurim lõhe on end heteroseksuaalsena identifitseerivate meeste ja naiste vahel, samal ajal kui naistevahelises intiimsuhtes orgasmilõhe väheneb.

Minu töö avab seksuaalkasvatuse ja seksuaalse enesekehtestamise seoseid naiste kogemuste kaudu ja seeläbi on see panus nii soouuringutesse kui ka kultuuriuuringutesse Eestis. Naiste seksuaalsed kogemused on oluline osa nende kujunemisest ja enesepildist ning nende lugude kogumine, analüüsimine ja jagamine on oluline panus naisajaloo talletamisse.

Pühendan käesoleva magistritöö naistele, kes oma lugu jagasid ja naistele, kelle lood on jagamata. Olen valmisoleku ja usalduse eest südamest tänulik kõigile, kes end avasid ja oma meenutusi jagasid ning ka neile, kes soovisid oma lugu tulevikus jutustada.

Olen tänulik oma vanematele kõikumatu usu eest minusse ja mulle avaldatud toetuse eest. Tänan oma abikaasat, kelle toel olen saanud tööle keskenduda ja kes on vankumatu võrdse partnerluse ja naiste õiguste eest seisja. Tänan oma töö pühendunud ja julgustavat juhendajat Terje Toomistut ning teisi mind inspireerinud ja innustanud õppejõude.

A Girl Became a Woman: The Experience of Sexuality Education and its Impact to Sexual Assertiveness in the Narratives of Estonian Women Born Between 1971 and 1981

Summary

Sexuality is an integral part of the human experience. Although people interpret, experience and express sexuality differently, sexual and gender identity and sexual experiences affect us all.

I came to current master's thesis through my everyday work in the field of sexuality education and sexual counselling. My purpose was to link sexuality research to culture studies. My purpose is to analyze if and how Estonian women, born in late socialism, experienced the discourse of sexuality in their childhood and teen years in the end of Soviet period and in the beginning of transformative period (late 1980s to mid-1990s). The topic of my master's thesis is sexual assertiveness of Estonian women, and the aim of the thesis is to describe how the influence of sexuality education on sexual assertiveness opens up in the narratives of Estonian women born between 1971–1981.

Based on the aim, I have formulated the following research questions.

1. If and how have the discourses of sexuality and sexuality education in late socialism and in the societal transition period in Estonia influenced women's attitudes and sexual assertiveness in their narrative self-descriptions?
2. How do Estonian women in the studied age group interpret sexuality and what enables or hinders their experience of sexual pleasure?

Various factors influence sexual assertiveness, such as agency, body image, sexual experience, and sense of power (Yoshioka 2000, Lopez Alvarado et al. 2020), but sexuality education is seen as critical enabler of assertiveness. Messages that come from one's family of origin, loved ones, the education system and society are considered as part of sexuality education (WHO 2010). Researchers (Averett et al. 2008, Miller 2012, Van de Bongardt and de Graaf 2020) have studied the effects of messages from parents and other adults on the sexual agency and assertiveness of young women. They stress the impact of negative messages on girls' opinions and

attitudes towards themselves, their bodies and their sexuality, as well as the impact of positive messages on empowering sexual assertiveness. By focusing on warnings and fears in sexuality education and treating girls' sexuality as a dangerous phenomenon with consequences (see Vance 1984), girls' sexual agency is inhibited. However, by supporting girls' attitudes about sexuality as a natural part of human experience that is accompanied by pleasures, they also develop the ability to establish oneself sexually. The narratives of my interviewees also resonate with these positions.

To find answers to the research questions, I conducted 2 semi-structured group interviews and 16 in-depth interviews with 22 women from June to November 2021. The fieldwork was based on phenomenological method, that emphasizes speaker's experiences and memories (Desjarlais and Throop 2011, Viik 2011: 607–608). Through those experiences remembrance come to the fore as a dynamic process that connects the past and the present and creates a sense of group, in which collective and personal memory are intertwined (Kõresaar 2003). Maurice Halbwachs (1980) and Aleida Assmann (2021) point out that memory is always collective because a person functions in a social group, and because there are usually several groups in which a person acts, the person relates to the memories of different groups.

I approach the study of memories through the method of narrative analysis as it gives different and sometimes contradictory meanings to what is being said, which allows dialogue to be initiated and changes to be understood at the individual and societal level (Squire et al. 2008: 1-2). In order to reveal the discourse of sexuality and gender during the active period of formation of the interviewees, I also analyzed the health education print materials published for teenagers in the late Soviet period, that the interviewees mentioned the most in their remembrances.

In the analyzed interviews the narratives of sex-negative and admonishing messages are repetitive. Sexuality education is remembered mainly as fragmentary, taken out of context and dissuasive. The topics covered at home were mostly about hygiene and menstruation, but they were not consciously associated with sexuality. Stigmatizing approach and shame about menstruation was also a repetitive narrative. As exception emerge memories of those participants who recall their family as a significant provider of sexuality education. These recollections also mention more open communication with parents (mainly with mothers).

The narratives of the interviewees reveal eloquent silence on sexual issues that characterized the generation of their parents as well as their grandparents. Silence is seen as ignoring or stigmatizing certain issues rather than behaving in result of a lack of factual knowledge. In retrospect, the interviewees describe this attitude as saying that certain topics were simply not discussed.

Sexuality education at school is rather poorly remembered, mostly interviewees recalled some lessons about hygiene and menstruation. Stigma, shame and a lack of clear context and competent teachers are repetitive memories of those, who recall some lessons. Only one interviewee recalled positive memories from her school years about sexuality education, stressing the mindset of young and curious biology teacher. School sexuality education is remembered in the context of both the late Soviet era and the post-Soviet transformation period, but it is often difficult to identify the exact time in the recollections, which is why it is difficult to link its occurrence more clearly to specific discourse. In connection with the discourse of sexuality in a transitional society, the keyword “freedom” is repeated most often, but it there the positive memories are juxtaposed with negative memories and experiences. In negative experiences freedom is associated with the sudden emergence of freedom to sexual harassment and objectification by men. In the memories of the interviewees also a certain loss of direction emerges, which can be related to the interruption characteristic of post-Soviet Estonia (see Kõresaar 2005: 69–70).

The memories of experienced sexual assertiveness tend to emerge at a more mature age and are linked with different enablers like personality traits (such as curiosity and directness, high self-esteem), life experience, safe relationships with partners and the ability to control what is going on with one's body with contraception. There were also examples where sexuality education experienced in family was highlighted as an enabler of sexual assertiveness, but it was connected also to value education in general. Relationship and communication with intimate partner were mentioned as a factor that supports sexual assertiveness at different stages of life, even if sexuality education has not supported it.

Sex-negative discourse in childhood and adolescence was still connected as a disabler of sexual assertiveness in younger adult years. Interviewees associated it with negative body image, sexual double standards and shame. Double sexual standards are also highlighted as an obstacle to sexual assertiveness - it was not appropriate for a woman

to initiate or enjoy sex and also there was lack of empowerment to reject sexual activities initiated by a man. Both of those attitudes are seen in contradiction with sexual assertiveness (see Vance 1984, Fine 1988, Hupalova and Avramenko 2020, Mumford et al. 2016, Endendijk et al. 2022, Loshek and Terrell 2014, Greene and Faulkner 2005, Morokoff 2000). At current state of their lives interviewees narrated themselves as sexually agent and assertive and they talked about sexuality and pleasure mostly openly and in self-validating way. Still they also stressed retrospectively that sexual assertiveness and positive sexual self-esteem could have been achieved earlier to enjoy their sexuality in full potential.

Allikad

Empiirilised allikad

A, sündinud 1970. aastate teises pooles, rühmaintervjuu Tallinnas 07.06.2021

B, sündinud 1970. aastate teises pooles, rühmaintervjuu Tallinnas 07.06.2021

C, sündinud 1970. aastate teises pooles, rühmaintervjuu Tallinnas 07.06.2021

D, sündinud 1970. aastate esimeses pooles, rühmaintervjuu Tartus 15.06.2021

E, sündinud 1970. aastate teises pooles, rühmaintervjuu Tartus 15.06.2021

F, sündinud 1980. aastate esimeses pooles, rühmaintervjuu Tartus 15.06.2021

G, sündinud 1980. aastate esimeses pooles, intervjuu Zoomis 30.09.2021

H, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 6.10.2021

I, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 8.10.2021

J, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 10.10.2021

K, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 20.10.2021

L, sündinud 1970. aastate esimeses pooles, intervjuu Tartus 27.10.2021

M, sündinud 1980. aastate esimeses pooles, intervjuu Zoomis 2.11.2021

N, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 4.11.2021

O, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 8.11.2021

P, sündinud 1980. aastate esimeses pooles, intervjuu Zoomis 10.11.2021

R, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Tartus, 12.11.2021

S, sündinud 1980. aastate esimeses pooles, intervjuu Zoomis 15.11.2021

T, sündinud 1970. aastate esimeses pooles, intervjuu Tallinnas, 17.11.2021

U, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Zoomis 22.11.2021

V, sündinud 1970. aastate esimeses pooles, intervjuu Zoomis 24.11.2021

Õ, sündinud 1970. aastate teises pooles, intervjuu Tartus, 29.11.2021

Välitöö päevik 07.06-29.11.2021

Kirjandus

Ahearn, L. M. (2001). *Language and Agency*. Annual Review of Anthropology. Vol. 30, lk 109-137.

Annist, A. (2022). *Post-socialism as an experience of distancing and dispossession in rural and transnational Estonia*. Critique of Anthropology 2022, Vol. 0(0) 1–17.

Annuk, E. (2015). *Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil*. Ariadne Lõng, 70–89.

Annuk, E. (2016). *Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee*. Keel ja Kirjandus, 7, 539–552.

Annuk, E. (2019). *Feminism in the Post-Soviet space: the geopolitics of Estonian feminism*. Gender Place & Culture, 26 (3), 405–426.

Araste, L., Ventsel, A. (2015). *They have no right to wear those clothes: The ambivalence of the dress code of German skinheads and Estonian metal heads*. Fashion Style & Popular Culture, 2 (2), 257–272.

Arthur, P.L., Kurvet-Käosaar, L. (2015). *Editorial: Private Lives, Intimate Readings*. Life Writing, 12 (2), 119–123.

Assmann, A. (2021). *Mineviku pikk vari. Mälukultuur ja ajaloopoliitika*. TLÜ Kirjastus.

Aubrey, J.S. (2004). *Sex and punishment: An Examination of sexual consequences and the sexual double standard in teen programming*. Sex Roles. 50 (7-8): 505-514.

Averett, P., Benson, M., Vaillancourt, K. (2008). *Young women's struggle for sexual agency: the role of parental messages*. Journal of Gender Studies, 17:4, 331-344.

Bailey, A. H., LaFrance, M., Dovidio, J.F. (2019). *Is Man the Measure of All Things? A Social Cognitive Account of Androcentrism*. Personality and Social Psychology Review.

- Bauer, J. E. (2007). *The Female Phallus: On Alfred Kinsey's sexual vitalism, the theo-political reinstatement of the male/female divide, and the postmodern de-finitization of sexualities*. *Anthropological Notebooks* XIII(1): 5-32.
- Bell, K. (2019). *The 'problem' of undesigned relationality: Ethnographic fieldwork, dual roles and research ethics*. *Ethnography*, 20(1), 8–26.
- Brown, M. A. (2019). *Pleasure Activism. The Politics of Feeling Good*. AK Press
- Bryant, J., Schofield., T. (2007.) *Feminine Sexual Subjectivities: Bodies, Agency and Life History*. *Sexualities* 10 (3): 321–340.
- Bullough, V. L. (1998). *Alfred Kinsey and the Kinsey Report: Historical Overview and Lasting Contributions*. *The Journal of Sex Research*, Vol. 35, No. 2: 127-131.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1999), *Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York and London.
- Cense, M. (2019). *Rethinking sexual agency: proposing a multicomponent model based on young people's life stories*. *Sex Education*, 19:3, 247-262.
- Chmielewski, J. F., Bowman, C. P., Tolman, D. L. (2020). *Pathways to Pleasure and Protection: Exploring Embodiment, Desire, and Entitlement to Pleasure as Predictors of Black and White Young Women's Sexual Agency*. *Psychology of Women Quarterly* 2020, Vol. 44(3) 307–322
- Clark, A. (2019). *Desire. A History of European Sexuality*. Published April 15, 2019 by Routledge.
- Conley T. D., Klein V. (2022). *Women Get Worse Sex: A Confound in the Explanation of Gender Differences in Sexuality*. *Perspectives on Psychological Science*.
- Davidjants, B. (2022). *Women's experience in Estonian punk scenes during transition from Soviet to post-Soviet society*. *Punk & Post-Punk*, 1-24.

- Delker, B.C, Salton, R., McLean K.C., Syed, M. (2020). *Who has to tell their trauma story and how hard will it be? Influence of cultural stigma and narrative redemption on the storying of sexual violence*. PLoS ONE 15(6): e0234201.
- Denzin, N. (1989). *Interpretive Biography*. New York: Sage.
- Desjarlais, R., Throop, J. (2011). *Phenomenological Approaches in Anthropology*. Annual Review of Anthropology 40: 87-102.
- Elliott, J. (2005). *Using narrative in social research: Qualitative and quantitative approaches*. London: Sage.
- Endendijk, J.J., Deković, M., Vossen, H., van Baar, A.L. Reitz, E. (2022). *Sexual Double Standards: Contributions of Sexual Socialization by Parents, Peers, and the Media*. Arch Sex Behav 51, 1721–1740.
- Fabian, J. (2007). *Memory Against Culture: Arguments and Reminders*. Duke University Press.
- Fentress, J., Wickham, C. (1992). *Social memory*. Oxford, UK: Blackwell.
- Fine, M. (1988). *Sexuality, Schooling and Adolescent Females: The Missing Discourse of Desire*. Harvard Educational Review 58(1): 29-54.
- Frederick, D. A., St. John, H. K., Garcia, J. R., & Lloyd, E. A. (2017). *Differences in orgasm frequency between gay, lesbian, bisexual and heterosexual men and women in a U.S. national sample*. Archives of Sexual Behavior.
- Freud, S. (1905). *Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria* (1905 [1901]). The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (p 1-122). Volume VII (1901-1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works.
- Fuechtner, V., Haynes, D. E. Jones, R. M. (2018). *A Global History of Sexual Science, 1880–1960*. University of California Press
- Greene, K., Faulkner, S. L. (2005). *Gender, belief in the sexual double standard, and sexual talk in heterosexual dating relationships*. Sex Roles, 53, 239–251.

- Gurney, K. (2020). *Mind The Gap: The truth about desire and how to futureproof your sex life*. Hachette UK: London.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Hastrup, K. (2004). *Getting it right: Knowledge and evidence in anthropology*. *Anthropological Theory* 2004, 4:455–472.
- Hauck, E. C. (2015). *Staying on Script: Sexual Scripts and Sex Education*. Dissertations and Theses. Paper 2401.
- Herd, G. (2012). *Anthropology and the Future of Sexuality Studies: An Essay in Honor of Maurice Godelier*. The Scope of Anthropology: Maurice Godelier's Work in Context. Series: Methodology & History in Anthropology. Berghahn Books.
- Hupalovska, V., Avramenko, O. (2020). *Sexual scripts of persons with different types of sex education*. European Humanities Studies State and Society
- Hilmarsdóttir, H.Ý. (2017). *The association between women's masturbation, sexual subjectivity and sexual assertiveness*. BSc in Psychology. Reykjavik University
- Hogarth, H., Ingham, R. (2009). *Masturbation Among Young Women and Associations with Sexual Health: An Exploratory Study*. *Journal of Sex Research*
- Ilic, M. (2020). *Soviet Women - Everyday Lives*. Routledge
- Jaago, T., Kõresaar, E., Rahi-Tamm, A. (2006). *Oral History and Life Stories as a Research Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology*. *Elore* 13(1), 1-15.
- Jõesalu, K. (2003). *Elitaarne kogemus rahvuslikust liikumisest 1980. aastatel*. Kõresaar, E.; Anepaio, T. (toim.). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive* (179–205). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Josselson, R. (2007). *The Ethical Attitude in Narrative Research: Principles and Practicalities*. Clandinin, D. J. (ed.). *Handbook of narrative inquiry: mapping a methodology*. Sage Publications.
- Kadastik, H. (1970). *Vestlusi noorukitele*. Tallinn: Valgus.

- Kahan, B. (2020). *The unexpected American origins of sexology and sexual science: Elizabeth Osgood Goodrich Willard, Orson Squire Fowler, and the scientification of sex*. *History of the Human Sciences* 2021, Vol. 34(1): 71–88.
- Kalkun, A. (2006). "Tütarlapsest sirgub naine." *Hoiatusjutud tütarlastele populaarses meditsiinikirjanduses*. *Mäetagused*, 34: 133–148.
- Kannike, Anu (2021). *Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.-30. aastatel*. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 4.
- Karro, P. (2022). *150 aastat Eesti feminismi*. *Vikerkaar* 3, 2022.
- Keightley, E. (2010). *Remembering research: memory and methodology in the social sciences*. *International Journal of Social Research Methodology*, 13:1, 55-70.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., Martin, C. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., Martin, C., Gebhard, P. (1953). *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Kirss, T. A.; Hinrikus, R. (2021). *Layers of the Crypt. Baltic Women's Postmemory of World War II in Life Stories and Fiction*. In: Schwartz, M., Weller, N., Winkel, H. (ed.). *After Memory. Rethinking Representations of World War II in Contemporary Eastern European Literatures*. [Series] *Media and Cultural Memory*. Eds. Astrid Erll and Ansgar Nünning (361–408). Berlin: De Gruyter.
- Kirss, T.A. (2011). *Remembered Landscapes and Lebenswelten in Baltic-German and Estonian Women`s Autobiographies*. In: Lukas, L., Plath, U., Tüür, K. (eds.). *Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum* (278–291). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. (*Collegium litterarum*; 24).
- Kissling, E. (1996b). *Bleeding out loud: Communication about menstruation*. *Feminism & Psychology*, 6(4), 481-504.
- Kissling, E. (1996a). "That's just a basic teen-age rule": *Girls' linguistic strategies for managing the menstrual communication taboo*. *Journal of Applied Communication Research*, 24, 292-309.

Kivimaa, K. (1999). *Manufacturing the Other: Eastern Europe and Feminism*. Women's Conference proceedings: Women's Studies and Gender Research in the Baltic and Nordic Countries: Mapping the Situation, Riga 1998.

Kivimaa, K. (2007). *Naisekujude nõukogude ja eesti identiteedi kandjana sotsrealistliku maalikunsti ja graafika näitel*. *Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on art and architecture*, 3, 9–45.

Kivimaa, K. (2010). *Kunstnik, naisesus ja "naiselik" kunst. Identiteediotsingud ja representatiivsed võimalused 1920.-30. aastate teostes*. *Eesti kunsti ajalugu. 5 kd (1900-1940)*. M. Kalm (toim.). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.

Kivimaa, K. (2011). *Kunstiteadus ja visuaalkultuuri uurimus*. Marling, R. (toim.). *Sissejuhatus soouuringutesse (18–34)*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Klein, V., Savaş, Ö., Conley, T. D. (2021). *How WEIRD and Androcentric Is Sex Research? Global Inequities in Study Populations*. *The Journal of Sex Research*.

Kon, I. (1995). *Sexual Revolution in Russia*. The Free Press

Kontula, O., Papp, K., Kosunen, E. (1997). *Teenagers' sexuality in Estonia and Finland in the 1990s*. *Finnish Yearbook of Population Research* 34, 161-172.

Koobak, R., Marling, R. (2014). *The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies*. *European Journal of Women's Studies*, 21 (4), 330–343.

Koobak, R., Marling, R. (2014). *The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies*. *European Journal of Women's Studies*, 21 (4), 330–343.

Koobak, R., Marling, R. (2014). *The Decolonial Challenge: Framing Post-Socialist Central and Eastern Europe within Transnational Feminist Studies*. *European Journal of Women's Studies*, 21 (4), 330–343.

Kook, E. (1978). *Tütarlapsest sirgub naine*. Tallinn: Valgus.

Kõresaar, E. (2003). *Mälu, aeg, kogemus ja eluloouuriija pilk*. Toim. Kõresaar, E; Anepaio, T. (toim.). *Mälu kui kultuuritegur. Etnoloogilisi perspektiive*. (7–32). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kõresaar, E. (2004). *Memory, Time, Experience, and the View of a Life Stories Researcher*. In: Kirss, T., Kõresaar, E., Lauristin, M. (ed.). *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories* (35–61). Tartu: Tartu University Press.

Kõresaar, E. (2005). *Elu ideoloogiad: kollektiivne mälu ja autobiograafilise minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Kõresaar, E. (2018). *Life story as cultural memory: making and mediating Baltic socialism since 1989*. In: Kõresaar, E. (ed.). *Baltic Socialism Remembered: Memory and Life Story Since 1989* (1–19). Routledge Taylor & Francis Ltd.

Kościańska, A. (2020). *Sexology*. N. A. Naples (ed.). *Companion to Sexuality Studies*.

Kraft-Ebbing, R. (1986). *Psychopathia Sexualis: eine Klinisch-Forensische Studie*. Stuttgart

Kruuspere, P. (2010). *Omaeluloolisus eesti teatris: Merle Karusoo lavastustest*. *Methis Studia humaniora Estonica*, 5, 131–142.

Kurm, H. (1977). *Sinule, tütarlaps*. Tallinn: Kirjastus Valgus.

Kurvet-Käosaar, L. (2010). *Omaeluloolisus eesti kultuuriloos*. *Methis. Studia humaniora Estonica*.

Kurvet-Käosaar, L. (2012). *Vulnerable Scriptings: Approaching Hurtfulness of the Repressions of the Stalinist Regime in the Life-writings of Baltic Women*. In: Festic, Fatima (ed.). *Gender and Trauma. Interdisciplinary Dialogues* (89–114). Cambridge Scholars Publishing.

Kurvet-Käosaar, L. (2020). *Trauma and Life Writing*. In: Davis, C., Meretoja, H. (ed.). *The Routledge Companion to Literature and Trauma* (305–316). London and New York: Routledge.

- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid: sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Lammers, J., Stoker, J.I. (2019). *Power Affects Sexual Assertiveness and Sexual Esteem Equally in Women and Men*. Arch Sex Behav 48, 645–652 (2019).
- Lauristin, M. Vihalemm, P. (2017). *Eesti tee stagnaajast tänapäeva: sotsiaalteaduslik vaade kolme aastakümne arengutele*. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V. , Vihalemm, T. (toim.). Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused (61–95). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Leblanc, L. (1999). *Pretty in Punk: Girl's Gender Resistance in a Boy's Subculture*. Rutgers University Press.
- Lederman, R. (2016). *Fieldwork double-bound in human research ethics review: Disciplinary competence, or regulatory compliance and the muting of disciplinary values*. In: Van Den Hoonaard, W.C., Hamilton, A. (eds.) *The Ethics Rupture: Exploring Alternatives to Formal Research Ethics Review*, Toronto: University of Toronto Press, pp. 43–72.
- Lewis, J., & Knijn, T. (2003). *Sex Education Materials in The Netherlands and in England and Wales: a comparison of content, use and teaching practice*. Oxford Review of Education, Vol. 29, No. 1, 2003, 29(1), 113.
- López Alvarado, S. L., Van Parys, H., Jerves, E., & Enzlin, P. (2020). *Development of sexual assertiveness and its function for human sexuality: a literature review*. Revista Interamericana De Psicología/Interamerican Journal of Psychology, 54(2), e948
- Loshek, E. A., Terrell, A. K. (2014). *The Development of the Sexual Assertiveness Questionnaire (SAQ): A Comprehensive Measure of Sexual Assertiveness for Women*. The Journal of Sex Research.
- Lund, J. I., Kleinplatz, P. J., Charest, M., & Huber, J. D. (2019). *The Relationship Between the Sexual Self and the Experience of Pregnancy*. The Journal of perinatal education, 28(1), 43–50.

Mahmood, S. (2005) *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton, Princeton University Press.

Malinowski, B. (1929). *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage, and Family Life Among the Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea*. George Routledge and Sons Ltd, London.

Marling, R. (2010). *The intimidating other: feminist critical discourse analysis of the representation of feminism in Estonian print media*. NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research, 18 (1), 7–19.

Marling, R. (2015). *Feminismi ja neoliberalismi problemaatiline suhe*. Ariadne Lõng, 1/2, 37–48.

Marling, R. (2019). *Feministliku mõtte ja neoliberalismi keeruline suhe*. Riho Altnurme (toim.). *Humanitaarteadused ja kunstid 100-aastases rahvusülikoolis* (327–335). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Marling, R. (toim.) (2011). *Sissejuhatus soouuringutesse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Marling, R., Koobak, R. (2017). *Intersections of Feminisms and Neoliberalism: Post-State-Socialist Estonia in a Transnational Feminist Framework*. *Frontiers: A Journal of Women's Studies*, 38 (3), 1–21.

Mayers, K.S., Heller, D.K., Heller, J.A. (2003). *Damaged Sexual Self-Esteem: A Kind of Disability*. *Sexuality and Disability* 21, 269–282.

Mbembe, A. (2001). *The Aesthetics of Vulgarities. On the Postcolony*. Berkeley: University of California Press, 102-141.

Mead, M. (1928). *Coming of Age in Samoa*. William Morrow and Company, New York.

Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: W. Morrow & Company.

Mead, M. (1949). *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World*. New York: W. Morrow & Company.

Metsvahi, M. (2015). "Tüdrukut poisi käte vahelt magamast leida pole nende seas häbiasi." *August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis*. Ariadne Lõng, 1/2, 104–127.

Metsvahi, M. (2016). *Description of the Peasants' Sexual Behaviour in August Wilhelm Hupel's Topographical Messages in the Context of the History of the Estonian Family*. *Journal of Baltic Studies*, 301–323.

Meyerowitz, J. (2010). *How Common Culture Shapes the Separate Lives': Sexuality, Race, and Mid-Twentieth-Century Social Constructionist Thought*. *The Journal of American History*, vol. 96, no. 4, lk 1057–1084.

Ménard, A. D., Offman, A. (2009). *The interrelationships between sexual self-esteem, sexual assertiveness and sexual satisfaction*. *The Canadian Journal of Human Sexuality*, 18, 35-45.

Miller, K. R. (2012). *Influence of parental communication of sexual messages on late adolescent sexual assertiveness and sexual experience and the influence of adolescent adherence to the sexual double standard: An exploratory study*. Dissertation. Ohio State University

Millett, K. (1984). *Beyond Politics? Children and Sexuality*. C. S. Vance (ed.). *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*.

Mohanty, C. T. (1984). *Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses*. *Boundary 2*, 333-358.

Morokoff, P. J. (2000). *A cultural context for sexual assertiveness*. In C. B. Travis & J. W. White (eds.), *Sexuality, society, and feminism* (pp. 299–319). Washington, DC: American Psychological Association.

Mumford, E. A., Liu, W., Taylor, B. G. (2016). *Parenting profiles and adolescent dating relationship abuse: Attitudes and experiences*. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 959–972.

- Nagel, J. (1998). *Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations*. *Ethnic and Racial Studies* 21 (2): 242-69.
- Nagoski, E. (2015). *Come as You Are: The Surprising New Science that Will Transform Your Sex Life*. Simon and Schuster: New York.
- Nora, P. (1986). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 7-24.
- Ortner, S. B. (2005). *Subjectivity and cultural critique*. *Anthropological Theory* 2005, 5: 31–52.
- Ortner, S. B. (2006). *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Duke University Press
- Pajumets, M. (2012). *Post-socialist Masculinities, Identity Work, and Social Change: An Analysis of Discursive (Re)constructions of Gender Identity in Novel Social Situations*. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste- ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn.
- Paloheimo, M., Rouhunkoski, M., Rutanen, M. (1974). *Avameelselt abielust*. Tallinn: Valgus.
- Part K. (2011). *The development and content of the school-based sexuality education in Estonia since 1990s*. *BZgA Forum Sex Educat Fam Plann*. 2011(2): 9-13.
- Part, K. (2015). *Sexual health of young people in Estonia in a social context: the role of school-based sexuality education and youth-friendly counseling services*. Tartu Ülikool.
- Peter, R., Šebek, V., Hynie, J. (1962). *Tütarlapsest naiseks*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Pilvre, B. (2011). *Naiste meediapresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis*. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja Kommunikatsiooni Instituut. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Plummer, K. (1994). *Telling Sexual Stories. Power, Change and Social Worlds*. Taylor & Francis Ltd.

Plummer, K. (2016). *Narrative power, sexual stories and the politics of story telling*. Goodson, I., Antikainen, A., Sikes, P., Andrews, M. (eds). The Routledge international handbook on narrative and life history. London, England: Routledge.

Põldsaar, R. (2009). Isamaa ja mehemeel: mehelikkuse ideoloogiad ja rahvuslik identiteet. *Ariadne Lõng*, 9, 63–75.

Põldsam, R. (2020). *Otsides kvääre lugusid sõdadevahelise Eesti ajakirjandusest*. *Mäetagused*, 76, 95–124.

Preciado, B. (2013). "The Pharmacopornographic Era" (pp. 23-54). In *Testo Junkie: Sex, Drugs, and Biopolitics in The Pharmacopornographic Era*. New York: The Feminist Press.

Queen, C. (2002). *Real live nude girl: chronicles of sex-positive culture*. Pittsburgh, Pennsylvania: Cleis Press.

Randall, A. E. (2011). "Abortion Will Deprive You of Happiness!": Soviet Reproductive Politics in the Post-Stalin Era. *Journal of Women's History*, 23(3), 13–38.

Rigney, A. (2016). *Cultural Memory Studies: Mediation, Narrative, and the Aesthetic*. Tota, A. L., Hagen, T. (eds.). Routledge International Handbook of Memory Studies London: Routledge, 65-76.

Rotkirch, A. (2000). *The Man Question: Loves and Lives in Late 20th Century Russia*. University of Helsinki. Department of Social Policy.

Rotkirch, A. (2004). „What kind of sex can you talk about?": *Acquiring Sexual Knowledge in Three Soviet Generations*. Living through the Soviet System, ed. D. Bertaux, P. Thompson, and A. Rotkirch London ; New York : Routledge, 2004. 93–119.

Rubin, G. (1984). *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*. Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality, Vance, C. S. (ed.). Boston: Routledge and Kegan Paul, 143-178.

Rubin, G. (2002). *Studying Sexual Subcultures: Excavating the Ethnography of Gay Communities in Urban North America*. In L. Ellen & W. L. Leap (eds.), Out in

Theory: The Emergence of Lesbian and Gay Anthropology (pp. 17–68). Urbana; Chicago: University of Illinois Press.

Sanchez, D. T., Kiefer, A. K., & Ybarra, O. (2006). *Sexual submissiveness in women: Costs for sexual autonomy and arousal*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 512–524.

Schooler, D., Ward, L.M., Merriwether, A., Caruthers, A. S. (2005). *Cycles of Shame: Menstrual Shame, Body Shame, and Sexual Decision-Making*. *The Journal of Sex Research*, Vol. 42, No. 4 , pp. 324-334.

Simm, K. (2011). *Soouurimus ja filosoofia*. Marling, R. (toim.). *Sissejuhatus soouuringutesse* (57–79).

Simm, K. (2018). *Feministlikust panusest moraalifilosoofias hoolitsuseetika näitel*. *Ariadne Lõng*, 1/2, 53–64.

Squire, C. (2008). *Experience-centred and culturally-oriented approaches to narrative*. Andrews M., Squire, C, Tamboukou, M. (eds). *Doing Narrative Research*. SAGE Publications Ltd

Squire, C., Andrews, M., Tamboukou, M. (2008). *Introduction. What is narrative research?* Andrews, M., Squire, C, Tamboukou, M. (eds). *Doing Narrative Research*. SAGE Publications Ltd.

Sylwander K. R, Gottzén L. (2020). *Whore! Affect, sexualized aggression and resistance in young social media users' interactio*. *Sexualities*. 2020;23(5-6):971-986.

Zdravomyslova, E. (2001). *Hypocritical Sexuality of the Late Soviet Period: Sexual Knowledge and Sexual Ignorance*. *Education and Civic Culture in Post-Communist countries*, ed S. Webber, I. Liikanen. 151-165.

Testa, M., Hoffman, J. H., & Livingston, J. A. (2011). *Intergenerational transmission of sexual victimization vulnerability as mediated via parenting*. *Child abuse & neglect*, 35(5), 363–371.

Timmerman, G. (2009). *Teaching skills and personal characteristics of sex education teachers*. *Teaching and Teacher Education*.

- Tolman, D. L. (2012). *Female Adolescents, Sexual Empowerment and Desire: A Missing Discourse of Gender Inequity*. *Sex Roles* 66: 746–757.
- Toomistu, T. (2016). *The Imaginary Elsewhere of the Hippies in Soviet Estonia*. In: Fürst, J., McLellan, J. (eds.). *Dropping out of Socialism: The Creation of Alternative Spheres in the Soviet Bloc* (41–62). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Toomistu, T. (2019). *Embodied lives, imagined reaches: Gendered subjectivity and aspirations for belonging among waria in Indonesia*. (Doktoritöö, Tartu Ülikool). Tartu: University of Tartu Press.
- Toomistu, T. (2020). Malinowski maagia ja teadus. *Sirp*, 16–18.
- Uibo, R. (2021). *"And I don't know who we really are to each other": Queers doing close relationships in Estonia*. Södertörn Doctoral Dissertations
- Uusma, H. (2011). *Feminiinsuse konstrueerimisest Eesti popmuusika maastikul*. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Uusma, H. (2013). „Põrandaalused jumalannad“: *naised, kes manipuleerivad sooliste ja loominguliste normidega*. Allaste, A. A. (toim.). *Subkultuurid* (282–323). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Uusma, H. (2014). *Romantiline macho: mässav mees Eesti punk-rokis*. Ariadne Lõng: nais- ja meesuuringute ajakiri, XIV (1/2), 42–67.
- Van de Bongardt, D., De Graaf, H. (2020). *Youth's Socio-Sexual Competences With Romantic and Casual Sexual Partners*. *The Journal of Sex Research*, 57:9, 1166-1179.
- Vance, C. (1984). *Pleasure and danger. Towards a Politics of Sexuality*. Boston: Routledge & K. Paul
- Vance, C. S. (1991). *Anthropology rediscovers sexuality: a theoretical comment*. *Soc Sci Med*. 1991; 33(8): 875-84.
- Ventsel, A. (2019). *Kas on alust rääkida rahvuslikest subkultuuridest?* *Mäetagused*, 74 (2), 175–190.

Viik, T. (2011). *Kultuuriline pööre*. Humanitaarteaduste metodoloogia: uusi väljavaateid. Koost. Marek Tamm. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Wertz, F., Charmaz, K., McMullen, L.M., McSpadden, E., Josselson, R., Anderson, R. (2011). *Five Ways of Doing Qualitative Analysis: Phenomenological Psychology, Grounded Theory, Discourse Analysis, Narrative Research, and Intuitive Inquiry*. Guilford Publications

WHO Regional Office for Europe and BZgA: *Standards for Sexuality Education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*. Federal Centre for Health Education, BZgA Cologne 2010

World Health Organization 2006. *Defining sexual health: report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002, Geneva*.

Yoshioka, M. (2000). *Substantive Differences in the Assertiveness of Low Income African American, Hispanic and Caucasian Women*. *The Journal of Psychology*, 134 (3), 243 – 259.

Lisa 1: Intervjuu küsimuskava

1. Räägi veidi endast. Kust sa pärit oled, milline on sinu perekondlik taust, kellega koos kasvasid? Millisena end mäletad teismeeast ja noore täiskasvanuna? Kas mäletad oma esimesi seksuaalseid tundmuseid-kogemusi? Millised need olid?
2. Mis on seksuaalsus sinu jaoks? Millised märksõnad sellega seostuvad?
3. Millised on su esimesed mälestused, mis seostuvad seksuaalsusega? Millised mälestused seostuvad enda avastamisega?
4. Millisena mäletad oma kodust seksuaalkasvatust hilises nõukogude ajas ja hiljem? Millised olid sõnumid, mida said vanematelt-vanavanematelt?
5. Millises koolis sa käisid - linnakool, maakool, suur kool, väike kool? Mis meenub kooli seksuaalkasvatusest või seksuaalkasvatusest huviringides, tennis? Kas ja milliseid sõnumeid sealt said?
6. Kuidas mäletad uue vabariigi tulekut oma teismeeast või noore täiskasvanuea kontekstis? Kas toimus mingi väärtusnihe või hoiakute muutus just seksuaalsuse kontekstis, mida tunnetasid?
7. Kas ja kuidas on need sõnumid sinu meelest mõjutanud sinu suhtumist endasse kui seksuaalsesse olendisse? Kas ja kuidas on need sõnumid mõjutanud sinu suhtumist seksuaalsusesse?
8. Kuidas sa sõnastaksid või mõtestaksid seksuaalset naudingut?
9. Mida pead oluliseks, et seksuaalsed tegevused oleksid nauditavad?
10. Kas sinu seksuaalsuse teekonna saaks jagada mingiteks faasideks murdeest praegusesse eluhetke? Kuidas sa neid faase tajud?
11. Kuidas näed end ise selles plaanis? Kuidas on lapsena ja teismelisena saanud sõnumid enesekehtestamist mõjutanud?
12. Kas sul on lihtne partneriga suhelda seksuaalsuse teemadel? Kui lihtne või keeruline on väljendada oma seksuaalseid ootuseid, vajadusi, fantaasiat? Mis seda põhjustab?

13. Kui lihtne või keeruline on sul öelda ei või jah seksis või seksuaalsetes tegevustes? Mis seda võib mõjutada?

14. Kui lihtne või keeruline on sul algatada seksi või seksuaalseid tegevusi partneriga?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristina Birk-Vellemaa,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

“Tütarlapsest sirgus naine: seksuaalkasvatuse kogemus ja selle mõju seksuaalsele enesekehtestamisele 1971.-1981. aastatel sündinud Eesti naiste narratiivides ”,

mille juhendaja on Terje Toomistu PhD,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristina Birk-Vellemaa

20.05.2022